

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**İKİ DÜNYA SAVAŞI EKSENİNDE
KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ**

Ali Fuat MEYDAN

Yüksek Lisans Tezi

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Kamu Yönetimi Programı

TEMMUZ 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

İKİ DÜNYA SAVAŞI EKSENİNDE
KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ

Tez Yazarı
Ali Fuat MEYDAN

Danışman
Doç. Dr. Murat AYGİN

TEMMUZ 2022
ELAĞIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**İKİ DÜNYA SAVAŞI EKSENİNDE KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

26.07.2022

Ali Fuat MEYDAN

ÖN SÖZ

Faşizm ve kapitalizmi genel olarak değerlendirdiğimizde kavramsal olarak birtakım benzerlikler göze çarpmaktadır. Her iki kavram ile ilgili olarak; başlangıcı, kapsamı, derinliği, amaç ve sonucu tartışma konusudur. Bundan dolayı kapitalizm ve faşizm kavramlarının tanımı dahil birçok alt başlıklarda uzlaşma sağlanamamıştır. İnsanlar her iki kavramı kendi lehlerine sömürü konusu yaptıkları bir gerçektir. Bu doğrultuda neredeyse herkesin bir iki cümle sarf edebildiği konular arasındadır. Bunun doğal sonucu olarak da karşımıza devasa bir literatür çıkmaktadır.

Faşizm ve kapitalizmi birlikte ele almak benim için başlı başına heyecan ve motivasyon konusudur. Çünkü geçmiş ve günümüz problemlerinin (bencillik, aşırı üretim ve tüketim sorunu, sömürgecilik, emperyalizm, kriz, çatışma, savaş vb.) kaynağı bu iki kavram etrafında şekillenmektedir. Bunun için farklı bir perspektiften, nesnel ve realist bir biçimde faşizm ve kapitalizm kavramlarını ele alıp akademik çalışmalar yapmak her zamankinden daha çok önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan ve yön gösteren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Murat AYGİN'e ve yüksek lisans eğitimi boyunca her türlü soru ve sorunlarımı yanıtsız bırakmayan çok kıymetli hocam Dr. Onur YERLİKAYA ŞAŞMAZ'a teşekkür ederim.

Ayrıca manevi desteğini daima hissettiğim baba yarısından fazlası olan değerli amcam Av. Aydın MEYDAN'a, yanımda olup bu zorlu sürece ortak olan aileme, üzerimde bu aşamaya varıncaya kadar emeği olan öğretmenlerime ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Ali Fuat MEYDAN
ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	I
ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR.....	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç.....	3
1.2. Yöntem ve Teknikler	3
1.3. Sınırlılık ve Kısıtlamalar	4
2. KAPİTALİZM	5
2.1. Kapitalizm Nedir.....	5
2.2. Kapitalizmin Doğuşu ve Aşamaları.....	7
2.2.1. Erken Kapitalizm	8
2.2.1.1. Merkantilist Düşünce	8
2.2.1.2. Fizyokrat Düşünce	9
2.2.2. Yüksek Kapitalizm.....	10
2.2.2.1. Sanayi (Endüstri) Devrimi, Klasik ve Neo-Klasik Düşünce.....	11
2.2.2.2. 1929 Ekonomik Buhranı ve Keynesyen Düşünce.....	13
2.2.3. Geç Kapitalizm	14
2.2.3.1. Bretton Woods Sistemi	14
2.2.3.2. Küreselleşme	15
2.2.3.3. Finansal Küreselleşme	16
2.2.4. Yeni Kapitalizm	17
2.3. Kapitalizmin Temel Yaklaşımları	18
2.3.1. Görünmez El (Invisible Hand).....	18
2.3.2. Makyavelizm (Machiavellianism)	18
2.3.3. Kalvenizm (Calvinism).....	19
2.3.4. Nesnelcilik (Objectivism)	20
2.3.5. Girişimcilik (Entrepreneurship).....	20
3. FAŞİZM.....	23
3.1. Faşizm Nedir ve Faşizmin Tanımlanma Sorunu.....	23
3.2. Faşizmin Doğuşu ve Aşamaları	24
3.2.1. Klasik Faşizm	25
3.2.2. Neo-Faşizm	25
3.2.3. Post-Faşizm	26
3.2.4. Sıradan (Gündelik) Faşizm.....	27
3.3. Faşist Rejimlerin Bazı Ortak Özellikleri.....	27
3.3.1. Süreklileştirilmiş Baskın Milliyetçilik.....	28
3.3.2. İnsan Haklarını Aşağılama ve Görmezden Gelme	28

3.3.3. Ulusu Konsolide Etmek için Şeytanlaştırılmış Düşmanların ve Günah Keçilerinin Belirlenmesi	30
3.3.4. Orduya ve Paramilitarizme Aşırı Önem Verilmesi	31
3.3.5. Cinsiyet Temelli Ayrımcılığın Yaygınlaşması	32
3.3.6. Kitle İletişim Araçlarının Denetim Altına Alınması	33
3.3.7. Ulusal Güvenlik Takıntısı	33
3.3.8. Dinin Yönetimsel Bir Argüman Olarak Kullanılması	34
3.3.9. Özel Sermayenin Sürekli Güçlenmesi	34
3.3.10. Örgütlü Emegın Bastırılması veya Yok Edilmesi	35
3.3.11. Sanatın, Entelektüalizmin ve Akademinin Aşağılanması	36
3.3.12. Suç İsnadı ve Cezalandırmada Keyfi Tutum	37
3.3.13. Adam Kayırma, Rüşvet ve Yozlaşmanın Artması	38
3.3.14. Hileli Seçimler	39
3.4. Faşizmin Uygulandığı Ülkelere Örnekler	41
3.4.1. İtalya (Faşizm) Mussolini Rejimi (1922-1943)	41
3.4.2. Almanya (Nazizm) Hitler Rejimi (1933-1945)	46
4. TARİHSEL SÜREÇ VE BENZER YANSIMALAR ÜZERİNDEN KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ	50
4.1. Kapitalizmin İdeolojilere Etkileri	52
4.2. Tarihsel Süreç Bağlamında Kapitalizm ve Faşizm İlişkisi	53
4.2.1. İki Dünya Savaşı Öncesi Dönem	53
4.2.2. İki Dünya Savaşı Arası Dönem	55
4.2.2.1. İtalya	57
4.2.2.2. Almanya	58
4.2.3. İki Dünya Savaşı Sonrası Dönem	61
4.3. Kapitalizm ve Faşizmin Benzer Yansımaları	62
5. SONUÇ	64
KAYNAKLAR	66
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET
İKİ DÜNYA SAVAŞI EKSENİNDE
KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ

Ali Fuat MEYDAN

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
Kamu Yönetimi Programı
Temmuz 2022, Sayfa: VII + 74

Bu çalışmada, kapitalizm ve faşizm kavramları ele alınmıştır. Bu kapsamda kapitalizmin ve faşizmin; tarihsel serüvenine, diğer kavramlara bakış açılarına ve benzer yansımalarına yer verilmiştir. Böylelikle kapitalizm ve faşizmin ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın odak noktasını iki dünya savaşı arası dönem oluşturmaktadır. Ayrıca, iki dünya savaşı öncesi ve sonrası dönemler de dahil olmak üzere toplam üç dönemde kapitalizm ve faşizm ilişkisi, ortak yönleri ve etki alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, insan ve doğa sömürsüne değinilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, kapitalizm ve faşizm kavramları üzerinden insanı ele alıp, tarihsel süreç içinde kurulmaya çalışılan dünya düzeninin eleştirel ve olumsuz yönlerini tespit ederek gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünyanın bırakılmasının düşünsel alt yapısını oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Kapitalizm, İnsan ve Doğa Sömürüsü.

ABSTRACT

The Relationship between Capitalism and Fascism on the Axis of Two World Wars

Ali Fuat MEYDAN

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

PUBLIC ADMINISTRATION

Public Administration Program

July 2022, Page: VII + 74

In this study, the concepts of capitalism and fascism are handled. In this context, fascism and a place for the historical adventure of capitalism, perspectives on other concepts and similar reflections has been given. Thus, the relationship between capitalism and fascism has been tried to be examined.

The focus of this study is the period between the two world wars. In addition, in a total of three periods, including the periods before and after the two world wars, the relationship between capitalism and fascism, their common aspects and areas of influence were tried to be identified. In this direction, human and natural exploitation has been mentioned.

The aim of this study is to examine the human being through the concepts of capitalism and fascism also to examine the historical process by identifying the critical and negative aspects of the world order that is being tried to be established in it. Besides, it is to create the intellectual infrastructure of leaving a more liveable world to futures generations.

Keywords: Fascism, Capitalism, Exploitation of Human and Nature.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
DAP	: Alman İşçi Partisi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IRI	: Endüstriyel Yeniden Yapılandırma Enstitüsü
İSP	: İtalyan Sosyalist Parti
NSDAP	: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
OECD	: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı
PNF	: Ulusal Faşist Parti
PR	: Halkla İlişkiler
SA	: Hücum Kıtaları, Fırtına Birimi, Kahverengi Gömlekliler
SS	: Koruma Birliği, Savunma Birimi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
t.y.	: Tarih yok
v.b.	: Ve benzeri
%	: Yüzde

1. GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren sonsuz istek ve arzularını karşılamak için sürekli bir çaba ve mücadele içindedir. İlk zamanlar temel ihtiyaç ve arzularını kolaylıkla karşılayabilen insan, zamanla ihtiyaçlarının şekillenmesine bağlı olarak örgütlenme mecburiyetinde kalmıştır (Çelik & Dağ, 2017). Bu örgütlenmenin doğal bir sonucu olarak, lider ve egemen olma arzusu doğmuştur. Böylece insanoğlu, kendi dışındaki insanlara ve doğaya hâkim olabilmek için en ince detaylarına kadar düşünülmüş ve tasarlanmış teknik ve yöntemleri uygulamaktan çekinmemiştir. Bu teknik ve yöntemlerin içerisinde zor kullanma ve şiddet adeta bir joker gibi her zaman yerini muhafaza etmiştir. İnsanoğlu şiddeti kullanırken de onu, meşru bir zemine veya nedene bağlamaya özen göstermiştir. Şiddet bu manada bazen bir araç bazen de bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda şiddeti, siyasal, dinsel, toplumsal, ekonomik vb. kılıflara büründürülmüş bir şekilde görmek mümkündür. Bu bağlamda tarih, insanın insana, insanın doğaya, tür içi yada türler arası uygulanan sınırı olmayan sayısız şiddet örneklerini barındırmaktadır (Can, 2009; Şahin, 2017).

Modern devletleri kurulmasından sonra gerek ulus içi gerekse uluslararası arenada bir güç mücadelesine tanıklık etmekteyiz. Siyasete yön verme ve iktidarda bulunma arzusu baskın duygudur (Çelik, 2019). Bu amaca varmak için her yolu mubah gören insanlar, demagojik hamlelerle iktidara gelirken, iktidarını sürdürebilmek için kan akıtmaktan ve doğayı tahrip etmekten çekinmemişlerdir. Bu süreçte iktidar sahipleri halklarının desteğini alabilmek, onların ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayabilmek için yeni teknikler ve düşünceler meydana getirmişlerdir (Çelik & Dağ, 2017). Buna bağlı olarak toplum yapıları değişmiş ve insanlar arasında farklı sınıflar oluşmuştur. Farklı üretim tarzı ve ilişkisine göre; “patrisyen-pleb, yurttaş-köle, lonca ustası-serf, baron-serf, burjuvazi-proletarya” sınıfları oluşmuştur (Avcı & Ateş, 2019, s. 561).

İktidar ve güç istenci sadece siyaset sınıfına mensup kişilerin özelliği değildir. Ekonomik faaliyette bulunan kişilerinde güç arzusu bulunmaktadır (Demirel, 2019). İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar üretilen veya elde edilen kaynakların dağılımına yönelik birçok ekonomik sistem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu sistemlerin birçoğu teorikte planlandığı şekilde hayata girmemiş ya da girmesine müsaade edilmemiştir. Çünkü güç sahibi olmak isteyen ve gücünü koruyup paylaşmak istemeyen kişilerce suistimal edilmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri de kaynakların kıt, arzu ve ihtiyaçların sınırsız olmasıdır (Ertuna, 2010). Bundan dolayı üretim tarz ve ilişkilerinin meydana gelmesinden günümüze kadar birçok ekonomik model uygulanmış ama her daim ezen ve ezilen sınıflar var olmuştur (Avcı & Ateş, 2019).

Bu ekonomik modellerden en çok tartışma konusu olanı “kapitalizm”dir. Zira kapitalizm, sadece ekonomik bir model olmakla kalmayıp etkilerini sosyal, siyasal, kültürel vb. alanlarda da göstererek hayatın bütününe temas etmiştir (Çelik & Dağ, 2017; Oyan Altuntaş, 2012).

Kapitalizm, sermaye birikimine dayanan bir sistemdir. Biriken sermaye emek vasıtasıyla üretime dönüştürülür. Üretilen ürünlerin satılmasıyla tekrar sermayenin elde edildiği bir döngüye sahiptir. Elde edilen son sermaye ilk sermayeden büyük olması gerektiği için sürekli genişleme eğilimindedir (Çelik & Dağ, 2017).

Kapitalizmin ortaya çıkışı her ne kadar tartışma konusu olsa da genel olarak Merkantilist ve Fizyokrat anlayışın hâkim olduğu bir dönemde meydana gelen ticaret ve tarımdaki gelişmelere ve yeni ticaret yollarının keşfine dayandırılmaktadır. Kapitalizmin sistemleşmesi ise 16-18. yüzyıllardaki İngiliz sanayisindeki gelişmelerle olmuştur (Çelik & Dağ, 2017).

Kapitalizm, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak, devletler arasında bir sömürge yarışına neden olmuştur (Gençoğlu, 2020).

Kapitalizm kendi iç dinamikleri nedeniyle dönemsel olarak krizler üreten bir sistemdir. Kapitalizm bu krizleri aşarak kendini yeniden gerçekleştirebilmesi için ona uygun sosyal koşullara (Akyıldırım, 2020), yeni girdilere, yeni üretim anlayışlarına ve yeni bir birikim modeline ihtiyaç duymaktadır. Bu süreç sonunda hem kapitalizm hem de ona bağlı olan her şey kendini yenilemiş olur (Oyan Altuntaş, 2012). Ancak bu durum gerçekleşmediği zaman kapitalizmin krizi keskinleşir. Mevcut krizden kâr elde etmek isteyenler ve hali hazırdaki konumlarını muhafaza etmek isteyen çeşitli burjuva grupları kendi aralarında yarışmaya başlarlar (Kolektif, 1992). Bu durum kapitalist ülkelerde ekonomik kriz olarak kendini gösterir. Bu krizi aşmak isteyen kapitalist devletler, emperyalist faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri yeni bir alan bulmak için birbirleriyle yarışa girerler. Bunu gerçekleştiremeyen kapitalist ülkelerde kriz derinleşir ve yönetim daha otoriter kişinin eline geçer. Bu durumu en çok isteyenler ve bu durumdan en çok kârlı çıkacaklar genelde burjuva sınıfı olmaktadır. Çünkü kapitalist devletlerde siyasetin finanse edilip yönlendirilmesi genellikle büyük sermayedar sınıfın çıkarlarıyla paralellik arz etmektedir.

Kapitalist devletlerin emperyalist amaçları ve uluslararası arenadaki çıkar çatışmaları, iki dünya savaşına neden olmuştur. Burada şunu belirtmek gerekir ki emperyal mücadeleler ve sömürgecilik faaliyetleri kapitalist sistemden çok daha öncesine dayanmaktadır. Ancak iki dünya savaşının çıktığı dönemdeki kadar etki alanına ve hıza sahip değildi.

Kapitalist sistemin girmiş olduğu bunalım dönemleri ve krizler, iki dünya savaşının çıkış nedenleri arasında kabul edilmektedir. Kapitalizmin, 1873-1896 yıllarında girmiş olduğu bunalım dönemi I. Dünya Savaşı'na (1914); 1913-1945 yılındaki bunalım dönemi ise II. Dünya Savaşı'na (1939) neden olmuştur (Demir, 2001).

Yaşanılan kapitalist sistem krizleri, emperyal mücadele ve sömürgecilik yarışına geç katılma, I. Dünya Savaşı'nın ağır sonuçları İtalya'da (1922) ve Almanya'da (1933) iktidarın otoriter kişilerin eline geçmesine ve totaliter bir yönetimin oluşmasına neden oldu. Böylelikle faşistler iktidara geldi. Bu bağlamda faşizmi kapitalizmin dışında düşünemeyiz. Ancak bu durum kapitalizm dışındaki etmenleri görmezden gelmemize neden olmamalıdır (Allen & Cortés, 2021).

Max Horkheimer kapitalizm ve faşizm ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir: “Her kim ki kapitalizm hakkında konuşmak istemez, o zaman faşizm hakkında da sessiz kalmalıdır.” (Neocleous, 2018, s. 77; Yücel, 2017).

Faşizm, kapitalizm gibi muğlak bir kavramdır. Bu bakımdan faşizmin, fikir birliğine varılmış bir tanımı yoktur. Faşizm; insan, ülke, coğrafya, kültür ve zaman gibi unsurlara bağlı olarak kılıf değiştirebilen fırsatçı bir yapısı vardır (Iordachi, 2019d). Teorik olarak, Platon'nun düşüncelerine, kavramsal olarak da Roma İmparatorluğu'na dayandırılmaktadır (Çerez, 2018).

Faşist rejimler, 1922 yılında İtalya'da Benito Mussolini önderliğindeki “Ulusal Faşist Parti”nin iktidara gelmesiyle ilk örneğini oluşturmuştur. Diğer bir örneği de 1933 yılında iktidara gelen Adolf Hitler önderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'dir. Söz konusu iki devlet, yaptıkları faaliyetlerle faşizm kavramını meydana getirmiştir. Bu iki devletin öncülüğünde farklı devletlere bu anlayış sirayet etmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra faşist rejimlerin iktidara gelmesiyle, dünya yeni bir emperyal bölüşüm mücadelesi içine girecektir. Bunun sonucunda, II. Dünya Savaşı meydana gelecek, Almanya ve İtalya'nın mağlubiyetiyle savaş son bulacaktır. İki dünya savaşı birçok insanın ölümüne birçoğunun da yaralanmasına neden olacaktır. Kullanılan biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların

doğaya verdiği zararı hesaplamak ise mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan, “savaşların kazananı olmaz” denilmektedir. Ancak bu durum realiteye uymamaktadır. Çünkü krizleri, çatışmaları ve savaşları fırsata çeviren birilerini her daim bulmak mümkündür. Özellikle büyük sermayedar kesimlerin oluşturdukları tekel ya da oligopol sektörlerde (silah sanayi, demir-çelik sanayi, ilaç, petrokimya vb. endüstrilerde) bunun birçok örneklerine rastlamaktayız.

Faşizm, fayda ve çıkar sağlama odaklı bir anlayışa sahip olduğu için II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemlerde tıpkı kapitalizm gibi konjonktüre göre hareket ederek sürekli yeni bir imajlarla karşımıza çıkmaktadır (Benlisoy, 2021b). Bu bakımdan emperyalist-kapitalizm dönemi boyunca dünyanın her yerinde faşizan düşüncelerin yansımalarına rastlamaktayız (Ayaşlı, 2019).

Faşizan kelimesi, faşizme yüklenen pejoratif anlamları karşılamaktadır. Günümüzde genellikle bu şekliyle kullanılmaktadır (Çerez, 2018). Bu husus da ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bazı düşüncelere göre faşizm, I. Dünya Savaşı’yla doğmuş, II. Dünya Savaşı’yla tarihe karışmıştır. Buna karşın kimi düşüncelere göre faşizm, insan oğluyla var olmuş, tarihin farklı dönemlerinden geçerek son şeklini almıştır. Söz konusu bu görüşün kapitalizm ile olan ilişkisi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada kapitalizm ve faşizm kavramları incelenmiştir. Kapitalizmin ve faşizmin geçirmiş olduğu değişimler ve bunların etkileri ele alınmıştır. Tarihsel süreç içinde kapitalizm ve faşizm ilişkisi somut örnekler bağlamında saptanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda teorik alt yapılarına yönelik incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde; kapitalizmin tanımına, kapitalizmin doğuşuna, geçirdiği aşamalara ve kapitalizmin temel yaklaşımlarına değinilmiştir.

İkinci bölümde; faşizmin tanımlanması sorununa, faşizmin doğuşuna, geçirdiği aşamalara, faşist rejimlerin bazı özelliklerine ve İtalya (Faşizm) ile Almanya (Nazizm) örneklerine yer verilmiştir.

Son bölümde ise kapitalizmin ideolojiler üzerindeki etkilerine, tarihsel süreç içindeki kapitalizm ve faşizm ilişkisine temas edilmiştir. Ayrıca, kapitalizm ve faşizmin benzer yansımalarına değinilmiştir.

1.1.Amaç

Çalışmanın amacı kapitalizm ve faşizm kavramını kronolojik bir süreç içinde, bir bütün olarak ele alarak, aralarındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Ayrıca bu kavramların, insan doğasındaki yeri incelenerek; insan doğasında bulunan güç istenci, aç gözlülük, hırs ve korku gibi duyguların kapitalizm ve faşizm kavramları tarafından nasıl araçsallaştırıldığını tespit etmektir. Sonuç olarak, tüm bu bilgiler ışığında, sonraki çalışmalara fikir bağlamında bir zemin sunabilme gayesini taşımaktadır.

1.2.Yöntem ve Teknikler

Çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Öncelikle, kapitalizm ve faşizm ile alakalı yazılı olan kaynakların taraması yapılmıştır. Bu kapsamda yüksek lisans ve doktora tezlerinden, bilimsel dergi makalelerinden, kitap ve internet kaynaklarından istifade edilmiştir. Kaynakların incelenmesi sonucunda elde edilen bilgiler; “Kapitalizm”, “Faşizm” ve “Tarihsel Süreç ve Benzer Yansımalar Üzerinden Kapitalizm ve Faşizm İlişkisi” başlıklarından oluşan 3 ana bölümde ve bunlara bağlı alt bölümlerde detaylıca ele alınmıştır.

1.3.Sınırlılık ve Kısıtlamalar

Kapitalizm ve faşizm konuları incelendiğinde, her ikisinin de kavramsal bir çerçeveye sahip olmadığı görülmektedir. Her iki kavram da kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. Söz konusu kavramlarla alakalı olarak başlangıçları, geçirdikleri aşamalar, kapsam ve derinlikleri hep tartışma konusu olmuştur. Ayrıca kavramlarla ilgili olarak birçok kişinin kendi tanım ve görüşleri mevcuttur. Bundan dolayı devasa bir literatür ile karşılaşmaktadır. Bu sebeplerden dolayı tez konumuzun aşırı genişleyip amacından sapmaması ve bağlamından kopmaması için bir takım sınır ve kısıtlamalar koymak gerekmektedir. İlk olarak; çalışmanın eksenini oluşturan, zamansal çerçevesini meydana getiren ve iki dünya savaşı etrafında cereyan eden kapitalizm ve faşizm ilişkisi ele alınmıştır. İkinci olarak; faşizm ile alakalı sadece İtalya (Faşizm) ve Almanya (Nazizm) örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca, faşist olarak kabul edilen diğer devletlere ise yeri geldiğinde kısmen değinilmiştir. Üçüncü olarak; kapitalizmin olumlu olarak görülen yönlerine ve buna bağlı görüşlere yer verilmemiştir. Bu husus, tez konusu ve amacına ters düşeceği için kapsam dışında tutulmuştur.

2. KAPİTALİZM

Kapitalizm, “kapital” sözcüğünden türemiştir (Öz, 2013). Kapitalizm, kapital ve kapitalist sözcüklerinden çok daha sonra kullanılmaya başlanmıştır (Gönenç, 2004; Köksal Aksu, 2010).

Kapital (sermaye) sözcüğü ilk olarak 12. yüzyılda İtalya’da, faizli para, emtia stoku, toplam para anlamında kullanılmıştır. 1283 yılında “ticaret şirketinin sermaye aktifleri” manasını kazanan kapital kelimesi Marx ile birlikte üretim aracı olarak görülmeye ve günümüzdeki halini kazanmaya başlamıştır (Gönenç, 2004).

Appleby (2012), kapital sözcüğünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Kapital yani sermaye, belirli bir kullanım için ayrılan paradır. [...] Daha basit bir ifadeyle, kapital kişinin genellikle bir şey üreterek, parayı para kazanmak için kullanmasıyla kapital olur.”

Kapitalist sözcüğü ise ilk kez Arthur Young tarafından 1792 yılında “Traveles in France” adlı dergideki bir makalesinde “paralı adamlar” manasında kullanılmıştır. 1823 yılında ise Coleridge “Tabletalk” adlı çalışmasında kapitalist sözcüğünü “emrinde işçi çalıştıran kişi” anlamında kullanmıştır (Alkan, 2014).

Kapitalizm terminolojik olarak 19. yüzyılın başlarında öncelikle İngilizce’de hemen ardından Fransızca’da ve Almanca’da kullanılmıştır. Kapitalizm sözcüğü temel olarak kapital ve kapitalist sözcükleri üzerinden biçimlense de farklı bilim adamları, kapitalizm ile alakalı yaptıkları çalışmalarda kendi kapitalizm tanımlarını meydana getirmişlerdir (Alkan, 2014).

2.1.Kapitalizm Nedir

Kapitalizm, değişim değerleri açısından insanlık tarihinde ilk büyük çaplı üretimin mümkün olduğu sistemdir (Öz, 2013). 16. yüzyıldan başlayarak dünyada kabul gören kapitalizm, odak noktasında sermayenin bulunduğu ve gücünü sermayeden alan toplumsal ve ekonomik bir sistemdir (Aydoğan, 2020; Çelik & Kırel, 2019). Bu bakımdan kapitalizmin mantıksal çerçevesini sermaye üretimi oluşturmaktadır. Her ne kadar kapitalist üretim insanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik görünse de asıl amacı maksimize edilmiş bir kâra ulaşmaktır. Bu açıdan kapitalizm, sermayenin tekrar tekrar üretimiyle varlığını devam ettirebilmektedir (İrge, 2005). Kapitalizmde üretim araçları sermayedarların tekelindedir. Kapitalizm, genel olarak özel teşebbüs, veraset hakkı, serbest piyasa ekonomisi, çalışma hürriyeti ve rekabet ilkelerini içermektedir (Çelik & Kırel, 2019).

Eğilmez (2018b), kapitalizmi; aristokrasi, burjuvazi ve işçi sınıfından oluşan üç temel sınıfa dayandırmaktadır. Aristokrasi, ekonomik, siyasal ve toplumsal gücün soylular sınıfının hakimiyetinde olduğu yönetim şeklidir. Burjuvazi, köylü ve aristokrat sınıfına dahil olmayan, kentlerde yaşayan kişilerin ve ailelerin meydana getirdiği, gücünü ve statüsünü işveren konumundan, zenginliğinden ve eğitiminden alan sınıftır. Marksist perspektiften bakıldığında burjuvazi, sanayi ve ticaret sektöründe olan zengin ailelerdir. Bunun dışında, kentlerde doğup, büyüyen fakat çok varlığa sahip olmayan ancak proletarya sınıfına da dahil olmayan küçük burjuvazi sınıfı da bulunmaktadır. İşçi sınıfı ise fabrikalarda ve üretim departmanlarında çalışan emekçilerdir. İşçi sınıfı, emeğinin karşılığı olarak belirli bir ücret almaktadır. Bu yönüyle “kapitalizm, sistem olarak burjuvazinin proletaryayı sömürmesine dayanan bir sistemdir” (Eğilmez, 2018a).

Ekonomik bir sistem olarak kapitalizm, üretimi oluşturan dört ögeden (doğal kaynaklar, sermaye, emek ve girişim) üçüne göre şekil alabilen bir sistemdir. Bu sistemde üretim araçlarının mülkiyeti; toprak sahiplerindeyse ve tarıma ağırlık verilen bir durum söz konusuysa bu sisteme tarım kapitalizmi, ticaret burjuvazinin elindeyse ve ticarete ağırlık verilen bir durum söz konusuysa bu sisteme ticaret kapitalizmi denmektedir (Eğilmez, 2016).

Gençoğlu kapitalizmi şu şekilde tanımlamıştır: “Kapitalizm, onun temel nitelikleri olarak belirlenen; yoğun sermaye birikimi ve sürekliliği, kâr artırma ve büyüme zorunluluğu, pazar arayışı, yenilik üretme, uluslararası ekonomik ilişkiler, güçlü devlet, güçlü beşeri sermaye ile belirsiz ve kaygan ekonomik zemin arasındaki etkileşim örüntüleri tarafından belirlenen bir ekonomik sistemdir” (Gençoğlu, 2012, s. 101).

Alkan kapitalizmi “özel mülkiyetin, üretim araçlarının büyük bölümüne sahip olduğu ve işlettiği; yatırım, gelir dağılımı, üretim, mal ve hizmet fiyatlarının arz ve talebin bulunduğu piyasa ekonomisi tarafından belirlendiği sosyal ve ekonomik sistem” olarak tanımlamıştır (Alkan, 2014, s. 52).

Kapitalizmin önemli tanımlamalarından biri de Karl Marx tarafından yapılmıştır. Marx, insan doğası ve emek arasındaki doğal ilişkinin kapitalizm tarafından engellendiğini ve saptırıldığını düşünmektedir (Öztürk, 2020). Bu bağlamda emek ve üretim arasındaki “yabancılaşma” sürecine dikkat çekmektedir (Demirkaya, 2019, s. 5,6). Marx, yabancılaşmayı, üretimin herhangi bir aşamasında bulunan insanın, kendi emeğiyle ürettiği her çeşit ürünün üretimin diğer aşamalarını da tamamlayarak son şeklini aldığı biçimine yabancı olması durumu olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu durum, “şeyleşme” ya da “nesneleşme” kavramlarıyla da açıklamaktadır (Hacıfevzioğlu, 2018).

Weber ise kapitalizmi tanımlarken dikkatli olunması gerektiğini, kapitalizmin yalnızca kazanç elde etmek için yapılan bir etkinlik olarak kabul edilmesinin kapitalizmin anlaşılamamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Gönenç, 2004, s. 6). Bu bakımdan Weber, kapitalizmi rasyonaliteyle bağdaştırmaktadır. Buna göre kapitalizm, “işgücünün rasyonal örgütlenmesidir” (Demirkaya, 2019, s. 6; Öz, 2013, s. 148).

Immanuel Wallerstein, kapitalizmi, “her şeyden önce toplumsal bir sistem” olarak tanımlamaktadır (Wallerstein, 2006, s. 10). Wallerstein’a göre tarihsel kapitalizm, ekonominin esas amacını ve kanununu meydana getiren sonsuz sermaye birikiminin içinde olduğu, zaman ve alan yönüyle entegre olmuş üretim etkinlikleridir (Demirezen, 2010, s. 32).

Sombart, kapitalizmi anlamak ve tanımlamak için kapitalizmin özelliklerine değil de onu oluşturan “ruh”a ve bu ruhun mahiyetine bakmak gerektiğini belirtmektedir. Nitekim, söz konusu ruh insanlığın başlangıcından itibaren bulunmaktadır. Sombart, kapitalizmin ruhunu, devlet, kilise ve diğer kısıtlayıcı unsurlardan bağımsız olarak, toplumsal sonuçlarıyla ilgilenmeden kâr peşinde koşmak şeklinde tanımlamıştır (Gönenç, 2004, s. 5,6).

Kapitalizm, yapılan tanımlama çalışmalarına karşın muhtevasında çok daha karmaşık bir süreci barındıran toplumsal hayatın her mecrasını etkileyen ve onlara karakter kazandıran bir sistemdir. Bu özelliğinden dolayı kapitalizme, yalnızca ekonomik bir sistem olarak bakmak, onun kapsamını daraltmak anlamına gelecektir (Çelik & Dağ, 2017).

Kapitalizm, ortaya çıktığı andan itibaren giderek dünyaya yayılan, ilk aşamasından bu yana sürekli bir değişim, dönüşüm ve yenilenme halinde olan bir sistemdir (Gençoğlu, 2012). Bütün

farklılıklarına rağmen günümüzün küresel sistemi olan kapitalizm, bir dünya sistemi olarak tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2016).

2.2.Kapitalizmin Doğuşu ve Aşamaları

Orta Çağ Avrupası'nın belirli kesimlerinde gelişmeye başlayan kapitalizmin kökleri, İlk Çağ'a kadar uzanmaktadır (Alkan, 2014; Kündeyi, 2009). Bu konu ile alakalı olarak Slonimski, kapitalizmden olmasa bile, kapitalistlerden bahsetmek için Antik Çağ'a belki de daha eski dönemlere gitmek gerektiğini ifade etmiştir (Köksal Aksu, 2010, s. 7).

Kapitalizm, esas itibariyle coğrafi keşifler ve sömürgecilik hareketlerine bağlı olarak meydana gelmiştir. Sömürgecilik faaliyetleri zamanla dünyanın diğer yerlerine yayılan ve başkalaşan uluslararası ticaret faaliyetlerini yaratmıştır (Gençoğlu, 2020). Bu nedenle 15. yüzyıl, feodalizmin yerini giderek kapitalizme bıraktığı bir dönem olmuştur (Kılıç, 2014).

Kapitalizm, 12. ve 15. yüzyıllar arasında feodal toplumun kendi iç dinamikleriyle kaydettiği gelişmelere bağlı olarak oluşmaya başlayan ve şehirlerde ortaya çıkan, öncülüğünü sanatkârların, tefecilerin ve tüccarların yaptığı, feodalizmin ve burjuvazinin akabinde meydana gelen yeni toplumsal yapının bir ürünüdür (Fülberth, 2011; Yıldırım, 2018).

Kapitalizmin, serbest piyasa ekonomisi şeklinde sistemleşmesi 16. yüzyıldan sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. 16., 17. ve 18. yüzyıllarda İngiliz kumaş endüstrisindeki büyüme ve buna ilişkin artan ticari hareketlilik kapitalizmin gelişimini kamçılamış (Bayraktar, 2020; Kurtgözü, 1999), nihayetinde sanayi devrimiyle birlikte olgunlaşma aşamasına girmiştir.

Kapitalizm, feodalizmin çözülerek zayıflamasının ardından gelen merkantilist aşama ile birlikte batıda gerçekleşen mal ve sermaye birikimi sonucunda ortaya çıkmıştır (Alu, 2019; İrge, 2005). Feodalizm sonlandığı andan itibaren kapitalizm, Batı dünyasına hakim olan sistemdir; dünyanın diğer bölgelerine başta İngiltere olmak üzere Avrupa'dan aktarılmıştır (Alkan, 2014).

Kapitalizm, tarihsel süreç içindeki yaşadığı değişimlerin sonucunda farklı versiyonlara ayrılmıştır. Buna göre, Orta Çağ feodalizminde var olan kapitalizm türü tarım kapitalizmidir. Yeni Çağ merkantilizm dönemi ile birlikte ticaret kapitalizmi, sanayi devrimiyle sanayi kapitalizmi, 20. yüzyılda ise finans kapitalizmi ortaya çıkmıştır. Günümüz kapitalizmini, sanayi ve finans kapitalizmleri oluşturmaktadır (Eğilmez, 2016).

Konuyu toparlamak gerekirse; kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olan etmenlerden coğrafi keşifler ve sömürgecilik faaliyetleri, kapitalizmin gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Ancak zaman içinde kapitalizm, uzmanlaşma, iş bölüşümü, bilimsel gelişmeler, teknolojik ilerlemeler, üretimde çeşitlilik ve esnek üretim gibi daha birçok etmen vasıtasıyla hızla gelişmiş, yayılmış ve tutunabilmiştir (Demirkaya, 2019, s. 8).

Kapitalizmin doğduğu andan günümüze kadar geçen zaman zarfında kapitalizmle alakalı birçok teori üretilmiştir. Bu teorileri ortaya koyan başlıca kişiler içinde Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, Werner Sombart, Max Weber, Joseph Schumpeter, Karl Polanyi, Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein vb. isimler sayılabilir. Kapitalizmle alakalı çalışma yapmış bu kişilerden her biri kapitalizmi farklı şekillerde ele alarak farklı şekilde yorumlamışlardır (Gençoğlu, 2012).

Schumpeter'e göre kapitalizmin işlerliğini ve devamlılığını; tüketim maddelerinin, üretim yöntemlerinin, pazarların, endüstriyel örgütlenmelerin ve ulaşım metotlarının her birinin sürekli

olarak yeni versiyonlarının keşfedilerek sisteme dahil edilmesi sağlamaktadır (Demirkaya, 2019, s. 7,8).

Weber’e göre kapitalizmin doğuşu, coğrafi keşifler, sömürgecilik faaliyetleri ve teknolojik yayılmacılıktan daha ziyade Protestanlığın ortaya çıkışına ve yükselişine bağlıdır (Aktuğ, 2019; Kabaş, 2016). Bunu sebebini ise Protestanlığın sahip olduğu rasyonalist düşünceyle açıklamaktadır. Weber’e göre kapitalizmi ortaya çıkaran asıl neden rasyonelleşmedir. Buradan hareketle Weber, kapitalizmin doğuşunda ve gelişmesinde Protestanlığın ve Kalvinizmin önemli bir yer tuttuğunu ifade etmiştir. Ona göre söz konusu mezheplerin sahip olduğu inanç esasları, kapitalizmin ruhunu meydana getiren özelliklere sahiptir (Öz, 2013).

Werner Sombart ise kapitalizmi, “Erken Kapitalizm”, “Yüksek Kapitalizm” ve “Geç Kapitalizm” olmak üzere birbirini takip eden üç döneme ayırmıştır (Sombart, 2013, ss. 44, 203, 225). Sombart’ın yapmış olduğu bu sınıflandırmadan hareketle kapitalizm konusu, alt başlıklarda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2.1. Erken Kapitalizm

Sombart’ın analizine göre kapitalizmin ilk evresini oluşturan erken kapitalizm, farklı faktörlerin varlığı ile birlikte esasen tarım ve ticaret sektörlerinin ana omurgalarını meydana getirdiği bir dönemdir. Kapitalizm kendini bu dönemde Merkantilist ve Fizyokrat görüşlerin etkisiyle tarım ve ticaret kapitalizmi olarak göstermiştir (Çelik & Dağ, 2017).

Bu dönemde bireyler, üretim enstrümanlarını kullanmayla birlikte iktisadi eylemlerinde bireyselleşmiş, küçük çaplı üretim araçlarını kullanmış ve evlerinde üretim yapmışlardır (Demirkaya, 2019; Öz, 2013). Bu dönem, kendinden sonraki dönemlere kıyasla üretkenliğin az olduğu, bireylerde aşırı kâr hırsının bulunduğu ve ekonomik manada ahlakiliğin görmezden gelindiği, agresif bir dönemdir (Çelik & Dağ, 2017).

2.2.1.1. Merkantilist Düşünce

Merkantilizm, Orta Çağ feodalizmi ile Fizyokrat dönem arasında, takriben 1450 ve 1750 yılları arasında üç yüz yıl süresince geliştirilen ve uygulama sahası elde eden bir fikir akımıdır (Dinler, 2010).

İspanyolca tacir manasına gelen “mercator” sözcüğünden türetilen Merkantilizm, ticarete ve değerli madenlere dayanan bir iktisadi anlayışı ifade etmektedir (İrge, 2005).

Kapitalizmin doğuşuna zemin hazırlayan merkantilizm, feodalizmden kapitalizme geçerken ara bir dönemi oluşturmaktadır (Kılıç, 2014). Merkantilizmin bir diğer ifadesi de ticaret kapitalizmidir (Eğilmez, 2012).

Merkantilizmin doğmasını neden olan başlıca olaylar; feodalizmin çözülme ve yıkılma dönemine girmesi, merkezi devletlerin kuruluşu, Rönesans ve reform hareketleri, coğrafi keşifler, sömürgecilik faaliyetleri, matbaanın keşfi ve yaygınlaşması gibi etkenlerdir (Dinler, 2010).

Merkantilizm, devletlerin benimsediği ilk modern iktisadi öğreti olarak yürürlüğe koyulmuştur (Gönenç, 2004). İlk kez Adam Smith’in kullandığı merkantilizm, “ticari sistem” olarak da tabir edilmektedir (Dinler, 2010, s. 316). Merkantilizmin önde gelen temsilcileri J. Bodin, T. Miles, Montaigne, T. Mun, A. Serra ve J. B. Colbert’tir (Bilgili, 2014).

Merkantilizm, emperyalizmin ilk evresini oluşturmaktadır. Bu dönemde ticaret ve uluslararası ilişkiler ile alakalı politikalar ve hukuki düzenlemeler merkantilizme uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Merkantilist devletler, dış politikada milliyetçi, militarist ve sömürgeci; iç politikada ise himayeci ve müdahaleci bir özellik göstermektedir (Alkan, 2014). Bu dönemde geçerli olan ekonomi politikası; siyasi olarak etki ve baskı altına alınan veya işgal edilen ülkelerin, altın, gümüş ve diğer değerli mallarına el koyarak, kendi ürettiğini dışarı satmak suretiyle büyümedir. Kapitalizmin en ilkel evresini oluşturan bu dönemde Merkantilist devletleri teşkil eden Batı ülkeleri; Amerika’da, Uzak Doğu’da ve Güney Afrika’da meydana getirilen koloniler ve sömürgelerle bu coğrafyaların kıymetli varlıklarını kendi ülkelerine aktarmışlardır (Aktuğ, 2019).

Bilgili (2014), “Karşılaştırmalı İktisat Okulları” adlı eserinde Merkantilizmin özelliklerinden bahsetmiştir. Buna göre Merkantilizmin bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Zenginliğin kaynağı altın, gümüş vb. değerli madenlere sahip olmaktır.
- Zenginliğin kaynağı sabittir. Bu nedenle birilerinin zenginleşmesi ancak bir başkasının fakirleşmesi ile mümkün olmaktadır.
- Güçlü, müdahaleci ve korumacı bir devletin uygulayacağı politikalarla ihracatın ithalattan daha fazla olması sağlanmalıdır.
- İhracat teşvik edilerek dış ticaret fazlası oluşturulmalıdır. Merkantilistler hammadde ihracatına karşıdır; çünkü hammaddeler işlenerek ihraç edildiği zaman getirisi daha fazla olacaktır. Ayrıca ihraç edilebilecek malların yurt içindeki tüketiminin sınırlandırılarak engellenmesini savunmuşlardır.
- Yurt içinde arz fazlası oluşturulmalı, fazla üretilen mallar ise ihracatta kullanılmalıdır.
- İthalat, ülkeden değerli maden çıkışına neden olacağı için hammadde ve vasıflı iş gücü haricinde engellenmelidir.
- Devlet ekonomiye aktif bir şekilde müdahale etmelidir. Bu doğrultuda ihracatı teşvik eden, ithalatı yasaklayan politikalar üretilmeli ve bu politikaları uygulayabilecek güçlü bir devlet yapısına sahip olunmalıdır.
- Gerek sömürgecilik faaliyetleri gerekse ticaretin kontrolü için devlet, güçlü bir askeri güce sahip olması gerekmektedir.

2.2.1.2. Fیزیokrat Düşünce

Merkantilist uygulamalara tepki olarak şekillenen; Merkantilistlerin “zenginliğin tek kaynağının altın, gümüş vb. değerli madenlerdir” şeklindeki görüşlerine karşı çıkan Fیزیokrat düşünce; Fransa’da doğup gelişen ve 18. yüzyıl sonlarında asıl biçimini alan bir iktisadi düşünce akımıdır (Dinler, 2010; Özkul, 2007).

Fیزیokrasi “doğal düzen” manasına gelmektedir. Fیزیokratlara göre dünyada, Tanrı tarafından belirlenmiş yasalarla çevrili ideal ve kusursuz bir düzen vardır. Buna göre insanların söz konusu doğal düzene uyum sağlayabilmesi için herhangi bir yönlendirmeye gereksinimi yoktur (Kılıç, 2014). Toplumun işleyiş düzeninin aynen fiziksel olaylarda gerçekleştiği gibi doğal bir düzen içerisinde meydana geldiğini öne sürerek, devletin hiçbir surette ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmuşlardır (Dinler, 2010).

Öte yandan fیزیokratlar, toprağa, tarıma ve tarımsal ürünlere yapılacak yatırım ve teşviklerle büyük bir ulusal zenginliğin elde edileceğini öne sürerek, parasal ilişkiler yerine iktisadi

kalkınmaya ve büyümeye önem vermişlerdir (Dinler, 2010). Bu bağlamda Fیزیokrat düşünceye aynı zamanda “tarımsal kapitalizm” de denilmektedir (Eğilmez, 2012).

Fیزیokrat düşüncenin önde gelen temsilcileri şunlardır: “François Quesnay, Robert Jacques Turgot, Le Marquis de Mirabeau, Abbe Nicolos Baudeau ve Pierre Samuel du Pont de Nemours”tır (Bilgili, 2014, s. 24).

Bilgili (2014), “Karşılaştırmalı İktisat Okulları” adlı eserinde Fیزیokrat düşüncenin özelliklerinden bahsetmiştir. Buna göre Fیزیokrat düşüncenin bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tarım üretken olan tek sektördür. Tarım, doğanın gücüyle insanlara devamlı nimetler verebilmektedir. Diğer sektörler ise ancak topraktan elde edilen girdileri işleyerek yeni ürünler yaratmaktadırlar. Dolayısıyla yoktan var etme gücü yalnızca doğaya mahsustur. Bu kapsamda net fazla veren yegâne sektör tarımdır.
- Üretken tek sektör tarım olduğu için verginin yalnızca tarımdan alındığı tek bir vergi sistemi uygulanmalıdır.
- Ekonominin kendine özgü doğal bir düzeni bulunmaktadır. Bu doğal düzene dışarıdan herhangi bir müdahale yapıldığında sorunlar çıkmaktadır. Bu doğal düzen, herhangi bir müdahale olmaksızın ekonomiyi kendiliğinden düzenleyecektir. Bundan dolayı da “laissez faire laissez passer (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)” prensibi benimsenmiştir. Zira Fیزیokratlar, devlet yerine doğal düzene güvenmektedirler. Bu nedenle de devletin faaliyetleri, adalet ve güvenlik gibi hususlarla sınırlı olmalıdır.
- En iyi yönetim şekli krallıktır. Fakat burada mutlak monarşik bir krallık söz konusu değildir. Kral, minimum kanun ile maksimum otorite tesis ederek doğal düzenin işleyişine müdahale etmeden işleri otoritesini kullanarak kolaylaştırmaktadır.
- Tarımsal üretim zenginliğin kaynağıdır. Ticaretin sürdürülebilirliği ancak doğal düzen içindeki serbest ticaretle mümkündür.
- Doğal düzen içindeki ekonomide yaşanılacak herhangi bir problemi doğal düzenin kendisi düzenleyeceği için devlet sınırlandırılmalıdır.
- Bireyler kendi menfaatlerini maksimize etmeye çabalarırken, toplumsal menfaatleri de maksimize etmektedirler. Bundan dolayı doğal düzenin sürdürülebilirliği; ancak özel mülkiyetin korunmasıyla mümkündür.

2.2.2. Yüksek Kapitalizm

“Tam kapitalizm” ya da “zirve kapitalizm” olarak da adlandırılan yüksek kapitalizm evresi, sanayinin gelişip ilerlemesiyle beraber kapitalist sistemin karakteristik niteliklerinin tam olarak ortaya çıktığı dönemdir (Öz, 2013).

Erken kapitalizm döneminde meydana gelen birtakım gelişmeler (büyük pazarların oluşması, sermaye birikiminin artması, büyük hammadde kaynaklarının elde edilmesi vb.), yüksek kapitalizm dönemindeki sanayileşme sürecinin zeminini hazırlamış ve bu süreci hızlandırmıştır (Çelik & Dağ, 2017).

Bu dönemde hemen hemen her şeyin sanayileşmesiyle beraber daha önceki dönemlerde özne durumunda olan insanın, makinelerin bir parçası olarak nesneleştiği görülmektedir (Öz, 2013).

Yüksek kapitalizm dönemi, kapitalizmin en uç noktalara çıktığı bir dönem olmasına karşın, bu zamana kadar ki en ağır problemleri yaşadığı ve sistem ile alakalı en ciddi tartışmaların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu problemler ve tartışmalar, kapitalizmin birtakım değişimler geçirmesine neden olmuştur (Çelik & Dağ, 2017). Bu süreç alt başlıklarda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.2.2.1. Sanayi (Endüstri) Devrimi, Klasik ve Neo-Klasik Düşünce

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen sanayi devrimiyle beraber Batı insanların yaşam tarzı köklü bir şekilde değişirken, tarihte ilk defa hayat standartlarının artmasına bağlı olarak nüfus artışı meydana gelmiştir (Demirçelik, 2011).

Sanayi devrimi tahmini olarak 1780’li yıllarda İngiltere’nin Lancashire şehrinde başlamıştır (Fülberth, 2011). Esasen bu dönem, Reform ve Rönesans hareketlerinin, Aydınlanma Çağının, bilim ve teknolojiye ilerlemenin bir sonucu olarak doğmuştur (Parlak & Öztürk, 2018).

Avrupa’da yeni icatların ve buharlı makinelerin üretime dahil edilmesiyle sanayi devrimi ortaya çıkmıştır. Böylelikle Avrupa’da, sermaye birikimi artmış, bu birikimin sanayileşme sürecinde kullanılmasıyla sanayi kapitalizmi meydana gelmiştir. Böylece ticaret ve tarım kapitalizmlerinden sonra sanayi kapitalizmi de oluşmuştur (Eğilmez, 2012).

Fülberth (2011), kapitalizmi iki aşamaya ayırmıştır. Buna göre; kapitalizmin birinci dönemi yaklaşık olarak 1840’a kadar devam etmiştir. Yurt dışına ihraç edilen pamuktan yapılan tekstil ürünleri temel üretim malzemesini oluşturmuştur. İkinci aşamada ise madencilik, makine sanayi ve demir yollarının yapımı “öncü sanayi” olarak ortaya çıkmıştır.

Fabrikalardaki makineleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak, çalışma sistemi ve üretim organizasyonu da değişmiştir. Bunun sonucunda “üretimin kapitalist dönüşümü başlamıştır” (Kılıç, 2014).

Sanayi devriminin, üretim şekil ve ilişkilerini değiştirmesi sonucunda yeni bir toplumsal düzen meydana gelmiştir. Bu kapsamda kapitalizm, sanayi devriminin dışında tüketici devrimine de neden olmuştur. Bunun sonucunda ise tüketim biçimleri ve tüketici alışkanlıkları değişmiştir (Çelik & Küçük, 2020).

Sanayi devriminin ortaya çıkmasına neden olan olguları ve bu devrimin sahip olduğu özellikleri genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bilimin endüstriye gitgide artan bir düzeyde uygulanması sonucunda; el zanaatları gibi işlerin yapıldığı atölye işletmeciliği yerini, dokuma makineleri ve mekanik çark gibi Sanayi devriminin öncü makinelerine bırakmıştır. Bu gelişmelerle birlikte yeni teknolojiler üretilmiştir. Buharlı ulaşım vasıtaları, otomobil, uçak, telgraf ve radyo gibi ulaşım ve haberleşme araçlarının hızla gelişmesi ve yayılması sonucunda daha büyük bir piyasada üretim yapma imkânı elde edilmiştir (Fülberth, 2011; Günay, 2015).
- Kas gücünden bağımsız yeni bir üretim aşamasına girilmiştir. Bu aşama, petrokimya endüstrisinin gelişimini ve buna bağlı olarak içten yanmalı motorları; ayrıca elektrik üretim ve kullanım alanlarının zenginleşmesiyle birlikte icat edilen elektrikli motorları kapsamaktadır. Bu da enerji kaynaklarının çeşitliliğini sağlamıştır (Fülberth, 2011; Günay, 2015).

- İşgücü piyasasını kapsayan, emeğin ücret karşılığında satılabildiği yeni bir pazar modeli ortaya çıkmıştır (Fülberth, 2011).
- İşçi sınıfı ve burjuvazi olmak üzere iki farklı sınıf ortaya çıkmıştır (Fülberth, 2011).
- Makineleşme, iş bölüşümü ve ihtisaslaşmayı sağlayan yeni örgütlenme modelleri, emeğin verimliliğini yükseltmiş ve buna bağlı olarak üretimi arttırmıştır (Günay, 2015).

Sanayi devrimiyle birlikte piyasaların genişlemesine ve sermaye birikimine paralel olarak, ilerleyen zaman içinde kendilerine “Klasik İktisatçılar” denilen bir takım bilim insanı, ekonomik olayların dayandığı kanunları bulmaya çalışmışlardır. Bu bilim insanlarının ürettiği fikirler, “Klasik Düşünce”nin doğmasını sağlamıştır (Dinler, 2010). Klasik iktisadın önde gelen temsilcileri şunlardır: “Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, Jean Baptiste Say ve John Stuart Mill” (Bilgili, 2014, s. 28).

Klasik iktisatçılar, Fizyokratların “doğal düzen” görüşünden etkilenmiş ve ikame olarak “görünmez el” fikrini öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, Merkantilistlerin tek yönlü dış ticarete dayanan ve devlet müdahalesini gerekli gören düşüncelerini; Fizyokratların ise üretimin tek kaynağı olarak tarımı kabul etmelerini eleştirmişlerdir (Bilgili, 2014).

Klasik iktisatçıların temel varsayımlarından bazıları şunlardır (Bilgili, 2014):

- “Tam istihdamın” söz konusu olduğu ekonomide “tam rekabet piyasası” koşulları yürürlükte.
- “Her arz kendi talebini yaratır” şeklinde ifade edilen “Say Yasası (Mahreçler Yasası ya da Pazarlar Yasası)” geçerlidir. Bu yasaya uygun olarak “arz yanlı” bir yaklaşım söz konusudur.
- Gelirin tamamının harcandığı varsayılan ekonomide para, sadece işlem fonksiyonu nedeniyle elde tutulmaktadır.
- Piyasanın sahip olduğu özelliklerden dolayı “gayri iradi işsizlik” bulunmamakta, var olan işsizler ise iradi (ihtiyari) olarak işsiz olan kişilerdir.
- Tasarruflar, eninde sonunda yatırıma dönüşen, büyümenin motoru ve temel dinamiğidir.
- Görünmez bir el tarafından düzenlenen piyasada devlet müdahalesinin lüzumu yoktur.

Klasik iktisadi düşüncelerin, zaman içerisinde tepkilerle karşılaşması ve çürütülmesi nedeniyle “Neo-Klasik Düşünce” doğmuştur. Ekonomi ilmi, Neo-Klasik iktisatçıların yapmış olduğu analiz ve çalışmalar sayesinde bilimsel bir nitelik kazanmıştır (Dinler, 2010). 1870’li yıllarda ortaya çıkan Neo-Klasik düşüncenin önde gelen temsilcileri şunlardır: “W. Stanley Jevons, C. Menger, F. Y. Edgeworth, A. Marshall, L. Walras, V. Pareto, I. Fisher, A. C. Pigou” (Bilgili, 2014, s. 97).

Neo-Klasik iktisatçıların temel varsayımlarından bazıları şunlardır (Bilgili, 2014):

- Klasik düşüncenin esaslarından; tam rekabet, tam istihdam, görünmez el ve Say Yasası gibi hususlar kabul edilmektedir.
- Tam rekabet piyasasında sapmalar olabilir.
- Bir malın değeri ya tüketiciye sağladığı faydaya ya da üreticiye getirdiği kâra bağlıdır.
- Rasyonel tüketiciler, ekonomik davranışlarını tüketilen malın “marjinal fayda”sına göre ayarlamaktadır.

- Devlet, gerekli durumlarda para politikalarını uygulayabilir.

2.2.2.2. 1929 Ekonomik Buhranı ve Keynesyen Düşünce

Ekonominin daima tam istihdam dengesinde kalacağını savunan Klasik ve Neo-Klasik iktisatçılar, 1750 ve 1929 yılları arasında meydana gelen krizleri, denge halinden geçici sapmalar olarak görmekteydiler. Ancak gittikçe kronikleşen ekonomik krizler ve 1929 Ekonomik Buhranı ile bütün dünyada gerçekleşen yıkımlar, Klasik ve Neo-Klasik iktisadi düşüncelerin yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır (Dinler, 2010).

1929 krizi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde gerçekleşen uzun dönemli ekonomik büyümenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kriz, eksik tüketimden meydana gelen talep yetersizliği ve buna eşlik eden sermaye değersizleşmesi sürecini içinde barındırmaktadır (Kolektif, 1992; Şahin, 2009). 1920'lerde tarıma olan talep daralmış, fiyatlar düşmüş, makineleşmeyle beraber verimlilik artmış ve buna bağlı olarak sermaye büyümüş ancak bu durum ücretlerde düşüşü de beraberinde getirmiştir. Artan sermayenin birikmesi ile birlikte yatırımlar, spekülasyon alanlarına yönelmiş ve bunun sonucunda aşırı değer kazanan hisse senetleri, 1929 yılında New York'ta borsanın aniden çökmesine neden olmuştur (Demir, 2018). Bu esnada çöken borsada işlem gören takriben "16 milyon hisse senedi" bir günde %50 ile %90 oranları arasında değer kaybetmiştir. Bu da üstesinden gelinemeyen bir hisse satışına yol açmıştır. Satışa çıkarılan hisse senetlerinin satılamamasından dolayı peşi sıra gelen iflaslar borsada ve ekonomide devasa bir çöküşe neden olmuştur (Çelik & Dağ, 2017). Çöken borsayı kurtarmak amacıyla bankalar, yoğun bir şekilde hisse senedi satın almaya yönelmişlerdir. Ancak tüm bu çabalar borsanın çökmesine engel olamadığı gibi mevcut durumu daha da kötü bir noktaya taşımış ve bankaların iflas etmesine yol açmıştır. Geline nokta, hisse senetlerinin değer kaybı devam etmiş, bankacılık sistemi ve birçok banka iflas etmiş, dörtte bir oranında iş kaybı yaşanmış, GSYİH (gayrisafi yurt içi hasıla) nispeten üçte bir azalmış, kriz derinleşmiş, borsa çökmüş, ABD ekonomisi tahrip olmuştur (Aydın, 2012).

ABD'deki yaşanan bu kriz, Avrupa'ya verilmiş kredilerin vadelerinin uzatılamaması nedeniyle Kıta Avrupası'na yayılmıştır (Demir, 2018). Nihayetinde krizin etkileri kısa bir süre içinde tüm dünyaya yayılmış, üretimde daralmaya, ticaretin %15 azalmasına (Günay, 2015), işsizliğe ve yoksulluğa neden olmuştur (Çelik & Dağ, 2017).

Sonuç olarak, 1929 ekonomik krizi, Klasik ve Neo-Klasik düşüncenin savunduğu devlet müdahalesinin olmadığı serbest piyasa modelinin çökmesine neden olmuştur. Ekonomi alanındaki pasif devlet yapısı, bu alanda otorite boşluğuna neden olmuş ve bu krizin üstesinden gelinememesinin sebebi olarak görülmüştür (Günay, 2015).

Klasik ve Neo-Klasik iktisadi düşüncenin başa çıkamadığı, görünmez elin yetersiz kaldığı ve başarısız olduğu 1929 krizi, Keynes'in "devletin görünen eli"ni öne sürmesiyle aşılmıştır. Keynes'in sunmuş olduğu söz konusu iktisadi yenilik "Keynesyen Devrim" olarak adlandırılmıştır (Bilgili, 2014). Böylelikle Keynes'in sunduğu görüş ve teorileri kapsayan "Keynesyen İktisat" gündeme gelmiştir. Keynesyen teoride, devlet eliyle ekonomide talebin artırılması ve istihdam imkanları genişletilerek işsizliğin azaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ABD Başkanı Roosevelt'in çıkardığı, "New Deal" olarak adlandırılan, içeriğinde işsizlere tazminat ödenmesi, ücretlerin artırılması, ihracatı canlandırmaya yönelik devalüasyon yapılması, üreticilere sübvansiyonlar sağlanması ve işsizliğin azaltılmasına dönük altyapı giderlerini arttırılması gibi

ekonomik tedbirlerin bulunduğu bir proje yürürlüğe konulmuştur (Çelik & Dağ, 2017). Ayrıca Keynesyen politika, sermayenin ihtiyacı olan talebi, devletin borçlanarak (bütçe açığı oluşturarak) karşılamasını, yani devlet eliyle sermayenin işlerliğinin sağlanıp üretimin artırılmasına yönelik bir kurtarma planını öngörüyordu (Demir, 2018).

Keynesyen devrimin, pratiğe aktarılmasıyla 1970’li yıllara kadar uzanan bir “büyüme dalgası” meydana gelmiştir. Bundan dolayı Keynesyen politikaların uygulandığı söz konusu yıllara “kapitalizmin altın dönemi” denilmiştir (Aydın, 2012).

2.2.3. Geç Kapitalizm

Geç kapitalizm evresi, kapitalizmin tüm dünyayı etkisi altına aldığı, bürokrasinin çoğaldığı, yüzeysel ve sade unsurlar yerini karmaşık üretim sistemlerine ve girift ilişkilere bıraktığı, büyük şirketlerin gelişerek daha da büyümeye başladığı, tekelleşmenin ve oligopolleşmenin arttığı bir dönemdir (Demirkaya, 2019; Öz, 2013).

2.2.3.1. Bretton Woods Sistemi

II. Dünya Savaşı sonrasında güçlü devletler, ekonomik krizlerin ve savaşların meydana getirdiği ağır sonuçları gidermek ve yenilerinin oluşmasını engellemek için yeni çözüm yolları aramışlardır. Bu arayış, yeni bir düzen ve sistem kurma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. İşte bu arayışların neticesinde, 1944 yılında “Bretton Woods Sistemi” üzerinde mutabakat sağlanmıştır (Çelik & Dağ, 2017). Bretton Woods Sistemi, dünya ticaretinin arttırılmasını ve dünya çapında meydana gelebilecek ekonomik krizlerin engellenmesini amaçlayan bir para sistemidir (Akın, 2020).

Bretton Woods Sistemi, genel olarak ABD’nin çıkarlarına uygun bir dünya sistemini içinde barındırmaktadır (Şahin, 2009). Bu kapsamda Bretton Woods Sistemi ile ABD, merkezleri ABD’de bulunan ve idaresini etkin bir şekilde kullandığı uluslararası kuruluşlar aracılığıyla az gelişmiş devletlerin iç ve dış politikalarına tesir etme gücüne erişmiştir (Küçük, 2020).

Sonuç olarak, Bretton Woods Sistemi çerçevesinde alınan bazı kararları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Sabit kur sisteminin uygulanmasıyla Sterlin ve Dolar rezerv para kabul edilmiştir (Küçük, 2020).
- “1 Sterlin=2.8 Dolar ve 1 ons altın=35 Dolar” teminatı verilmiştir (Akın, 2020).
- Kuru, belirlenen noktada sabit tutma görevi merkez bankalarına verilmiştir (Çelik & Dağ, 2017).
- Para akışını gerçekleştirmek ve yönetmek için IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası kurulmuştur (Demir, 2018).
- Serbest ticareti kolaylaştırmak ve geliştirmek amacıyla GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) imzalanmıştır (Akın, 2020).

Dünya ticaretinin gelişmesini, ekonomik olarak kalkınmasını ve kapitalizmin yayılmasını sağlayan Bretton Woods Sistemi, 1971 yılına kadar yürürlükte kalmış, sonrasında ise çökmüştür. Bretton Woods Sistemi’nin çökme nedenlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz (Özkaya, 2009):

- ABD'nin emisyon gelirlerine ilişkin tepkiler,
- Güven-likidite sorunu,
- Sistemin yükünün asimetrik bir şekilde dış açığı olan ülkelere verilmesi,
- Sabit kur sisteminin katılığı.

2.2.3.2. Küreselleşme

Küreselleşme kavramı, köken olarak yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. İlk olarak, fiziksel manada, geometrik bir nesneyi ifade etmek için kullanılan “küresel” sözcüğü, 19. yüzyılın sonlarına doğru “dünyanın bütününe kapsama” anlamında kullanılmıştır. “Küreselleşme” ve “küreselleşmecilik” sözcüklerine ise ilk kez, 1944 yılında, Reiser ve Davies'in kaleme aldıkları “Gezegen Demokrasisi: Bilimsel Hümanizm ve Uygulamalı Anlamı” adlı eserde yer verilmiştir. “Küreselleşme”nin, kelime olarak bir sözlüğe (Webster) girmesi 1961 yılında gerçekleşmiştir (Scholte, 2005, s. 50,51). Günümüzdeki manasıyla ilk kez, 1962’de, M. McLuhan’ın “Küresel Köy” adlı eserinde kullanılmıştır (Cebeci, 2011).

Küreselleşmenin tarih sahnesine çıkışıyla ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi görüşler küreselleşmenin doğuşunu Rönesans ve Reform hareketlerinin Avrupa’da meydana getirdiği değişimlere bağlarken (Ertekin, 2010), yaygın kanaate göre ise küreselleşme, Sanayi Devrimi ile birlikte başlamıştır (Özel, 2011).

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan küreselleşme üç ana evreden oluşmaktadır: Birinci evre, sanayi devriminde I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemi; ikinci evre, İki Dünya Savaşı arasındaki dönemi; üçüncü evre ise II. Dünya Savaşı sonrasında kapsamaktadır. (Özel, 2011).

ABD’nin öncülüğünde, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan “IMF, Dünya Bankası, GATT ve OECD (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı)” gibi uluslararası kuruluşlar, küreselleşme sürecinde bir kırılma noktası olmuştur. Bu kuruluşların kurulmasından sonra 1950 ile 1970 yılları arasında yeni bir küreselleşme dalgası meydana gelmiştir. Bu dalga, söz konusu yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede küresel üretimin ve küresel ticaretin hızla artmasına yol açmıştır (Aytekin, 2013). Azalan maliyetler ve ilerleyen teknoloji, çok uluslu şirketler vasıtasıyla yabancı sermayenin yaptığı doğrudan yatırımların yüksek oranlara ulaşmasına neden olarak, küreselleşmeyi geçmişte rastlanılmayan derecede hızlandırmıştır (Özel, 2011).

Küreselleşme kavramı, günümüze kadar geçen süre zarfında farklı yazarlar tarafından farklı tarzlarda ele alınmış ve küreselleşmenin farklı tanımları yapılmıştır. Bu durum, yazarların farklı bakış açısına ve farklı anlayışa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Batmaz, 2019). Bu bağlamda küreselleşmenin bazı tanımları şu şekildedir:

- “Globalleşme”, “globalizasyon” ya da “uluslararasılaşma” şeklinde de ifade edilen küreselleşme, ülkeler arasında bulunan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sınırların etkisini yitirdiği; mal, hizmet ve insan sirkülasyonunun daha hızlı gerçekleştiği; iletişimin muazzam ölçülere vardığı, tüm dünyaca kabul gören normların meydana gelme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme; belli olayların, düşüncelerin, uygulamaların, kurumların ve teknolojilerin, küresel çapta var olmasını ve küresel süreç içinde şekillenmesini kapsamaktadır (Alkan, 2014).
- “Küreselleşme, çağdaş sosyal hayatın her alanında ortaya çıkan, kültürel, kriminal, finansal, mistik vb alanlarda dünya çapında birbiriyle ilişki içinde olma hâlinin giderek

yaygınlaşması, derinleşmesi ve hızlanmasıdır” (Held vd.,1999:2, akt. Ganiev, 2014, s. 118)

- Dar anlamda küreselleşme, sermaye akışının dünyanın tamamına yayılması sonucunda, özellikle teknolojik ilerlemelere paralel olarak dünyayı finansal bir pazara çevirmesidir. Bu bağlamda küreselleşme, ekonomik bir olguyu ifade ettiği kadar kültürel, siyasal ve teknolojik bir yönü de bulunmaktadır. Geniş anlamda küreselleşme ise ülkelerin maddi ve manevi değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya geneline yayılması, farklılıkların azalarak kısmen ya da tamamen ortadan kalkmasıdır (Aydemir & Kaya, 2007).
- Ellwood’a göre küreselleşme, 20. yüzyılda doğmamıştır. Ona göre: “Küreselleşme yeni bir terim olmakla birlikte, kökleri sömürgecilik tarihine uzanan çok eski bir süreçtir.” (Ellwood, 2003:14, akt. Karahasan, 2018, s. 37).
- Scholte, küreselleşme kavramını; “uluslararasılaşma”, “liberalizasyon”, “evrenselleşme”, “modernleşme, Batılılaşma ya da Amerikanlaşma”, “mekânsızlık” şeklinde beş farklı anlamda kullanmaktadır (Scholte, 2000, akt. Akbaş vd., 2016, s. 89,90).

Sonuç itibariyle küreselleşme, karmaşık bir süreci ve paradoksal öğeleri içermektedir. Kişiden kişiye farklı şekillerde anlam kazanabilen küreselleşme kavramını (Aydemir & Kaya, 2007), toplumsal ve ekonomik problemlerin nedeni, sonucu ya da çaresi olarak kabul eden birçok yaklaşım oluşturulmuştur (Demir, 2001).

2.2.3.3. Finansal Küreselleşme

Finansallaşma, kapitalizmin iktisadi ilerleme süreci içinde, sanayi kapitalizminden bir sonraki aşama olan finansal kapitalizme geçişi ifade etmektedir (Kar, 2019).

Gelişmiş kapitalist ülkelerin temel ekonomik problemini, sermaye birikimi sorunu oluşturmaktadır. Sermaye sahiplerinin bu soruna buldukları çözüm ise “uluslararasılaşma” ve “finansallaşma” olmuştur (Demir, 2001).

Finansallaşma, finans sektöründeki değişimleri ve dönüşümleri, bu sektörün diğer iktisadi aktörlerle olan ilişkisini ve son dönemlerdeki küresel ekonomideki bilhassa gelişmiş ülkelerdeki ekonomik gelişmeleri kapsamaktadır (Kar, 2019). Bu doğrultuda finansallaşma, üretim faaliyetlerindeki kâr oranlarının azalmasından dolayı sermayenin spekülâtif işlemlere yönelerek üretim ve para sermayesi arasındaki ilişkinin kopması sürecini içinde barındırmaktadır (Ulutaş, 2018). Bu sürecin ana getiri öğelerini, kredi kartları, borsa hareketleri, finansal türevler ve mühendislik icadı çeşitli finansal araçlar oluşturmaktadır (Bayrakdar, 2019).

“Finansal sermaye”nin önündeki engellerin, 1990’lı yıllarda kaldırılmasıyla yeni bir “büyüme yolu” oluşturulmuş ve böylece “finansal serbestleşme” aşamasına geçilmiştir (Aydın, 2012). Bu aşama, finansal piyasalarda kısıtlama ve kontrollerin kaldırılmasını, yeni finansal araçların (futures, options, swap vb.) oluşturulmasıyla finansal araç çeşitliliğinin artmasını, para ve kambiyo sisteminin serbestleşmesini, enformatik ve iletişim teknolojilerinin uygulanmasını kapsamaktadır (Yıldırım, 1997).

Finansal araçların yanında, hizmet ve kurumların da çeşitliliğinin sağlanması, finansal liberalizasyon uygulamalarının ivme kazanmasıyla birlikte devlet müdahalelerinin ve

düzenlemelerinin azaltılması (Aydemir & Kaya, 2007; Yücel, 2017), dünyanın farklı yerlerindeki finansal piyasalar arası bilgi akışının hızlanmasına bağlı olarak piyasaların aynı anda benzer bir biçimde hareket etmesi “finansal küreselleşme”yi doğurmuştur (Ganiev, 2014; Tobin, 2004).

Sonuç olarak, finansal küreselleşmeyle birlikte finansal piyasalarda birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve buna paralel olarak; uluslararası finansal piyasa işlemlerinin hacminde ciddi bir artış olmuş, geleneksel bankacılık işlemleri ile bankacılık dışı işlemlerini bir araya getirerek birleştiren şirketler oluşmuş ve olağanüstü bir çapta “türev ürünler piyasası” doğmuştur (Ganiev, 2014).

2.2.4. Yeni Kapitalizm

Teknolojik ilerlemelere paralel olarak özellikle ulaşım ve iletişim maliyetlerinin hızlı bir şekilde azalması, bilgi paylaşımını daha kolay bir hale getirirken, küreselleşme sürecinin etki ve sonuçlarını büyütmede ve farklılaştırmaktadır. Küreselleşme, 1990’lı yıllardaki sahip olduğu vizyonunu, 2000’li yıllarda ön plana çıkan internet ve uydu teknolojileri kapsamındaki dijital dünya ve e-devlet gibi kavramlarla pekiştirmiştir. Günümüzde sıkça kullanılan elektronik ticaret (e-ticaret) kavramı, küreselleşme sürecinin tamamlayıcı bir ögesi konumundadır. Borsa ve bankacılık işlemleri, mal ve hizmet sirkülasyonu artık, elektronik borsa ve e-bankacılık vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Geline nokta küreselleşme, teknolojilerin ve pazarların birleştiği, elektronik işlemlerin kullanımının yaygınlaştığı ve kapsam alanının genişlediği, rekabet koşullarında standartların belirlendiği ve giderek yükseldiği, kamu ve siyaset kurumlarının kendine has davranış kalıplarını oluşturduğu bir sürece evrilmiştir (Aydemir & Kaya, 2007). Küreselleşmenin geçirdiği bu değişim süreci üretimin ve emeğin esnekleşmesine neden olmuştur. Tüm bunlar, kapitalizmin yeni bir aşamasını ifade etmektedir. Bu aşamaya; yeni kapitalizm, postmodern kapitalizm, örgütsüzleşmiş kapitalizm ya da esnek kapitalizm denmektedir.

Yeni kapitalizm, yeni örgütsel kalıpları ve yeni üretim kaynaklarını oluşturan ve küresel iktisadi organizasyonun temelinde var olan yeni iletişim ve bilgi teknolojileri tarafından şekillendirilmektedir. Bu aşamada dijitalleşme, küresel ekonomiyi bütünüyle kuşatmıştır (Akçoraoğlu, 2019). Bu doğrultuda yeni kapitalizm, endüstriyel üretim aşamalarındaki, sermayenin örgütlenme ve birikim modellerindeki değişimi ifade etmektedir (Kılıç, 2014).

Yeni kapitalizmde, seri üretim yerini standartlaştırılmış küçük çaplı bir üretim şekline bırakmış (Aytaç & İlhan, 2008), örgütlenme ve emek biçimleri esneklik üzerinden yeniden düzenlenmiştir.

Üretimin esnekleştirilmesine bağlı olarak uzun vadeli ve güvenceli işler sona ermiş, geçici, yarı zamanlı, dönemsel ve sözleşmeli işler yaygınlaşmıştır. Bu doğrultuda yeni kapitalizm aşamasında, sürekli bir biçimde kendini yenileyebilen, böylece değişimlere ayak uydurarak kendini geliştirebilen genç ve dinamik bir emeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan yeni kapitalizm, devamlı ve dinamik bir değişim, geçici ve kısa vadeli, ana odaklılık, esneklik ve yersizlik gibi özelliklerle ifade edilebilmektedir (Kılıç, 2014).

Yeni kapitalizmin kendini gösterdiği en temel alan tüketim alanıdır. Yeni kapitalizm, gündelik yaşam içindeki tüketim toplumunun faaliyetlerini bilinçli bir şekilde yeniden üretmekte ve üretim şartlarını da yine kendisi belirlemektedir. Yeni kapitalizm, sistemin varlığını ve sürdürülebilirliğini sağlamak için kitlelere tüketim merkezli bir yaşam anlayışını benimseterek, tüketimi zorunlu bir hale getirmeye çalışmaktadır (Aytaç & İlhan, 2008).

2.3.Kapitalizmin Temel Yaklaşımları

Kapitalizmin tarihsel süreç içindeki seyri göz önüne alındığında sadece ekonomi ile alakalı bir kavram olmadığı anlaşılmaktadır. İnsanlara, nasıl bir ahlaka, düşünceye, yaşayış biçimine hatta inanca sahip olmaları gerektiği hususunda telkinleri de içinde barındıran bir sistemdir. Odak noktasında bireyin olduğu kapitalizm, söz konusu hususları içinde barındıran temel bazı yaklaşımlara sahiptir. Bu bölümde bu yaklaşımlar ele alınacaktır.

2.3.1. Görünmez El (Invisible Hand)

“Görünmez el”, İskoç ekonomist Adam Smith (1723-1790) tarafından kavramlaştırılarak ortaya atılmıştır (Köksal Aksu, 2010). Bu kavram, Smith’in yaşadığı çağın ve coğrafyanın şartlarına bağlı olarak, toplumsal işleyişin ayrılmaz parçalarından biri olan iktisadi yapının anlaşılmasında önemli bir yeri bulunmaktadır (Özsoy, 2014).

Serbest piyasa düzeninin nasıl işlemesi gerektiğini anlatmaya çalışan Smith, bunu “görünmez el” kavramı aracılığıyla açıklamaktadır. Smith’e göre ekonomik hayatın kendi içindeki uyumunu sağlayan, üretim ve dağıtım evrelerinde oluşan ve oluşabilecek soru ve sorunları çözümleyen “görünmez bir el” bulunmaktadır (Aydın, 2003). Söz konusu görünmez el tarafından, arz-talep dengesi korunur; piyasalar işleyişi düzelir ve bunun sonucunda hükümetlerin ekonomik müdahalelerine gerek kalmaz (Köksal Aksu, 2010).

Smith, toplum içindeki bireylerin kendi sermayelerini en iyi şekilde kullanmaya çalıştığında, farkına varmadan toplum çıkarlarını da iyileştirdiğini ifade etmektedir. Birey, kendi hesabına çalışırken, görünmez bir el onu planlamadığı bir gayenin gerçekleşmesinde yani toplum hesabına çalışmasında aracı kılmaktadır. Smith’e göre birey ve kamu çıkarları çakışmamaktadır. Böylece bireyler, çıkarlarını ençoklaştırarak toplumun da çıkarlarını ençoklaştırmış olurlar (Kocaoğlu, 2019).

Görünmez el, ekonomiye müdahale edebilecek tek unsurdur. Onun dışındaki diğer tüm unsurların ekonomiye müdahalesi hem gereksiz hem de tehlikelidir. Smith, bireylerin ekonomik yönelim ve kararlarını, çıkarları ve tutkuları aracılığıyla doğal bir sürecin sonunda vereceklerini belirtmektedir. Bunun sonucunda devletin ekonominin işleyişine müdahalesine gerek kalmamaktadır. Smith, devletin asli görevlerini bayındırlık, adalet ve savunma gibi hizmetlerle sınırlı kalması gerektiğini vurgulamıştır (Kocaoğlu, 2019; Köksal Aksu, 2010).

2.3.2. Makyavelizm (Machiavellianism)

Makyavelizm kavramının ilham kaynağı olan Makyavel (1469-1527), İtalya’nın Floransa kentinde doğmuş, Floransa’da on dört yıl boyunca üst düzey devlet görevi yapmış (Yamaç, 2011), Rönesans’ın ve hümanizmanın önemli bir düşünürüdür (Dündar, 2019).

Makyavel’in yaşadığı devirde İtalya ulusal birliğini sağlamış değildi ve bütün İtalya bağımsız birçok kent devletinden oluşuyordu. Bu kent devletlerinde ise kendi içinde sürekli bir iktidar mücadelesi bulunuyordu (Yamaç, 2011). Bu şartlar altında Makyavel, bir ülkenin kurtuluşunun ve refahının güce dayalı ulusal bir devlette olduğuna inanmakta ve bu düşünceleriyle ulus-devlet fikrinin ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Makyavel, siyasal düşünceye getirdiği özgün ve yenilikçi düşüncelerden dolayı “siyaset bilimi”nin ve “modern siyaset kuramı”nın öncüsü olarak da görülmektedir (Dündar, 2019).

Ulusal birlikten mahrum kalmış bir coğrafyada yaşayan Makyavel, iktidarı elde etmek ve iktidarda kalmak için başvurulması gereken yöntemleri kendi yaşantısı sonucunda öğrenerek “Hükümdar” ya da diğer bir adıyla “Prens” adlı kitabını kaleme almıştır (Yamaç, 2011).

Makyavelizm’in kavramsallaştırılması Machiavelli tarafından gerçekleştirilmemiştir. Bu kavram, Hükümdar adlı eserinden ilham alınarak daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan siyasi bir bakış açısı, düşünce ve hareket biçiminin genel adıdır. Makyavelizm kavramı, tarihi süreç içinde zaman, mekan ve insanların bakış açılarına göre farklılık göstermiştir (Kesgin, 2015). Bu doğrultuda, kimileri Makyavel’i “despotizmin destekleyicisi”, “kötülüğün öğretmeni” olarak görürken kimileri de “modern cumhuriyetçiliğin kurucusu”, “özgürlüğün savunucusu” olarak görmüştür (Dündar, 2019).

Makyavel’i ve düşüncelerini zararlı olarak kabul eden kişiler, bu görüşlerini Makyavel’in; “amaca giden her yol mubahtır”, “gerekli durumlarda ahlaki ilkeler ihlal edilebilir”, “hükümdar asıl gücünü sevmekten çok korkutmaktan almalıdır” gibi ifadelerine dayandırmaktadırlar (İyem, 2015). Bu doğrultuda, Makyavelizm’in temelinde bulunan insan; ikiyüzlü, bencil ve kötü vb. özelliklere sahip olduğu kabul edilmektedir (Kara, 2016). Bunun aksini savunan görüşler ise; Makyavel’in düşüncelerini, aslında hükümdarlara nasihat verme bahanesiyle, halkı bilinçlendirmek, halka nasıl yönetildiklerini anlatmak ve onları boyunduruk altından kurtarmak için başvurduğu kurnazca sarf edilmiş ifadeler olarak kabul etmektedir (Yamaç, 2011). Ayrıca, Makyavel’e isnat edilen kötü görüşlerin, Makyavel’in düşüncelerinin maksadının dışında yorumlanmasından, kullanılmasından, yaygınlaştırılmasından ve Makyavel’e ait olup olmadığı tartışma konusu olan birçok ifadenin ona atfedilmesinden kaynaklandığı savunulmaktadır (Dündar, 2019; Kesgin, 2015).

2.3.3. Kalvenizm (Calvinism)

Kalvenizm, John Calvin’in (1509-1564) ortaya attığı görüş ve düşüncelere dayanarak kurulmuştur. Calvin, Batı’da başlayan dini reformasyon sürecinin öncü kişilerinden biridir (Demirçelik, 2011). Protestanlıkta özel bir yeri bulunan Kalvencilik, Hristiyanlığın ilk zamanlardaki yalınlığına dönmesi gerektiğini savunan inanç ve kuralları kapsamaktadır. Ayrıca, hiçbir gücün ve otoritenin Tanrı ile kul arasına giremeyeceğini vurgulamaktadır (Köksal Aksu, 2010).

Kalvencilğe göre kişi, Tanrı’nın mağfiretini yalnızca kendi emeğiyle veya başarısıyla elde edebilir. Tanrı, günahları nedeniyle insanlar arasında hiçbir ayırım yapmadan herkese eşit şans vermiş, kişilerin kaderindeki seçilmişliğini dünyevi işlerindeki başarısında ve faydalılığında aramıştır. Böylece, ekonomik kazancı veya kariyerdeki başarıyı seçilmişliğin bir emaresi veya iman kati kanıtı olarak kabul eden kalvenistlere göre kişi, dünyevi faaliyetlere diğer insanlarla eşit olduğunu hissederek yöneldiği ölçüde hürdür (Akalin, 2014).

Kalvenizm, boşa geçirilen vakti, kötü huylar kazanmaya sebep olan en büyük günahlardan biri olarak görmektedir. Verimsizlik, yararsızlık ve yoksullukla harcanan hayatın, lanetlenmişliğin ve günahkarlığın alametleri olarak değerlendirilmektedir. Mesleki faaliyetler ve çalışkanlık, ibadet olarak sunulmuş; bu niteliklere sahip kişilere Tanrının lütfuna erişmiş, Tanrının seçilmiş topluluğu oldukları duygusu ve düşüncesi telkin edilmiştir (Akalin, 2014). Bu doğrultuda, sürekli çalışarak maddi kazanç elde etmek, birikim yapmak ya da mesleki başarı kazanmak bu kişilere, seçilmişler arasına girme imkânı vereceği belirtilmektedir (Parlak & Öztürk, 2018). Böylelikle ilk defa

Kalvenizm ile birlikte insan emeği, ekonomik bir değer olarak görülmeye başlanmıştır (Demirçelik, 2011).

Kalvenizm'e göre faiz, resmi olarak belirlenen sınırlarını aşmadığı sürece yasalıdır. Faiz, borçlu ve alacaklı ilişkisinde normal karşılanmakta, toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Ancak faizin, merhametsizce, sınır tanımaksızın ve zorla tahsil edilmesinden kaçınılması gerektiği belirtilmiştir (Akalin, 2014).

Sonuç olarak, Kalvenizm'in sahip olduğu görüşler; yayılıp, siyasi bir güç elde etmesiyle beraber, etkin olduğu yerlerdeki ekonomik anlayışı ve buna bağlı olarak ekonomik faaliyetleri de biçimlendirmiştir. Ekonomik alanın dışında kilise ve devletin de yeniden yapılandırılmasını öngörmüştür. Hayatın her alanına Tanrının iradesini egemen kılmak isteyen kalvenistler, etkin oldukları her yerde, toplumsal yapıyı yeniden tesis etmek istemişlerdir (Akalin, 2014).

2.3.4. Nesnelcilik (Objectivism)

Nesnelcilik, Ayn Rand'ın (1905-1982) tanımladığı, “usçu benciliği” savunan bir kavramdır. (Köksal Aksu, 2010). Nesnelliğe göre, kişi için nihai iyi olan unsurlar, kendi hayatı ve mutluluğudur. Mutluluğa ulaşmak, ne başkalarına hak etmediği ödülleri veren, ne de kendisi için böyle bir talepte bulunan, usçu bir bencillikle mümkündür (Thomas, 2010). Bu doğrultuda nesnelcilik, kişinin hayatına yarar sağlayacak ve onu mutlu edecek olan etmenleri “doğru ve iyi”, yarar sağlamayacağı ve onu mutlu etmeyecek etmenleri ise “yanlış ve kötü” olarak değerlendirmektedir (Köksal Aksu, 2010). Bundan dolayı nesnelci anlayışta kişi ne kendisini başkasına ne de bir başkasını kendine feda etmektedir (Şişman, 2021).

Nesnelcilere göre “artı değer” yoktur; zenginlik, bireyler tarafından oluşturulmaktadır. Ayrıca, birey yerine toplumu konu edinen ekonomi bilimcileri eleştirilmektedir (Köksal Aksu, 2010).

Ayn Rand'ın (1962) yapmış olduğu nesnelcilik tanımı şu şekilde özetlenebilir:

“Gerçeklik, nesnel bir mutlak olarak vardır.” Gerçek olan, bireyin umutlarından, arzularından, korkularından, duygularından arındırılmış gerçeklerdir. Akıl, bireyin, realiteyi algılamadaki tek aracı, yegâne bilgi kaynağı, hareketlerine yön veren biricik kılavuzu ve hayatını sürdürmesi için asli aracıdır. Her birey, başkalarının değil, kendi amaçlarının aracıdır. Bireyler, kendi rasyonel çıkarlarının ve mutluluğunun ardından koşmalı ne kendisini başkasına ne de bir başkasını kendine kurban etmelidir; bireyin hayatındaki en yüksek ahlaki gayesi budur. İdeal politik-ekonomik model “bırakınız yapsınlar” kapitalizmidir. Bu model, bireylerin birbirleriyle kurban ve cellat veya köle ve efendi olarak değil, birer tüccar olarak, karşılıklı çıkar için özgür iradeleriyle gönüllü olarak mübadele ile uğraştıkları bir sistemdir. Bu modelde hiçbir birey, fiziki güce ve zorbalığa başvurarak bir şeyler kazanamaz. Devlet yalnızca, bireylerin haklarını koruma altına alan, dış tehlikelere ve saldırılara karşı onları savunan bir polis gibi hareket etmelidir. Gerçek bir kapitalizm sisteminde, kilise ve devlet işlerinin ayrılması gibi ekonomi de devlet ile tamamen ayrılmış olmalıdır.

2.3.5. Girişimcilik (Entrepreneurship)

Girişimciliğin tarihi, her ne kadar teorik olarak kapitalizmden sonrasına dayandırılrsa da pratikte daha öncesine uzanmaktadır. Girişimci terimi, Fransızca'da “entrepreneur” sözcüğünden

gelmektedir. Bu sözcük, 12. yüzyıldan bu yana Fransızcada kullanılmasına karşın, feodal sistemin baskısı ve kısıtlamaları sonucunda, girişimciliğin ve inovasyonun Avrupa’da uzun yıllar gelişmesi engellenmiştir. Ancak bu husus Orta Çağ süresince, Güney Almanya, Fransa ve İtalya’da gitgide değişmiş, kentleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte girişimcilik için elverişli bir zemin yaratılmıştır. Böylece, başta hammadde arzı gerçekleştiren ve işlenmiş mal satan tüccarlar arasında olmak üzere girişimcilik gelişmeye başlamıştır. 18. yüzyıla kadar geçen süre zarfında Feodalizm yıkılmış, yasal ve kurumsal tablo; girişimciliğin ve inovasyonun önündeki engelleri kaldırarak şekilde gittikçe değişmiştir (Büyüklgaz, 2020; Özkul, 2007).

Sanayi toplumunun yerini bilgi toplumuna bırakmasıyla beraber girişimcilik, daha çok önemsenir bir duruma gelmiştir. Günümüzde bilişim ve enformasyon alanlarındaki gelişmelere bağlı olarak, insan gücünün üretim üzerindeki payı azalırken, bilgiye dayalı emeğin payı artmaya başlamıştır. Bununla birlikte, ulaşım, yönetim ve üretim gibi alanlarda gerçekleşen önemli gelişmeler ve global ekonominin ivme kazanması girişimciliği daha önemli hale getirmiştir (Özkul, 2007).

Tarihsel süreç içinde “girişimci” kavramına, kavramın öneminin farkına vararak modern anlamıyla yazılarında ilk kez yer veren ve ekonomik sistemin merkezine yerleştiren bilim insanı, Richard Cantillon’dur (Takay & Aydın, 2013). Cantillon’un girişimci kavramına ilk kez yer verdiği çalışması ise, 1755’te yayınlanan “Essai sur la nature du commerce en general” adlı eseridir (Özkul, 2007). Cantillon, girişimci kavramına dair yapmış olduğu çalışmalar ve bu çalışmalar neticesinde sağladığı katkılar nedeniyle, “modern girişimcilik teorisinin” kurucusu olarak kabul edilmektedir (Büyüklgaz, 2020).

Cantillon, 18. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkmaya başlayan “piyasa ekonomisi”ni ifade ederken, girişimciyi, işçi ve toprak sahipleri arasındaki uzlaştırmacı olarak tanımlamıştır (Özkul, 2007). Ayrıca, Cantillo’ya göre, girişimci ile diğer ekonomik etkenler arasındaki fark, girişimcinin tabiatı gereği kazancının belirsiz olmasından dolayı risk alma mecburiyetinde oluşudur (Büyüklgaz, 2020).

Sombart, “girişim” sözcüğünün geniş anlamda ne olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: Girişim, “aynı ve tek bir iradeye boyun eğen birçok insan arasında süreklilik taşıyan bir iş birliğinin uzun vadede gerçekleştirilmesi”dir (Sombart, 2017, s. 70). Sombart’a göre girişimci, aynı zamanda bir müzakereci, bir örgütleyici ve bir fatih olmalıdır (Tutar, 2019).

Schumpeter’e göre girişimcinin rolü, aktiflik ve yenilik yöntemleriyle piyasada değişimler ve dengesizlikler yaratmaktır. Bu ifadesiyle Schumpeter, girişimcinin rolünü belirten ilk iktisatçı olmuştur (Özkul, 2007). Bu doğrultuda Schumpeter girişimciliği, daha önce birbirleriyle ilişkisi olmayan kaynakları yan yana getirerek yeni imkanlar meydana getirme yeteneği şeklinde tanımlayarak, girişimciyi, kârın ve yeniliğin tasarımcısı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Schumpeter, kapitalist ve inovatif girişimcinin iktisadi büyümenin itici gücü olduğunu ifade ederek “kapitalist girişimci”yi iktisadi büyümenin merkezindeki kişi olarak tanımlamıştır (Kitapçı, 2019).

Schumpeter, girişimciliğin ekonomik getirisi dışındaki motivasyon kaynaklarının önemine dikkat çekmiştir. Schumpeter’in girişimcinin toplumsal ve iktisadi hayattaki liderlik rolüne önem verdiği söylenebilir. Yenilikçi olan girişimci başka firmalara iktisadi hayatta liderlik ederken toplumsal hayattaki değişimlerin de öncüsü olur (Kılıç & Güler Aydın, 2014).

Schumpeter, girişimcinin yaptığı işlerin neticesinde meydana gelen yaratıcılık faaliyetini teknoloji olarak görmektedir. Schumpeter’e göre “yeniliği ticari firma yapar; bu yenilikleri

gerçekleştirenler ise girişimcilerdir” (Schumpeter, 1934:79, akt. Kılıç & Güler Aydın, 2014, s. 152).

Frank Knight’e göre girişimci, belirsizliğin üstesinden gelme özelliği ile karşımıza çıkmaktadır (Kılıç & Güler Aydın, 2014). Knight’e göre girişimcinin temel misyonu, gelecekteki koşullarla ilgili kesin bilgiye sahip olmaksızın yapılacaklar hakkında karar vermektir. Girişimci bu kararların neticesinde meydana gelen belirsizliklerin sonucunu üstlenerek toplumun birikimine katkı sağlar (Özkul, 2007). Sonuç olarak Knight, belirsizlik ile riskin farkını ortaya koyarak girişimcilik alanına katkıda bulunmuştur (Büyüklgaz, 2020).

Baumol, girişimciliğin “iktisat teorisi”nden uzaklaştığını savunan iktisatçılardan biridir. Baumol’a göre girişimci, piyasaya yeni şeyler sunan kişidir. Baumol, girişimciliğin tanımının yapılmasının imkânsız olduğunu fakat örneklerle açıklanabileceğini savunmaktadır (Özkul, 2007).

Israel Kirzner göre girişimcilik, yeniliklerin bir neticesi olarak piyasada meydana gelen ekonomik dengesizliklerin sonucunda oluşan fırsatlardan yararlanma gücüne sahip olma şeklinde tanımlamıştır. Bu nedenle Schumpeteryen görüşünün tam aksine girişimciyi dengesizlik avantajını sahip olan dengeleyici bir aktör olarak kabul etmiştir. (Özkul, 2007).

Mark Casson, özellikle Schumpeter, Knight ve Kirzner’in girişimci teorisine yapmış oldukları önemli katkılarını sentezlemek istemiştir. Casson, girişimciyi yetersiz kaynakların koordinasyonu ile alakalı yargısal kararlar vermede uzmanlaşmış kişiler olarak tanımlar. Başka bir deyişle girişimci, belirsiz şartlar altında arz ve talebi koordinasyonunu sağlayan kişidir (Özkul, 2007). Casson’a göre, girişimcinin arz ve talebi koordine etmesi ona, dinamik kimlik kazandırmaktadır. Çünkü girişimcinin görevi, var olan kaynak dağılımının sürekliliğini sağlamak değil daha fazla bir yararla yeniden dağılımı sağlamaktır (Büyüklgaz, 2020).

Sonuç olarak, girişimciliği belli başlı karakteristik özelliklerine göre ele almış bütün bu yaklaşım tarzlarının birçoğu birbirlerinden bağımsız olarak oluşturulmuşlardır. Bunun başlıca nedeni ise girişimciliğin yalnızca ekonomik bağlamda değil, diğer bilim dallarını da kapsayacak bir biçimde incelenmesi gerekliliğidir (Özkul, 2007).

3. FAŞİZM

“Faşizm”, etimolojik olarak Eski Roma’da Magistraların (yüksek mertebedeki devlet yöneticilerinin) taşıdığı ve devlet iktidarının güç sembolü olan sopa demetine bağlı, ucu dışarı çıkarılmış baltaya dayanmaktadır (Can, 2009; Dündar, 2019; Heywood, 2019). İtalyanca “fasces” sözcüğünden türemiştir. Fasces sözcüğü, halkın imparatora bağlılığını ve sadakatini ifade eden “birlikten doğan güç”ü sembolize etmektedir (Çelikçi & Kakışım, 2015; Turgut, 2016).

3.1.Faşizm Nedir ve Faşizmin Tanımlanma Sorunu

Faşizm, kuramsal yapısı itibarıyla en muğlak kavramlardan biri olma özelliğine sahiptir (Bahçe, 2010). Bundan dolayı faşizm kavramının bütün yönlerini içinde barındıran, ideal ve tam bir fikir birliğine varılmış, kapsayıcı bir tanımının yapılabilmesi mümkün olmamıştır (Orhan, 2020). Faşizm konusunu ele alan çoğu kişi bu kavramı, kendi bakış açılarına ve dünya görüşlerine göre yorumlamışlardır (Dündar, 2019).

Faşizmin muğlaklığı, bu kavramı kendine konu edinen kişilerin pek çok zorlukla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu muğlaklığın sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz: Faşizm tarihsel örnekleri bağlamında homojen bir bütünlük sergilememiştir (Bölükbaşı, 2012). Faşist rejimler, pragmatik davranarak farklı zaman ve koşullar altında farklı sınıflara farklı taktik, söylem ve davranış geliştirmiştir (Özsel, 2015). Bu da faşizmin, tek yönlü değil de tam aksine çok sesli olmasına neden olmuştur (Özmkas & Yıldırım, 2016). Böylelikle faşizm, birçok ideolojinin kırıntılarını içinde barındırırken aynı zamanda kendi iç dinamikleriyle de birçok ideolojinin reddine dayanmıştır (Özgür Ceylan, 2019). Yani çoğu kez kendiyse çelişmiştir (Baştürk, 2013).

Paxton’a göre faşizm çalışmaları beş temel sorunla karşılaşmaktadır: Birincisi, zaman sorunudur. Faşizmin zamansal ve mekânsal çerçevesi belirsizdir. İkincisi, benzerlik sorunudur. Faşist hareketler ile faşist hareketlerin şaşaalı dönemlerindeki canlılık, güç ve kitle heyecanından etkilenerek, kendilerine örnek alan fakat gerçekte faşist olmayan radikal sağ ya da muhafazakâr hareketler arasındaki farkların silikleşmesinden kaynaklanan sorundur. Üçüncüsü, faşist hareketlerin birbirleriyle olan zamansal ve mekânsal farklılıklar sorunudur. İtalyan Faşizmi’nden etkilenen ve birbirleriyle derin farklılıkları bulunan diğer faşist devletlerin varlığı faşizmin birden çok yüzünün olmasına neden olmuştur. Bu konu ile alakalı olarak faşist rejimler denilince akla ilk gelen iki örnek yani İtalyan Faşizmi ile Alman Nazizmi ele alındığında, aralarında ciddi farkların olduğu görülecektir. Zaten kimi yazarlara göre İtalyan Faşizmi ile Alman Nazizmi’ni aynı kefeye koymak büyük bir hatadır. Dördüncüsü, faşist öğretisi (teorik) ile faşist eylemler (pratik) arasındaki uyumsuzluk sorunudur. Bazı yazarlar bu konu ile alakalı olarak faşizmi kendi içinde üç evrimsel döneme ayırırlar (Michel, 2017). Söz konusu dönemlerde geliştirilen politikalar incelendiğinde, dönemlerin birbirleriyle çelişmekte olduğu hatta aynı dönem içinde geliştirilen birçok söylemin ya gerçekleştirilmediği ya da tam tersinin yapıldığı görülmektedir. Beşincisi, faşizm kavramının anlam genişlemesi sorunudur (Güngör, 2019). “Faşist” kelimesinin akademik açıdan uygun olmayan, sıradan bir kelime olarak kullanılmasından kaynaklanan bir değer kaybı sorundur (Iordachi, 2019b).

Faşizmin tanımlanması ile alakalı olarak yaşanan sorunlar, bu tanımlamayı yapmaya engel değildir. Ancak, yapılan tanımlamalar da içerik ve kapsam bakımından diğer yazar ve düşünürler tarafından eleştirisi konusu olmaktadır. Sonuç olarak faşizmi tanımlama girişimleri, bir yönüyle de

yazar ve düşünürlerin öznel fikirlerini yansıtmaktadır. Bu minvalde yapılan bazı faşizm tanımları şu şekildedir:

Faşizm, 1922 yılında seçim vasıtasıyla iktidara gelen Benito Mussolini'nin benimsediği ideolojik görüştür. 1922 yılından 1945'e kadar olan dönemde İtalya'da varlığını koruyan siyasi rejimin adıdır (Çelik, 2019).

Mussolini faşizmi şu ifadelerle tanımlamaktadır (Mussolini, 2016, akt. Özgür Ceylan, 2019): "Faşizmde her şey devletin içinde yer alır. Devletin dışında insani ya da manevi varlık yoktur, yani hiçbir şey değer taşımaz."

"Faşizmin resmi düşünürü" (Macit, 2013) olarak nitelendirilen Giovanni Gentile'ye göre faşizm, düşünce akımı olma özelliğinin yanı sıra harekete geçme durumunu ifade eder. Faşizm, dinamik bir formda olan eylem hareketidir (Dündar, 2019).

Zeev Sternhell faşizmle alakalı şu ifadeleri kullanmaktadır (Iordachi, 2019c, s. 98): "20. yüzyılın bütün büyük ideolojileri arasından, yüzyılın kendisiyle birlikte varlık bulan sadece faşizmdi. Organik MİLLİYETÇİLİK ve Marksizm karşıtı SOSYALİZM'in bir sentezi olarak, liberalizm, demokrasi ve Marksizmin reddedilmesine dayanan devrimci bir harekettir."

Palme Dutt'a göre faşizm, iktidara gelmeden önce kitlelerin desteğini alabilmek için anti-kapitalist görünüme sahip olan ama gerçekte büyük sermayedarlar ve toprak sahipleri tarafından finanse edilerek desteklenen bir rejimdir (Con, 2008).

Georgi Dimitrov, "Faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven ve en sömürgeci öğelerinin açık, terörcü diktatörlüğüdür." şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Dimitrov, 1989, s. 134; Togliatti, 1989, s. 16).

Michael Mann'a göre faşizm, üstün ve arındırıcı bir ulus-devlet arayışının paramilitarizm aracılığıyla gerçekleştirme çabasıdır (Iordachi, 2019a, s. 311).

Roger Eatwell'in faşizm tanımlaması şu şekildedir (Iordachi, 2019d, s. 222): "Faşizm esas itibarıyla radikal, bütüncü-millî bir Üçüncü Yol düşüncesine dayanan ve toplumsal yeniden doğuş peşinde koşan bir ideolojidir."

Andrew Heywood ise faşizmi, "birlikten doğan güç" inancına dayanan, organik olarak bir araya gelmiş millî bir topluluk olarak ifade etmektedir. Birçok yönden faşizm, Fransız Devrimi'yle birlikte hâkim olan değer ve düşüncelere karşı bir başkaldırı özelliği taşımaktadır. Faşizmde; özgürlük, eşitlik, akılcılık ve ilerleme gibi kavramlar yerini savaş, kahramanlık, mücadele, iktidar ve liderlik gibi kavramlara bırakmıştır. Dolayısıyla faşizm, güçlü bir "karşı olma (anti) niteliği" taşımaktadır; akılcılık karşıtı, komünist karşıtı, burjuva karşıtı vb. (Heywood, 2019, s. 233).

Nevzat Can'a göre faşizm, ideolojinin kötüye kullanılarak şiddet üzerine temellendirilmesidir. Bu yönüyle faşizm, hem demokrasiye hem de liberalizme karşı bir harekettir (Can, 2009).

Görüldüğü üzere faşizm çalışmaları, farklı düşünce şekillerine, farklı bakış açılarına, kişilerin entelektüel bilgi birikimine ve uzmanlık alanlarına (siyaset bilimi, ekonomi, psikoloji, askeri vb.) göre değişiklik arz etmektedir (Baştürk, 2013).

3.2.Faşizmin Doğuşu ve Aşamaları

Faşizmin doğuşuna ilişkin çalışmalar, genel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi, faşizmi, insanoğlunun uygarlığı keşfinden bu yana tüm toplumsal örgütlenme formlarında mevcut olan içgüdüsel bir fitrat unsuru olarak kabul etmektedir (Can, 2009).

İkincisi, faşist rejimlerin ortaya çıkmasından önce (iki dünya savaşı öncesi dönem), onun düşünsel kapsamda alt yapısını oluşturan birtakım görüşlere dayandırmaktadır (Can, 2009): Bu kapsamda, Platon’un “İdealar”ının, Machiavelli’nin “Prens”inin Rousseau’nun “Genel İrade”sinin, Hegel’in “Devlet”inin faşizmin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir (Kesgin, 2015; Örs, 2014; Yıldız, 2015). Bunun dışında, Herder ve Fichte’nin tarihsici hareket kapsamında açıkladıkları “otantiklik” anlayışının, Charles Darwin’in “sosyal darvinizm” düşüncelerinin, Georges Sorel’in “şiddet” doktrininin, D’annunzio ve Charles Maurros’un “milliyetçilik” görüşünün faşizme kaynaklık yaptığı söylenebilir (Özgür Ceylan, 2019; Özkırımlı, 1999; Turgut, 2016).

Üçüncüsü ise I. Dünya Savaşı, ekonomik krizler, sömürgecilik yarışı gibi nedenlerden dolayı İtalya’da iktidara gelen Mussolini’nin kurduğu totaliter rejime dayanmaktadır. Buna göre faşizmin doğuşu, 20. yüzyılın ilk çeyreğidir (Can, 2009; Özgür Ceylan, 2019).

Sonuç olarak, faşizmin kavramsal doğuşu tartışma konusudur. Ancak faşist anlayışın seçimlerle iktidara gelişi Mussolini İtalya’sına dayanmaktadır (Erdem & Erdem, 2016). Bazı görüşler, faşist rejimlerin II. Dünya Savaşı’nı kaybetmesiyle faşizmin yok olduğunu savunmaktadır. Buna karşıt bir görüş ise faşizmin varlığını halen de sürdürdüğü yönündedir. Bu görüşe göre faşizm, her dönemde farklı bir kimlikte karşımıza çıkmaktadır yani faşizm kabuk değiştirmektedir. Faşizme bu perspektiften yaklaşan çalışmalar incelendiğinde karşımıza dönemsel olarak dört aşama çıkmaktadır. Bunlar, “klasik faşizm”, “neo-faşizm”, “post-faşizm” ve “sıradan (gündelik) faşizm”den oluşmaktadır.

3.2.1. Klasik Faşizm

Klasik faşizm, iki dünya savaşı arası dönemde kurulan faşist rejimleri ifade etmektedir. Bu dönemde; sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik bir takım sıkıntılı süreçlerin altında ezilen kitlelerin duyguları, “milli kurtuluş”, “milli diriliş” gibi bir takım milliyetçi söylemlerle, demagojik ve pragmatist propagandalarla istismar edilmiştir (Bora, 2000). Söz konusu faaliyetler sonucunda kitleler faşist parti etrafında birleşmiştir.

Faşizmin bu aşaması; bütünsellik, olgunluk, radikallik ve kitlelilik bakımından diğer aşamalara göre daha baskın ve alenidir. Bu dönemdeki faşist rejimler genel olarak; insan haklarını küçümseme, toplumsal cinsiyet ayrımı, aleni ırkçılık, kanunların keyfi kullanımı, şiddet gibi ortak özelliklere sahiptir. Devlet, otoriter bir karizmatik liderin önderliğinde totaliter bir yapıdadır (Allen & Cortés, 2021; Benlisoy, 2021b). Karizmatik lider etrafında kümelenmiş paramilitarist gruplar bulunmaktadır (Ayaşlı, 2019).

Klasik faşistler bağlamında yapılan çalışmalarda o dönemin üç devleti ön plana çıkmaktadır: İtalya, Almanya ve Japonya (Özmkas & Yıldırım, 2016).

3.2.2. Neo-Faşizm

Neo-faşizm, II. Dünya Savaşı’ndan soğuk savaşın bitimine kadar olan süreç içinde, klasik faşizmin bir uzantısı olarak varlığını bir şekilde koruyan ya da klasik faşist hareketlerden veya anlayışlardan etkilenen kişilerin ülke yönetimine geçmesiyle oluşan faşist rejimleri ifade etmektedir (Bora, 2000). Buna göre, klasik faşistlerin yenilgisinden sonra faşist anlayış yok olmadı, neo-faşizm kimliği altında kabuk değiştirmiş oldu. Söz konusu değişim keskin bir fark şeklinde

olmasa da birebir aynısı da değildir. Bu bakımdan şoven milliyetçi, yabancı düşmanı ve ırkçı söylemler gibi özellikler genel olarak korunurken; toplama kampları ve Holokost gibi aşırı uygulamalar yerini dönemin şartlarına uygun daha düşük dozda şiddete bırakmıştır (Ayaşlı, 2019).

Neo-faşist ülkeler arasında en bilindik örnekleri, António de Oliviera Salazar yönetimindeki Portekiz (Estado Novo) ve Francisco Franco liderliğindeki İspanya (Falanjizm) oluşturmaktadır (Ayaşlı, 2019).

Salazar Portekiz’i, İtalyan Faşizmi ile Alman Nazizmi dışında seçim aracılığıyla iş başına gelen tek faşist rejimdir. Seçimle ülke yönetimine geçen Salazar, Avrupa’nın en uzun soluklu diktatörlüğünü kurumsallaştırmıştır. Salazar eline geçirdiği imkanlarla, muhalefeti susturmuş, parlamentoyu dağıtmış ve ordu gücünü kendi lehine kullanmıştır. Salazar rejimi, muhafazakar kesimin, sürgünde bulunan kralın ve kral yandaşlarının desteğini alarak, 1932 yılından 1968 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştır (Bahçe, 2010).

Franco rejimi ise 1936 yılında patlak veren İspanya iç savaşı sonucunda iktidarı elde etmeyi başarmıştır. Bu iç savaşta General Franco, kral yanlısı ve faşizan kuvvetlere önderlik yapmıştır. Söz konusu iç savaşın kazanılmasında Hitler ve Mussolini’nin yardımları etkili olmuştur. Almanya ve İtalya’nın desteğiyle 1939 yılında Franco, karşıt grupları yenilgiye uğratarak faşist rejimini kurmuştur. Bu otoriter rejim, 1939 yılından 1975 yılına (Franco’nun ölümü) kadar devamlılığını korumuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015).

3.2.3. Post-Faşizm

Faşizmin geçirdiği aşamalar, birbirleriyle kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Dönemler arasında bir geçiş evresi bulunmaktadır. Bu geçiş evrelerinde faşizmin, uluslararası konjonktüre göre şekillenişini görmektediriz. Örnek olarak, General Franco ile Salazar rejimlerini verebiliriz. Her iki faşist rejim, klasik faşist dönemde oluşmuştur; ancak neo-faşist dönemin örneklerini oluşturmaktadır.

Faşizmin “post-faşizm aşaması” da genel olarak, soğuk savaş sonrası dönemi ifade eden bir kavramdır. Post-faşizm; söylem ve örgütlenme biçimi esnek olan, bundan dolayı tek ve benzer bir görünüme sahip olmayan global bir olgudur (Allen & Cortés, 2021; Bora, 2000). Post-faşizm kavramı, birçok değişkeni içinde barındırmaktadır. Bu değişkenler de dinamik bir şekilde değişikliğe uğrayarak, melez ve daha önce karşılaşılmamış bir kompozisyonun gelip geçiciliğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda post-faşizmin, bilindik faşizm türlerinden esinlenmeyen bir görünüme sahip olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber post-faşizm; otoriter, yabancı düşmanı, ırkçı, kimlikçi ve aşkın milliyetçi aşırı sağ yönelimlerin yükselişini ifade etmektedir (Nanni, 2020).

Post-faşizm, “kültürel kötümserlik” mantığına dayanmaktadır. Geleneksel değerlerin, tehdit ve tehlike altında olduğu varsayımına dayanan post-faşizm, ulusal kimliğin muhafazası ve milli değerlerin korunması bahanesiyle göçmen ve mülteci karşıtlığını savunmaktadır (Allen & Cortés, 2021).

Enzo Traverso’ya göre, DAESH (Irak Şam İslam Devleti), post-faşizmin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu durumu ise şu şekilde açıklamaktadır: “Seküler dinler”in dışında, milliyetçi, politik ve radikal bir formda olan “dindar faşizm” türleri bulunmaktadır. Bunlara; 1930’ların Avusturya’sındaki Dolfuss rejimini, “milli-katolik” olan General Franco İspanya’sını, Salazar Portekiz’ini ve 1980’lerin Evanjelist, soykırımcı Rios Montt’un Guatemala’sını örnek verebiliriz. DAESH’in, askeri olarak yok edilmeden önceki dönemini göz önünde bulundurduğumuzda,

DAEŞ'in uyguladığı terörü, II. Dünya Savaşı döneminde bulunan faşist rejimlerle kıyaslayabiliriz (Nanni, 2020).

Post-faşizmin bir diğer örneği ise “Eko-faşizm”dir. Eko-faşizm, sonuçları itibarıyla bir yönüyle günümüzü diğer bir yönüyle de olası bir geleceği kapsayan bir kavramdır. Bu kavram, doğanın tahribatı, ekolojik dengenin bozulması, iklim krizleri ve bunlarla birlikte aşırı nüfus artışı sonucu azalan ya da yok olan kaynakların, neo-Malthusçu görüşlerin etkisiyle yabancı düşmanlığına ve ırkçılığa dönüşmesini kapsamaktadır (Benlisoy, 2021a).

3.2.4. Sıradan (Gündelik) Faşizm

Sıradan (gündelik) faşizm, tüm diğer faşizm türlerini içinde barındıran bir kavramdır. Faşizmin bu şeklini şu şekilde tanımlayabiliriz: Faşist hareketi oluşturacak öğelerin; herhangi bir doktriner veya politik bir amaca bağlı olmaksızın, günlük yaşamın içinde, çerçevesi olmayan, teşkilatlanmış bir yönlendirme olmadan, kendiliğinden, anlık ya da sürekli olarak meydana gelen, gündelik ideolojinin eylemsel dışavurumudur (Bora, 2000).

Sıradan (gündelik) faşizm, her zaman, her yerde ve her kavramda bulunabilir ve bir anda meydana çıkıp kendini gösterebilme potansiyeline sahiptir. Medya ve kitle iletişim araçlarının propaganda faaliyetleri sonucu bir anda kendini gösterebilir, tesir ve yayılma gücü yüksek, tehlikeli bir yanı bulunmaktadır. Çoğu zaman nasıl geliştiği fark edilmez; bir faili meçhullük içinde sıradan ve normal sayılır (Bora, 2000). Bu doğrultuda, faşizmin en aşırı formlarını meydana getiren unsurların temelini söz konusu sıradanlaşmanın oluşturduğunu söyleyebiliriz (Değirmencioğlu, 2016). Örnek vermek gerekirse, Nazilerin yaptıkları kendileri ve onlar gibi düşünenler ya da bundan çıkar sağlayanlar için gayet normal, haklı gerekçeye dayanan, üzerinde düşünmeye değmeyen ve sıradan şeylerdi. Bu durum, sadece Naziler için geçerli değil, katliamın her türüsünü yapan kişilerin genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

3.3.Faşist Rejimlerin Bazı Ortak Özellikleri

Faşizm ile alakalı çalışmalar incelendiğinde, birçok yazar ve düşünürün, faşist kabul edilen ya da faşist olarak niteledikleri rejimlerden hareketle, onların ortak yönlerini kapsayan bir “faşist minimum” oluşturma gayreti içine girdikleri görülmektedir. Faşist minimum çalışmalarını, faşizmi homojenleştiren tipolojik soyutlamalar olarak değerlendiren eleştirel görüşler de bulunmaktadır. (Iordachi, 2019d). Zaten, “faşist minimum” çalışmalarına baktığımızda birçoğunun, birbirinden farklı olduğu görülecektir. Bu çalışmaların, elbette kendi aralarında ortak yönleri vardır; fakat farklılıklarını ve çeşitliliklerini de görmezden gelmemek gerekir. Bu bağlamda, faşist rejimlerin ortak yönleri ile alakalı bazı görüşler şu şekildedir:

Faşist rejimlerin taşıdığı ortak özellikler, Ernst Nolte'ye göre, Marksizm ve liberalizm karşıtlığı, Führer prensibi, paramiliter parti, muhafazakarlık karşıtı eğilim, totaliteryanizm amacı (Iordachi, 2019d); Roger Griffin'e göre, popülist aşkın-milliyetçiliğin dirilişi (Özsel, 2015); Mann'a göre, milliyetçilik, devletçilik, aşkınlık, arınmışlık, paramilitarizm (Mann, 2004, ss. 13-17); Ayaşlı'ya göre, demokrasi karşıtlığı, yabancı düşmanlığı, antikomünizm, ırkçılık, yayılmacılık, şoven milliyetçilik, cinsiyet ayrımcılığı, ulusal ve sosyal demagoji, siyasal şiddet ve terörizm gibi unsurları içinde barındırmaktadır (Ayaşlı, 2019). Ayrıca, Kevin Passmore'a göre; aşkın milliyetçilik, Yahudi karşıtlığı, ırkçılık, karizmatik liderlik, diktatörlük, paramilitarizm,

totalitarizm, tek parti, liberalizm ve komünizm karşıtlığı gibi özelliklerinden üç veya daha fazlasına sahip olanlar, faşist olarak kabul görmektedir (Passmore, 2014:5, akt. Çöpoğlu, 2017).

Bu bölümde, Dr. Lawrence Britt'in, faşist rejimlerin ortak 14 karakteristik özelliğini konu edinen "Facism Anyone?" adlı makalesindeki 14 başlık ele alınacaktır (Britt, 2003).

3.3.1. Süreklileştirilmiş Baskın Milliyetçilik

Michel'e (2017, s. 9) göre faşizm, "her şeyden önce doruk noktasına varmış bir milliyetçiliktir". Bu doğrultuda faşizm, milliyetçiliğin en uç siyasi görünümüne sahiptir. Faşizme göre millet, kutsallaştırılmış en ulvi değeri oluşturduğu için milliyetçiliğin, dini ve mistik bir niteliği de bulunmaktadır (Gökalp, 2019; Özmakas & Yıldırım, 2016). Bu bakımdan millet, tüm yabancı unsurlardan temizlenerek yeniden arındırılması gerekmektedir. Böylece toplumun, homojenliği, bütünlük organik yapısı ve saflığı korunmuş olmaktadır (Eser & Yüksel, 2012; Mann, 2004). Bu durumun doğal bir sonucu olarak faşizm, çoğu zaman şiddet ve baskı unsurlarını kullanan (Özgür Ceylan, 2019), yabancı karşıtı, ırkçı ve son aşamada da antisemitik bir zihniyeti sahiplenmektedir (Michel, 2017).

Faşist rejimler, toplumun milliyetçi duygu ve düşüncelerini sürekli canlı tutmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için de sembollerden, sloganlardan, marşlardan; anma, yürüyüş ve mitinglerden yararlanmıştır (Britt, 2007). Tüm bu özellikleriyle faşist milliyetçi anlayış, büyük kitleler tarafından coşkuyla kabul görmüştür.

Faşist rejimlerde milliyetçilik anlayışı farklı temellere dayanmaktadır. Bu farklılık daha ziyade Alman Nazizm'inden kaynaklanmaktadır. Çünkü Nazizm dışındaki diğer faşist rejimlerde kültürel milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı, milliyetçiliğin temelini oluşturmaktadır (Ateş, 2011).

Nazi milliyetçiliğinin temelinde ise "ırk"a dayanan biyolojik bir anlayış bulunmaktadır (Özgür Ceylan, 2019). Bu bakımdan, genel çerçevede Nazi milliyetçiliğinin iki temel unsuru karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilkinin "Volksgemeinschaft" kavramı, ikincisini "Führer" görüşleri oluşturmaktadır. Volksgemeinschaft kavramı, Nazi milliyetçiliğinin odağında yer alan, Alman halklarının ırk birliğine dayanan bütünlüğünü ifade etmektedir. Führer ise, söz konusu birliği bir taraftan yönetecek bir taraftan da yönlendirecek iradeyi meydana getirmektedir (Con, 2008).

3.3.2. İnsan Haklarını Aşağılama ve Görmezden Gelme

Faşizmde kutsanmış bir milliyetçilik ve buna bağlı olarak her şeyden önce gelmesi ve korunması gereken bir devlet anlayışı vardır. Bundan dolayı halk, ihtiyaç ve zorunluluk hallerinde insani haklarından vazgeçebilmelidir. Ancak faşist rejimler için bu ihtiyaç ve zorunlu haller iktidara geldiği andan itibaren hep vardır ve hiç bitmeyecektir. Bu bakımdan faşist rejimlerde "insan haklarını aşağılama ve görmezden gelme" kronik bir hal almakta ve rejimin ayrılmaz bir parçası olmaktadır (Britt, 2007). Böylece faşist rejimler, çok kolaylıkla insan haklarını çiğneyen, şiddet odaklı bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, faşist rejimlerin hüküm sürdüğü yerlerde, onlara muhalif, oluşturdukları düzenden farklı görüş ve yapılanmalara yönelik tahammülü ve toleransı bulunmamaktadır (Can, 2009). Bu doğrultuda, faşist rejimler gerek gördüğünde, uzun süreli gözaltı, yargısız infaz, işkence, el koyma, siyasal suikast gibi insan haklarına aykırı uygulamaları hayata geçirmekte tereddüt etmemektedir (Turgut, 2016).

Faşist hareketler, daha iktidara gelmeden önce, militarize bir şekilde, siyasal muhaliflere, işçi sendikalarına, Yahudilere ve Komünistlere karşı, rutin olarak şiddet eylemlerine başvurmaktaydılar (Can, 2009). İktidara geldiklerinde ise bu şiddet eylemleri daha da sistematikleşmiştir. Bu bağlamda, insan haklarına aykırılığın en uç örneklerini İtalyan Faşizmi'nde ve bilhassa Alman Nazizmi'nde görmekteyiz.

İtalya'da iktidara gelen Faşist Parti, 1925-1927 yılları arasında devletin faşistleştirilmesi için çeşitli yasalar çıkarmıştır. Bu yasalar sayesinde faşist hükümete, kararname çıkarmayla alakalı çok geniş yetkiler verilmiştir. Ayrıca, bu yasalarla Mussolini, parlamentoya karşı sorumluluklarından kurtularak sadece Kral'a hesap veren bir lider konumuna gelmiştir. Yasalar sayesinde kolluk kuvvetlerine olağandışı geniş yetkiler verilmiş, bu sayede İtalya'nın bir "polis devleti" olması sağlanmıştır (Çelikçi & Kakışım, 2015). Bu aşamadan sonra Mussolini İtalya'sında insan haklarının görmezden gelinmesi ya da çiğnenmesi çok daha kolay bir hal almıştır.

Mussolini İtalya'sındaki sürecin bir benzerini Hitler Almanya'sında görmekteyiz. Ancak Almanya'daki süreç ve bunun sonuçları, insan haklarının çiğnenmesi bakımından çok daha uç örnekleri içinde barındırmaktadır.

Almanya'da Hitler'in şansölye olmasından sonra Naziler, kendi istedikleri ortamı oluşturmak için Reichstag yangını (27 Şubat 1933) bahane etmişlerdir. Yangının komünistlerce planlandığı ve ulusal güvenliğin tehdit altında olduğu tezleri ortaya atılmıştır. Hitler, bu gibi bahanelere dayanarak, 28 Şubat 1933'te Cumhurbaşkanı Hindenburg'a, gerçekte "kişi hak ve özgürlüklerini" kapsayan anayasanın ilgili maddelerini yok eden, "halkın ve devletin korunması" için bir kararname imzalatmıştır (Meydan, 2018). Bu kapsamda, yangından sonra dört bin kişiye yakın liberal, sosyal demokrat, komünist daha doğrusu muhalif tutuklanmıştır. Siyasi toplantıların tamamı yasaklanmış, muhalif gazete ve dergiler kapatılmıştır. Nazi ve Milliyetçi Parti'nin dışında kalan diğer tüm partilerin seçim kampanyası yürütmesine izin verilmemiştir. Aynı gerekçelerle, Naziler'in militarist örgütleri olan "Hücum Kıtaları, Fırtına Birimi, Kahverengi Gömlekliler (Sturmabteilung-SA)" ve "Koruma Birliği, Savunma Birimi, Schutzstaffel (SS)" birlikleri ülkede diledikleri yerlere baskın düzenlemiş ve diledikleri kişilere işkence yapmışlardır (Ağaoğlu, 2019).

Nazilerin SA ve SS birlikleri dışında, 26 Nisan 1933 tarihinde Prusya'da Hermann Göring tarafından, Almanya'da ve işgal edilen diğer ülkelerde bulunan muhalif hareketleri, Nazi karşıtı olsun olmasın şüpheli görülen herkesi takip etmek ve izlemekle görevli, "Alman gizli polis teşkilatı" Gestapo kurulmuştur. Gestapo, Nazi rejimine karşı tehdit olarak değerlendirdiği her durumda kendisine bağlı ajanları görevlendirerek, özel hayatı ihlal eden gizli dinleme gibi yollara başvurmuştur. Ayrıca, 1935 yılında Gestapo'nun mahkemelerce denetlenemeyeceği yönünde yüksek mahkeme kararı verilmiş ve 1936 yılında da "Gestapo Kanunu" çıkarılmıştır. Bu süreçlerin sonunda Gestapo, keyfi olarak dilediği kişileri kimseye hesap vermeden tutuklayabilen, hapse atabilen, toplama kamplarına gönderebilen; bu kişilere işkence edebilen hatta öldürebilen bir örgüte dönüşmüştür (Ağaoğlu, 2019).

1933 yılında Almanya'da iktidara gelen Nazi Partisi, aynı yılın sonuna doğru ülkenin çeşitli yerlerinde 50 toplama kampı oluşturmuştur. Bu dönemde toplama kamplarında toplamda 27 bin kişi bulunuyordu (Ağaoğlu, 2019). Naziler zamanla toplama kamplarının sayılarını artırmış ve buna bağlı olarak da bu yerlerde tutulan insan sayısı da artmıştır. Sonuç olarak, yaklaşık on milyon kişi bu toplama kamplarında katledilmiştir. Bu kişiler; rejime muhalefet eden emekçi, sendikacı, komünist, sosyalist gibi rejim karşıtlarından oluştuğu gibi Nazilerin ırk temalı propaganda

malzemesi olarak hedefe konulan kitlelerden de (çingeneler, engelli bireyler, homoseksüeller. Yahudiler gibi) oluşmaktaydı (Çakır, 2012; Paxton, 2020).

Nazilerin, insan haklarını aşağılayan ve görmezden geldikleri, bir diğer husus da Yahudi karşıtı uygulamalardır. 1935 yılında antisemitist kanunları içinde barındıran “Nürnberg Yasaları” çıkarılmıştır. Bu yasa gereğince; Yahudi bir kişinin, Alman ari ırka mensup bir kişiyle evlenmesi ve askerlik, doktorluk gibi birçok mesleği icra etmesi yasaklanmıştır. Naziler bu yasalara dayanarak, Yahudilerin birçok haklarını ellerinden almış ve onları ötekileştirmiştir. Bu süre zarfında Yahudiler, “getto” adında, Nazilerin sıkı denetimine tabi mahallelere yerleştirilmiştir. Yahudiler, tüm bu süreçlerin sonunda toplama kamplarına gönderilmiştir. Bu toplama kamplarında Yahudiler, kötü şartlar altında çalıştırılmış, bilimsel yöntemlere malzeme edilmiş ve acımasızca katledilmiştir (Çakı, 2019). Avrupa’da Nazi iktidarı süresince SS birlikleri vasıtasıyla bu gibi uygulamalara maruz kalan yaklaşık altı milyon Yahudi soykırıma uğramıştır (Ağaoğlu, 2019).

3.3.3. Ulusu Konsolide Etmek için Şeytanlaştırılmış Düşmanların ve Günah Keçilerinin Belirlenmesi

Faşizm, milliyetçilik duyguları üzerinden halkı motive etmek için şeytanlaştırılmış düşmana ve günah keçilerine ihtiyaç duymaktadır (Özmkas & Yıldırım, 2016). Bu motivasyonla hareket eden kitleler, kendilerine hedef gösterilen kişileri, grupları ve unsurları ortadan kaldırmak için histerik kalabalıklara dönüşerek sokaklara dökülmektedir. Söz konusu hedefe konulanlar içinde, dinsel, etnik ya da ırksal azınlıklar, komünistler, liberaller, sosyalistler, diğer muhalif gruplar ve oluşumlar bulunmaktadır (Britt, 2007; Turgut, 2016).

Şeytanlaştırılmış düşmanların ve günah keçilerinin belirlenmesi hususunda en uç örnekleri her konuda olduğu gibi yine Nazi Almanya’sında görmekteyiz. Nazilerin daimi baş düşmanı, felaketlerin müsebbibi, kirli ve yıkıcı olan grupta Yahudiler bulunmaktadır. Ayrıca, Almanya’da konjonktüre uygun olarak düşmanlaştırılan gruplar arasında Slavlar, Çingeneler ve siyahiler yer almaktadır (Özmkas & Yıldırım, 2016).

Naziler, Reichstag yangınında günah keçisi olarak komünistleri işaret etmiştir. Daha sonraki günlerde çıkarılacak kararnameler ve yasalarla hedef gösterilen grupların çerçevesi genişletilerek tüm muhalif kesimler bu kapsamın içine alınmıştır (Ağaoğlu, 2019; Guérin, 2014).

Naziler, komünizme olan düşmanlıklarını, propagandalar vasıtasıyla Yahudilere kanalize etmeye çalışmıştır. Nitekim Yahudiler, Sovyetler Birliği ve Almanya arasında gerçekleşen savaşın sorumlusu olarak gösterilmiştir. Bu doğrultuda, Yahudilerin, Sovyetler Birliği ile iş birliği yaparak Almanya’ya ve Alman halkına ihanet ettiği yönünde söylemler geliştirilmiştir (Çakı, 2019). Goebbels göre, Sovyetler Birliği’nin tamamına yakını Yahudiler’den oluşmuş; dolayısıyla Komünizm’in icadı, Yahudiler tarafından gerçekleştirilmiştir (Goebbels, 2016, s. 67). Hitler’e göre ise Yahudi, Rus ve komünist kelimeleri eşanlamli kelimelerdir (Michel, 2017).

Naziler, Yahudileri, I. Dünya Savaşı’ndaki Alman yenilgisinin baş sorumlusu, “Büyük Alman İmparatorluğu”nun (Großdeutsches Reich) kurulmasını engelleyen en büyük etken, Alman halkını sömüren ve onların ekonomik sıkıntı çekmesine neden olan bir topluluk olarak sunmaktaydılar. Bu doğrultuda, Yahudiler’in sadece Almanya’ya değil tüm dünyaya felaket getirdiği, devletleri birbirine düşürdüğü, çatışma ve savaş çıkardığı görüşleri Naziler tarafından

dillendirilmekteydi (Ağaoğlu, 2019; Çakı, 2019). Sonuç olarak Naziler, hedef kitlelerini konsolide etmek için en büyük düşman ve en uygun günah keçisi olarak Yahudileri göstermiştir.

3.3.4. Orduya ve Paramilitarizme Aşırı Önem Verilmesi

Militarizm ve paramilitarizm, bir yandan faşizmin ana kavramlarından birini oluştururken öte yandan da onun temel örgütlenme biçimini oluşturmaktadır (Tasca, 2013). Bu bakımdan faşizm, mevcut düzeni, üniformalı ve silahlı gruplarca kökünden değiştirmeyi amaçlamaktadır (Mann, 2004). Ayrıca, paramiliter örgütlerin, iktidarı ele geçirme noktasındaki rolü büyük önem arz etmektedir (Yücel, 2017).

Faşizmin bireylerden öncelikli talebi, faşist otoriteye boyun eğmeleri ve onu benliklerinin birer parçası haline getirmeleridir. Faşistler için otoriteyi simgeleyen en iyi unsur üniformadır. Bu kapsamda faşistler, üniformayı kutsal sayarken, üniforma sahiplerini de yüce ve sorgulanamaz olarak kabul ederler. Bundan dolayı faşistlerin, militarist bir yönü vardır. Faşistler, askeri metotları ve buna uygun disiplinleri toplumun her alanına aksettirmek isterler. Ayrıca faşistler, toplumu, kışla mantığına uygun bir biçimde yönetme arzusunu taşırlar (Can, 2009). Bu husus, faşist rejimlerin emperyal hedefleri için hayati bir öneme sahiptir (Cinemre, 2017). Bundan dolayı faşist rejimlerde, askeri konu ve sorunlar diğer meselelerden çok daha önceliklidir. Devlet bütçesinden en büyük pay, askere ve orduya yönelik işlere ayrılır (Britt, 2007).

Mann, faşizmi paramilitarizm ile ilişkilendirerek şu şekilde tanımlamaktadır: “Faşizm, aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışıdır.” (Mann, 2015:29, akt. Orhan, 2020, s. 828). Antonio Gramsci’nin ise bu konuyla alakalı faşizm tanımı şu şekildedir: “Faşizm, üretim ve mübadele alanındaki sorunları makineli tüfekler ve tabanca atışlarıyla çözmeye girişimidir.” (Gramsci, 1978:23, akt. Benlisoy, 2021a).

Paramiliter örgütler bağlamında Mussolini İtalya’sı ve Hitler Almanya’sı incelendiğinde, bu oluşumların siyasal alandaki rakiplerin sindirilmesinde ve şiddet eylemlerinde kullanıldığı görülmektedir (Yücel, 2017). Bu çerçevede Mussolini’nin “Kara Gömlekliler (Camicie nere ya da Squadristi)” ve “Savaş Demetleri”; Hitlerin ise SA ve SS adında paramilitarist örgütleri bulunmaktaydı (Meydan, 2018).

Ulusal Faşist Parti, İtalya’da iktidara geldiğinde, parti üyesi 220 bin kişinin neredeyse yarısı paramiliter oluşumlarla bağlı bulunmaktaydı. Almanya’da ise Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi’nin iktidara gelme aşamasındaki üye sayısı 850 bin civarındayken, aynı dönemde SA’nın üye sayısı yaklaşık olarak 430 bin kişiydi (Benlisoy, 2021b).

Faşist partilerin başarılı bir paramiliter yapılanma oluşturabilmelerinin temelinde “milis örgüt” organizasyonu bulunmaktadır. Bu bakımdan milis örgüt yapılanmasının keşfi faşizme dayanmaktadır. Milis örgütlenme kapsamında İtalya’da Faşist Parti, gençlik örgütlenmelerine büyük önem atfetmekteydi. Bu sayede Faşist Parti’nin gelecekteki yeni üyeleri, küçük yaşlardan itibaren partinin istediği doğrultuda yetiştirilmekteydi. Bu kapsamda, Ballila (8-14 yaş), Avanguardia (14-18 yaş), Genç Faşistler (18-21 yaş) gibi aşamalardan geçen örgüt üyeleri yemin ederek parti üye kartı almaktaydı (Con, 2008).

İtalya’daki örgütlenme modelinin bir benzerini de Almanya’da görmekteyiz. Almanya’daki paramiliter örgütlenme, SA ve SS’den oluşmaktaydı. SA sayıca SS’den çok daha fazlaydı. Ancak SS’ler, SA’lara kıyasla daha titizlikle seçilip daha iyi eğitilmekteydi. SS subayları küçüklikten

itibaren sıkı bir eğitimden geçmiş kişilerden oluşmaktaydı. SA'ların görev alanları çok genişken, SS'ler daha çok Hitleri korumakla vazifelendirilmekteydi (Karaca, 2018a).

3.3.5. Cinsiyet Temelli Ayrımcılığın Yaygınlaşması

Faşist hareketler, genel olarak erkek egemen bir anlayışa sahiptir (Çelikçi & Kakışım, 2015). Faşistler bu anlayışın temelini, insan doğasına dayandırmaktadır. Faşizm, erkeklerin doğasında savaşırlığın, kadınların doğasında ise anneliğin olduğunu kabul etmektedir (Neocleous, 2018). Faşizme göre kadınların en önemli görevi hatta tek vazifesi, çocuk yapmak, ev işleriyle uğraşmak ve aileye hizmet etmektir (Gülada vd., 2019). Bu görüşler, faşist rejimlerin iktidarı öncesi ve sonrası incelendiğinde hep aynı kalmamıştır. Çünkü faşizmin birçok konuda olduğu gibi kadınlara yönelik bakış açısı da pragmatisttir ve demagojik söylemlere dayanmaktadır. Bu bakımdan faşistlerin kadınlarla alakalı ifade ve uygulamaları tümünden negatif değildi (Doğan, 2017).

Faşist hareketler iktidara gelirken propagandalarında kadınlara yer vermiş ve kadınların desteğini almaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde bile faşist hareketlerin içindeki kadınların yeri ve konumu tartışma konusu olmuştur. Faşist hareketlerin erkek üyeleri ve liderleri tarafından, kadınların ön planda ve görünür olduğu uğraşlardan daha ziyade hayır işleriyle ilgilenmeleri gerektiğine dair söylemler dile getirilmiştir (Doğan, 2017).

Faşist hareketlerde kadınlar başlangıç itibarıyla hareketin (belirli bir çerçeve içinde) öznesi konumunda ve görece aktifken zamanla hareketin nesnesi konumuna getirilerek pasifleştirilmiştir. Bu durum, faşist hareketlerde kadınlara, kitlesel desteklerinin yanı sıra ilerleyen zamanlarda kurulacak “ideal toplum ve devlet” için taşıyacağı simgesel özellikler yüklemiştir. Söz konusu simgesel özellikler ise aile ve ahlak gibi alanları kapsamaktadır (Doğan, 2017).

Faşist hareketler iktidara geldikten sonra kadınlara bakış açısı tamamen konjonktürel ve pragmatist olmuştur. Faşizmin, kadınlara kitlesel bir güç olarak ihtiyaç duymadığı dönemlerde kadınlar, annelik ve ev işleri gibi dar bir çerçeveye konumlanmış (Cinemre, 2017), baskılara maruz kalmış, emek ve iş gücü bakımından sömürüye uğramıştır (Tekeli, 2011).

Faşist rejimler öjenizm kavramı altında kadınların bedenlerine, yaşamlarına ve yaşam alanlarına yasa ve yasaklar vasıtasıyla müdahale ediyorlardı (Şahin, 2017). Bu kapsamda kadınların, ulusun bekası ve sağlıklı gelecek nesiller için; kirli, yabancı ve ahlakdışı etmenlerden uzak durması gerekiyordu. Yahudi biriyle evlenmek vatana ihanet, evlenmeden anne olmak ise gayriahlaki olarak kabul ediliyordu. Evlenmeden anne olan kadınlar toplum tarafından farklı adlarla damgalanıyordu (Doğan, 2017).

Faşist rejimler genel olarak evli kadınları, çok çocuk sahibi olmaları için teşvik etmişlerdir. Tekeli bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: Bu dönemlerde kadın, bir “doğurma makinası” olarak kabul edilmekteydi. Kadınlar, emperyalist amaçlar ve fetihler için gerekli nüfusu üretmekle vazifelendirilmişti (Tekeli, 2011, s. 419). Bu bağlamda kadının sosyal varoluşu, sadece annelik ve doğurganlıkla sınırlı tutulmuştur. Ayrıca, erkeklerin devlet kademelerindeki terfi işlemlerinde, evlilik ve çocuk sayısı gibi kriterler öncelenmiştir (Doğan, 2017).

Faşist rejimler ihtiyaç duyduklarında özellikle kriz ve savaş dönemlerinde kadın iş gücünden yararlanmıştır (Çakı & Gülada, 2018). Bu sıkıntılı dönemlerin tüm zorluklarına rağmen kadınlar, devlet ve özel sektörlerde daha fazla yer edinmiş ve tekrardan faşist hareketlerin öznesi konumuna gelmiştir (Doğan, 2017). Ancak bu durumlarda bile kadınlar, sömürülmekten kurtulamamışlardır.

3.3.6. Kitle İletişim Araçlarının Denetim Altına Alınması

Faşist rejimlerin yönetim anlayışında, toplumun her alanına nüfuz ederek, toplumu kontrol ve konsolide etmek vardır. Bu doğrultuda faşizm, bireylerle bütünleşmek ister. Bunu başarabilmenin yolu da öncelikle kitle iletişim araçlarını ve propaganda unsurlarını kontrol edebilmekten geçmektedir. Bu bakımdan faşist rejimler, söz konusu araçlara sahip olmakla yetinmez; özellikle kriz ve savaş gibi sıkıntılı süreçlerde kitlelere ulaşabilecek tüm unsurları kontrolü altına almaya çalışır. Bunu gerçekleştirmek için de kontrolü dışındaki tüm muhalif unsurları cezalandırır, yasaklar, el koyar veya kapatır (Britt, 2007; Özgür Ceylan, 2019).

Kitle iletişim araçlarının denetim altına alınması İtalyan Faşizmi'nde 1924 yılında çıkarılan "basın yasası"yla gerçekleştirilmiştir. Bu yasa, faşist hükümete sansür uygulama ve el koyma hakkı vermiştir (Meydan, 2018). Propaganda faaliyetlerine önem veren Mussolini hükümeti, bu yasaya dayanarak kendilerince zararlı veya muhalif olarak kabul ettikleri gazete ve basım evlerine el koymuştur (Guérin, 2014). Bu dönemdeki İtalyan medyası, sadece faşizmin öğretilerine ve Faşist Parti'nin müsaade ettiği hususlara yer vermiştir (Karaca, 2018b).

Hitler Almanya'sında kitle iletişim araçlarının denetimi, 28 Şubat 1933 tarihinde çıkarılan kararnameye dayanmaktadır. Bu kararnameye göre; "düşünce ve basın özgürlüğüne sınırlar getirilecek, posta, telefon ve telgraf gibi iletişim araçlarındaki gizlilik kaldırılacaktır" (Ağaoğlu, 2019, s. 94).

Nazi hükümeti tarafından, propaganda faaliyetlerinin organizasyonu ve kitle iletişim araçlarının denetimi için Goebbels'in yönetiminde "Propaganda Bakanlığı" oluşturuldu (Karaca, 2018a). Goebbels'in izni olmadan haberler yayınlanamıyor, kitap ve dergiler basılamıyor, tiyatrolar sahnelenemiyordu. İzin almaksızın, düzene aykırı şekilde hareket edenlere yönelik şu gibi durumlar söz konusu oluyordu; ağır para cezaları veya yaptırımlara maruz kalmak, tutuklanmak, işkence görmek, toplama kaplarına gönderilmek ya da öldürülmek. Faşist iktidar öncesi var olan eserler denetimden geçirilerek ya sakıncalı görülen kısımlar sansürleniyor ya da eserin tamamı hepten zararlı sayılarak yasaklanıyordu. Yasaklı kitaplar genellikle halkın katılımıyla düzenlenen "kitap yakma törenleri"nde imha ediliyordu (Çakı, 2018).

Son olarak, Nazi Almanya'sındaki basına uygulanan ağır sansür ve yasakların sonuçlarını şu istatistiki veriden net olarak görebiliriz; "1932'de 4.073 olan günlük ve haftalık yayın sayısı, 1937'de 2.208'e, 1944'te ise 500'e düşmüştür." (Michel, 2017, s. 65,66).

3.3.7. Ulusal Güvenlik Takıntısı

Faşist rejimler kitleleri harekete geçirmek ve kitlelerin desteğini almak için kullandıkları en önemli argümanlardan birisi de "korku" duygusudur (Britt, 2007). Bu duygu toplumda, güçlü (otoriter) bir hükümet arayışına, dolayısıyla güçlü bir devlet arzusuna neden olmuştur. Böylesi ortamlar, faşist hareketlerce, tek çözümün faşist iktidar çevresinde birleşmek olduğunu topluma benimsetmek için kullanılmıştır (Özgür Ceylan, 2019). Bunun için; çatışma, kaos ve savaş ortamı, kriz durumu, şeytanlaştırılmış düşman olgusu, iç ve dış düşmanlar gibi korku argümanları, faşist hareketlerin hiçbir zaman vazgeçemediği "toplum mühendisliği" unsurları olmuştur.

Faşist hareketler iktidara geldikten sonra, ülke içinde bütünlüğü sağlamak ve ülke dışındaki emperyal hedeflerde başarıya ulaşmak için iç ve dış düşmanlar söylemine sıklıkla başvurmuştur (Mann, 2004; Poulantzas, 1980). Bu düşmanların gerçekte var olması önemli değildir, faşist

ideallere hizmet etmesi yeterli olmuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015). Bu doğrultuda, faşist hareketlerin eylem ve söylemlerindeki öncelikli düşmanı, komünizm ve SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) olmuştur (Iordachi, 2019d).

3.3.8. Dinin Yönetimsel Bir Argüman Olarak Kullanılması

Faşist yönetimler, kendi çıkarları doğrultusunda toplumun dini hassasiyetlerini kullanmışlardır (Britt, 2007). Bu kapsamda toplumdaki en yaygın din kullanılarak kitleler, motive, manipüle ve seferber edilmiştir (Özmkas & Yıldırım, 2016). Toplum içinde meydana gelen birtakım problemler de yine din vasıtasıyla çözülmeye çalışılmıştır (Turgut, 2016).

Mussolini, İtalyan halkının dini yönelim ve hassasiyetlerini, kendi iktidarını güçlendirmek için bir araç olarak kullanmıştır. Özellikle İtalyan halkının büyük bir bölümünün dini inancı olan Hristiyan Katolik mezhebi ile alakalı çalışmalar yürütmüştür (Erdem & Erdem, 2016). Bu kapsamda, Katolikliğin resmi din olması sağlanmış, daha önceki dönemlerde okullarda yasaklanmış olan “İsa ve Meryem tasvirleri”nin tekrardan kullanılması kararlaştırılmış, zorunlu din dersi ve din sınavı getirilmiş, kiliselere çeşitli haklar tanınmış ve 1929 yılında “Laterano Antlaşması” ile Vatikan’ın bir devlet olarak bağımsızlığı kabul edilmiştir (Dündar, 2019). Böylece Mussolini yapacağı propaganda çalışmalarında, “Katolikliğin hak ettiği yere” getirildiği söylemini geliştirerek hem kilisenin, hem Papa’nın hem de halkın desteğini almıştır (Cinemre, 2017).

Mussolini dışında, dini, politik bir malzeme olarak kullanan diğer bir faşist lider ise Hitler’dir. Hitler, Reichstag’ın açılışını, tabutu Postdam’da bir kilisede bulunan Prusya Kralı II. Friedrich (Büyük Friedrich (Friedrich der Große))’in yanı başında yapmıştır (Meydan, 2018).

Ayrıca, 1930’ların Avusturya’sındaki Dolfuss rejimi, “milli-katolik” olan General Franco İspanya’sı, Salazar Portekiz’i, 1980’lerin Evanjelist ve soykırımcı Rios Monnt’un Guatemala’sı ve DAES “dindar faşizm” örnekleri olarak gösterilmektedir (Nanni, 2020).

3.3.9. Özel Sermayenin Sürekli Güçlenmesi

Faşist rejimlerin iktidara gelmesinde, genellikle en büyük paya sahip hatta kimi görüşlere göre iktidara gelmesini sağlayan gruplar, o ülkenin aristokratları, sanayi ve ticaret burjuvazisidir. Söz konusu gruplar faşist hareketleri özellikle maddi açıdan finanse ederek iktidara gelmelerine yardımcı olmuştur. İktidara gelen faşist hükümet, kendilerini finanse eden grupların çıkarlarını koruyacak adımlar atarak, bu grupların kâr ve istikrarını güvence altına almaya çalışmıştır (Britt, 2007). Bu doğrultuda hükümet ile sermayedar kesim arasında ahbap çavuş ilişkisi oluşturulmuştur. Böylece, faşist iktidar belli bir aşamadan sonra karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan kendi sermayedar elit zümresini (yandaşlarını) yaratmıştır (Turgut, 2016).

Ülke yönetimine geçen faşist hareketler, öncelikle devlet mekanizmalarına nüfuz ederek devletin tüm aygıtlarını denetim ve kontrol altına almıştır. Faşist parti, devlet ile bütünleştikten sonra işçi örgütlenmeleri yok edilmiş, kapitalist kârlar garanti altına alınmış (Michel, 2017), batan veya zarar eden özel işletmeler kamulaştırılmış, kâr sıkıntısı yaşayan şirketler devlet müdahalesiyle canlandırılmış, yüksek kâr elde eden sektörler özelleştirilmiş, yandaş sermayedarlara vergi indirimi veya muafiyeti getirilmiş, bu şirketlere devlet ihaleleri verilmiş, piyasada tekellerin oluşturulması ve korunması için yasal düzenlemeler yapılmıştır (Çakır, 2012).

Ağaoğlu'na göre, faşist hareketlerin devleti her şeyin üstünde görmesi, tekelci sermayenin tüm topluma hükmetme ihtiyacının bir göstergesidir. Bu doğrultuda faşist devlet, gerçekte, kamu çıkarlarından ayrı tutulan tekeli sermayenin özel çıkarlarını korumak adına oluşacak külfetin, sonucu ne olursa olsun tüm topluma dayatılmasını sağlayan bir araçtır. “Faşist devletin mutlak iktidar olma iddiasında, tekellerin mutlak iktidar hırsı dile gelmektedir” (Ağaoğlu, 2019, s. 121).

Faşist hükümet ile büyük sermayedar gruplar arasında çıkar ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle büyük sömürgeleri bulunmayan dolayısıyla sömürgelerinden büyük getirisi olmayan faşist devletler kendi iç piyasalarında, onları destekleyen ve finanse eden yandaş sermayedar kesimlerin tekelleşmesinin önünü açmış veya önündeki engelleri kaldırarak muazzam kolaylıklar sağlamıştır. Zenginleşen ve tekelleşen firmalar ise bu durumun oluşmasında katkısı bulunan faşist yönetimlere daha çok destek sağlayarak faşist iktidarın yerini daha da sağlamlaştırmasına yardımcı olmuşlardır (Kılıç, 2018).

Bu konu, “Tarihsel Süreç Bağlamında Kapitalizm ve Faşizm İlişkisi” başlığında ve alt başlıklarından daha detaylı olarak ele alınacaktır.

3.3.10. Örgütlü Emeğin Bastırılması veya Yok Edilmesi

Faşist hareketler, özellikle iktidara geldikten sonra kendilerine muhalif oluşum ve örgütlenmeleri, faşist hükümetin çıkarlarına ve bekasına tehdit olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda, cemiyet kurma ve toplanma gibi bireysel özgürlükleri kısıtlayarak, faşist memurların inisiyatifine, kontrol ve denetimine bırakmışlardır (Erdem & Erdem, 2016). Kendi kontrolleri dışındaki ılımlı olsun olmasın tüm bu grupları ya ortadan kaldırmaya çalışmış ya da şiddete başvurarak baskılamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda, faşist hareketlerin önündeki en büyük engel emeğin örgütlenmesi olmuştur (Britt, 2007).

Faşist rejim, emeğin örgütsel faaliyetlerini baskılamak ve nihayetinde bu örgütlenmeyi parçalayıp yok etmek için işçiyi yalıtarak onun eylem gücünü tümüyle yok etmeye çalışmış, bunun için de işçiyi sadece işi ve mesleki işlevine hapsetmiştir (Cinemre, 2017). Şiddet ve zor kullanımıyla var olan işçi örgütlenmeleri yıpratılmıştır. Ayrıca, bozguncu olarak ilan edilen işçiler işten çıkarılmış, örgüt liderleri ya sürgün edilmiş ya da suikasta uğramış, toplantı ve yürüyüşlere yasaklar getirilmiş, iş çıkışı dışarıda bulunma yasaklanmış ve sosyal faaliyetler engellenmiştir (Erdem, 2015). Bu bağlamda, faşist hareketlerin iktidara geldiği ülkelerde işçi, yasaların, mahkemelerin, faşist örgütlerin, polisin, faşist fabrika yapılanmalarının ve kapitalistlerin çok yönlü baskı ve şiddetine maruz kalmıştır (Cinemre, t.y.).

Çakır'a göre faşizm, sadece zorbalık ve polis terörü rejimi değildir. Ona göre faşizm, aynı zamanda burjuva toplumu içindeki bütün proleter demokrasisi öğelerini kökünden kazınmasına dayanan bir hükümet sistemidir. Faşizmin görevi ise yalnızca komünizme öncülük edebilecek örgütlenmeleri değil, sınıfsal olarak tüm işçi sınıfını bölünmüş ve parçalanmış bir vaziyette tutmaktır (Çakır, 2012).

Faşist hareketler örgütlü emeği baskı altında tutmak ve yok etmek istemesindeki başlıca sebepleri; işçi örgütlenmelerinin sahip olduğu güçlü ve organize teşkilat yapılarının, başka oluşumlar açısından rol model teşkil ederek faşist hükümetin önündeki problemlere bir yenisini daha ekleyebilme özelliğini taşıması ve büyük sermaye ve toprak sahiplerinin çıkarlarının zarar görmemesidir (Erdem, 2015).

Mussolini iktidara geldiği ilk birkaç yıl içinde, sosyalist hareketleri tamamen engellemeye yönelik icraatlarda bulunmuş; daha önce var olan sendikaları kaldırarak, faşist yönetime bağlı sendikalar oluşturmuş; grevleri yasaklamış; toplu sözleşmelerin feshini ve işverenin mutlak üstünlüğünü sağlamıştır (Çelikçi & Kakışım, 2015; Guérin, 2014).

İtalya’da faşist hükümet tarafından kurulan faşist sendikalar, faşist partinin yasal olarak bir uzantısı olduğu için doğal olarak, devletin bir organı olarak kabul görmektedir. Bu sendikaların üyeleri, toplu sözleşme kararlarına yönelik grev yapma olanakları bulunmamaktadır (Cinemre, 2017).

Ayrıca, faşist yönetim işçilerin işyerindeki meşguliyetlerinin dışında onların, iş çıkışı ve boş zamanlarını da kontrol altına almaya çalışmıştır. İşçiler boş vakitlerini örgütlenme gibi faşist hükümet açısından tehlikeli hususlara ayırmaması için “Opera Nazionale Dopolavoro” adında bir rekreasyon teşkilatı oluşturulmuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015).

Gramsci, Mussolini İtalya’sındaki işçi sınıfının durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “Başkaldıran işçilerin kovulması; işçi, köylü liderlerinin suikasta uğraması ya da sürgüne yollanması; mitinglerin yasaklanması; çalışma saatleri sonrasında dışarıda durmanın yasaklanması; dolayısıyla işçilerin herhangi ‘toplumsal’ faaliyetinin önüne engel konmuştur ve sonra işçi konseylerinin, işçi sınıfının, köylülüğün organik birliğinin diğer tüm merkezlerinin yok edilmesi ve yığınlar arasında terör saçılması, tüm bunlar işçi sınıfının Anayasa’nın kağıt üzerinde garanti ettiği haklardan mahrum bırakılmasına yol açan siyasal mücadeleden daha fazla değere sahiptir. Bu tür eylemin üç yılından sonra, işçi sınıfı tüm biçimini ve organikliğini yitirmiştir; bağlantısız, parçalanmış, saçılmış bir yığına indirgenmiştir.” (Gramsci, 1978, s. 268 akt. Cinemre, 2017, s. 45).

İtalya’daki durumun bir benzerini Nazi Almanyası’nda görmekteyiz. 2 Mayıs 1933’te Almanyada bütün sendikalar faşist hükümet tarafından kapatılmıştır (Meydan, 2018). Ayrıca, kapatılan sendikaların liderlerinin toplama kamplarına gönderildiği ya da öldürüldüğü bir ortamda Alman işçilerinin grev, sendika kurma ve toplu sözleşme hakları ellerinden alınmıştır (Ağaoğlu, 2019).

Sonuç olarak hem İtalya’da hem de Almanyada işçi sınıfı, iş yerinde ve iş dışında her türlü baskı ve devlet terörüne maruz kalmış; tüm özgür eylem ve organizasyon faaliyetleri kısıtlanmış ya da yok edilmiş; faşist yönetimin kontrolünde olmayan iş dışı organizasyonlardan yalıtılmış; kendi emeği ve yeniden üretim süreçleri ile alakalı yabancılaştırılmıştır (Cinemre, 2017).

3.3.11. Sanatın, Entelektüalizmin ve Akademinin Aşagılanması

Faşist rejimler sanatsal çalışmalara, muhalif bir kitlesel hareketi uyandırarak toplumsal bir akımı meydana getirme potansiyelinden dolayı mesafelidirler ve bütçe ayırmazlar (Turgut, 2016). Sanatçının ifade özgürlüğü tehdit altındadır ve bu özgürlüğün kullanılması faşist rejimler açısından tehlikeli bir durum olarak kabul edilmektedir (Britt, 2007). Sanatsal çalışmalar adı altında ortaya konan eserler, faşist rejimin onayından geçen, faşist iktidarın lehine ve onu yücelten yapıtlarla sınırlandırılmaktadır (Paxton, 2020).

Faşist yönetim altında sanatçıların maruz kaldığı sıkıntıların bir benzerini de entelektüeller yaşamıştır. Entelektüeller ancak faşist rejim ile uyumlu olabildikleri kadar özgürdürler. Bu çerçevede akademisyenler, bilim insanları, araştırmacı ve gazeteci gibi entelektüel çevreyi oluşturan kişilere, faşist anlayışı ve faşist rejimi destekler bir konumda bulunmaları için baskı

yapılmış ve cebir kullanılmıştır. Ayrıca birçok yayın, faşist yönetimin denetiminden geçerek sansüre uğramıştır (Britt, 2007).

Mussolini İtalya’ında entelektüel çoğunluk faşist yönetimle belli bir düzeye kadar uyumlu hareket etmeyi kabul etmiştir (Paxton, 2020). Bu doğrultuda, faşist propaganda, faşist iktidara yaranmaya çalışan yandaş aydınlar ve sanatçılar tarafından yürütülmekteydi. Macciocchi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Yeryüzünde, gökyüzünde ve her yerde karşımıza dikilen Duçe'nin görüntülerine, aydın yağcılığının, köleliğinin en aşağılık örneğini veren sözler eşlik etmekteydi. Ozanlar, yazarlar, ressamalar, mimarlar kullukta birbiriyle yarışıyorlardı.” (Macciocchi, s. 289, akt. Meydan, 2018).

Mussolini, faşist anlayışı tüm ülkeye yaymak için birtakım faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerden; eğitim ve öğretimin denetim altına alınması, müfredatın faşist düşünceyi destekler bir şekilde ayarlanması gibi hususlar faşist iktidarın, her yaşta kişiye ulaşabilmesi ve kendi meşruluğunu sağlayabilmesi adına önemli gördüğü uygulamalardan biri olmuştur. Müfredatın faşistleştirilmesi kadar bunu sınıf ortamında tatbik edecek öğretmen ve akademisyenlerin de faşist harekete dahil edilmesi gerekiyordu. Bunun için öğretmen ve akademisyenlerden faşist yönetime “bağlılık yemini” etmeleri istenmiştir. Bağlılığını açık bir şekilde dile getirenlere ise üyelik kartları verilmiştir (Çelikçi & Kakışım, 2015). Tüm bunlar özellikle akademik camiada karşılık görmüş, “1.200 profesörden sadece 12”si bu yemini etmeyi reddetmiştir (Örs, 2014, s. 502).

Sanatın, entelektüalizmin ve akademinin durumu Hitler Almanya’ında çok daha sıkıntılıdır. İtalya’ya göre çok daha fazla baskı ve şiddete maruz kalmışlardır (Paxton, 2020). Bu baskılardan dolayı, Almanya’da edebi ve sanatsal olarak neredeyse hiç kayda değer yapıt üretilmemiştir. Teknik bazı ilerlemeler ve Nazi propagandaları dışında, özgünlük ve özgürlük açısından, sinema ve tiyatro çalışmalarında gerileme olmuştur. Mimari, faşist anlayış çerçevesinde dejenere edilmiştir. Sanatın kısıtlandığı böyle bir ortamda faşizm destekçisi sanatçılar tek çatı altında toplanmış ve bunun için “Nazi Kültür Birliği” oluşturulmuştur (Ağaoğlu, 2019).

Naziler de tıpkı İtalya’da olduğu gibi eğitimin faşist anlayışa uygun olabilmesi için çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda, eğitimin her kademesindeki öğretmenlerin “Nasyonal Sosyalist Öğretmen Birliği”ne üye olması zorunluluğu ve Hitler’e bağlılık yemini etme şartı getirilmiştir. Ayrıca, Üniversitelerde akademisyen olmak, Eğitim Bakanlığı’ndan alınacak “temiz” belgesine bağlanmıştır (Ağaoğlu, 2019).

Son olarak Nazilerin, basılan eserlerin denetimini yapmak, kendilerince zararlı gördüklerini ise yasaklamak, toplamak ve yok etmek için gerçekleştirdiği birtakım uygulamalarından bahsetmek gerekir. Söz konusu faaliyetleri gerçekleştirmek için inceleme komisyonları kurulmuş, teşvikler ve yaptırımlar yayınlanmıştır. Ayrıca, her türlü yayın faaliyetine “Yazarlar Odası”na kayıt olma zorunluluğu getirilmiştir. Yazarlar Odası da kuşkulu gördüğü eserleri Nazilerin ilgili birimine ihbar etmekle görevlendirilmiştir. Tüm bu faaliyetlerin sonucunda kütüphaneler boşaltılmış ve “zararlı” olarak belirlenen kitaplar, meydanlarda halkın katılımıyla organize edilen “histerik yakılma törenleri”nde imha edilmiştir (Michel, 2017, s. 66).

3.3.12. Suç İsnadı ve Cezalandırmada Keyfi Tutum

Faşist rejimlerde, çıkarılan kanunlara halkın itaat etmesini sağlayan sınırsız yetkilere sahip bir polis aygıtı bulunmaktadır. Polis sadece hukukun uygulanmasında değil aynı zamanda muhalif kişi ve unsurların kontrol edilmesinde ve bastırılmasında, eylem ve protestoların engellenmesinde

görevlendirilmektedir (Özgür Ceylan, 2019). Polis bu faaliyetlerini gerçekleştirirken halk, çoğu zaman göz yummakta, devlet veya vatanın birliği, bütünlüğü ve bekası için deyiş kendi hak ve özgürlüklerinden feragat etmeye rıza göstermektedir (Britt, 2007).

İtalya’da 1922 yılında iktidara gelen Mussolini, 1923 yılında iktidarını sağlamlaştırmak adına muhalif hareketleri engellemek ve bu hareketlerin liderlerini ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli yollara başvurmuştur. Muhaliflerin şeytanlaştırılması, iftira ve suç isnadı yoluyla keyfi cezalandırma, yıldırma, tutuklama ve suikast sık sık kullanılan yöntemlerden bazılarıdır.

Mussolini, iktidarının ilk yıllarında komünist beş bin kişiyi tutuklamış, sol görüşlü demiryolu işçilerinden üç bin emekçinin işine son vermiş, muhalif kurumların mal varlıklarına el koymuştur (Meydan, 2018). Ayrıca, idam cezası getirilmiş ve “Faşist Devletin Korunması için Özel Mahkeme” kurulmuştur. Sonuç olarak, 17 yıl içinde 13 bini aşan bir sayıda kişi “siyasi suçlu” olarak mahkum edilmiş ve pek çok kişi de “ölüm cezası”na çarptırılmıştır (Çelikçi & Kakışım, 2015; Dündar, 2019).

Suç isnadı ve keyfi cezalandırma, Nazi Almanyası’nın da çok sık başvurduğu yöntemlerden olmuştur. Reichstag yangınının faturası, öncelikle bütün komünistlere, sonrasında ise tüm muhalif kesime çıkarılmıştır. Bu kapsamda, yasalar çıkarılmış, zararlı olarak kabul edilen organizasyonların ve muhalif partilerin faaliyetlerine son verilmiştir. Ayrıca, söz konusu oluşumların yeniden örgütlenmelerini engelleyecek çeşitli yasal ve cezai düzenlemeler yapılmıştır (Ağaoğlu, 2019).

Hitler, iktidarının ilk yıllarında Almanya’nın geleneksel devlet yapılanmasına son vermiştir. 24 Mart 1933’te çıkarılan “Yetki Kanunu”na dayanılarak yasalar çıkarılmıştır. Almanya’daki bütün eyaletlere Nazilerin uygun gördüğü, çok geniş yetkilere sahip valiler atanmıştır. Bu kapsamda valilere, görev aldıkları eyaletlerde, yargı üyeleri dahil bütün devlet kademelerinde işe alma ve işten atma hakkı verilmiştir. Bunun dışında, valilere eyalet meclislerini lağvetme sorumluluğu tanınmıştır. Eyalet valileri, kendilerine verilen bu yetkilere dayanarak, özellikle yargı camiası içinde şüphe duydukları yargı üyelerini işten atmış ve yerine Nazi taraftarı kişileri atanmıştır. Ayrıca, bütün hukukçulara “Nasyonal Sosyalist Alman Hukukçular Birliği”ne üye olma zorunluluğu getirilerek, hukuk sistemi siyasal ve ideolojik açıdan sıkı baskı ve denetim altına alınmıştır (Ağaoğlu, 2019).

1934 yılında ise Almanya’da eyalet meclisleri kapatılmıştır. Aynı yıl içinde “ihamet suçu” adı altında bir suç türü yaratılmış ve Nazi karşıtlarının “vatan haini” olarak cezalandırılmalarının önü açılmıştır (Meydan, 2018). “Vatana ihamet” davaları, yine aynı dönemde oluşturulan “Halk Mahkemesi”ne verilmiştir. Bu mahkemenin dört üyesi yargı camiası içinden, beş üyesi ise Nazi Partisi, SS ve ordu mensubu kişilerden atanmıştır. Mahkemenin vermiş olduğu kararlara ilişkin temyiz yolu kapatılmıştır. Duruşmalar, genellikle gizli yapılmış ve bir günlük süre zarfı gibi çok kısa sürelerde bitirilmiştir. Bu duruşmaların sonucunda en çok ölüm cezası kararları verilmiştir. Siyasi suç kapsamındaki diğer davalar için olağanüstü yöntemlerle çalışan, üyeleri Nazi Partisi’nden seçilen “Özel Mahkemeler” kurulmuştur (Ağaoğlu, 2019).

Goering, Nazi Almanyası’ndaki tüm bu gelişmeleri şu sözleriyle özetlemektedir: “Kanun demek, Reis’in iradesi demektir!” (akt. Ağaoğlu, 2019, s. 137).

3.3.13. Adam Kayırma, Rüşvet ve Yozlaşmanın Artması

Faşist iktidarlar, kendilerine muhalif olsun olmasın her şeyi kontrol ve denetim altına alma ve kendileri açısından tehdit olarak gördükleri unsurları ortadan kaldırma arzusu taşımaktadırlar.

Bunu gerçekleştirmek için de öncelikle tüm devlet organlarına kendi adamlarını yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu kişiler, bir taraftan faşist hareketi desteklemiş diğer taraftan da faşist üyelerin yaptığı kanunsuz işlere göz yummuştur. Bu durum, faşist yönetimlerin, devlet kaynaklarını keyfi kullanmalarına, gerçekleştirdiği eylemlerde (en azından kendi iktidarı boyunca) sorgulanamaz ve yargılanamaz olmalarına dolayısıyla tüm devlet gücünü kendilerinde toplamalarına neden olmuştur (Britt, 2007; Turgut, 2016).

Faşist rejimler, iktidarda bulundukları süre zarfında sadece kendi çıkarlarına değil onu iktidara taşıyan dolayısıyla onu finanse eden sermayedarların da lehine çalışmışlardır. Hatta bazı faşist iktidarlar belirli bir güce ulaştıktan sonra kendi sermayedar elit tabakasını oluşturmuş veya oluşturmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda faşist iktidarlar, karşılıklı çıkar birliğine dayalı tekel bir piyasa oluşturma gayreti içine girmiş ve kendi aralarında ahabap çavuş ilişkisi kurmuşlardır.

Örneğin Nazi Almanyası'nda çıkarılan yasalarla birlikte tüm muhalif unsurlar ortadan kaldırılmış ve muhalif birçok kişi toplama kamplarına gönderilmiştir. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için çoğu zaman kanun dışına çıkmıştır. Ancak bu dönemde Nazi üyesi kişilere, özellikle muhalefetin bastırılması hususunda hukuki bağımsızlık ve dokunulmazlık getirilmiştir. Ayrıca, Hitler ve Goering'e, birtakım cezaları bozma yetkileri verilmiştir. Bu yetki kullanılarak hakkında dava açılan büyük işadamları, işkenceci veya katil polis, SA ve SS üyeleri ceza almaktan kurtulmuşlardır (Ağaoğlu, 2019).

3.3.14. Hileli Seçimler

Faşizm, klasik demokrasiye ve buna dayanan siyaset ve seçim sistemine kökünden karşı bir anlayışı içinde barındırmaktadır (Orhan, 2020). Faşist rejimlerde seçimler, çoğu zaman formalite icabı ve göz boyamak için yapılmaktadır (Britt, 2007). Bundan dolayı esas itibarıyla seçimlerin hiçbir anlam ve önemi bulunmamaktadır. Faşist hareketler, siyaset arenasındaki rakiplerini, kara propagandaya başvurarak, suç isnat ederek, şiddet eylemleriyle baskılayarak ve cinayet sonucu ortadan kaldırarak alt etmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca, seçimde kullanılan oyları ve seçim bölgelerini kontrol altında tutarak, seçim sonuçlarını kendi lehine etkilemektedirler (Turgut, 2016). İktidara gelen faşist hareketler ise tüm devlet organlarını kendi çıkarına kullanma hatta kendisi dışında siyasi bir hareket kalmayacak şekilde yasal tedbirler alma yoluna başvurmuşlardır. Son noktada, bütün siyasi yaşam, devlet tekeline alınan bir fonksiyon olarak tamamen ortadan kalkmaktadır (Tasca, 2013).

Michel, faşizmin seçimlere bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir: Faşistlere göre, “parlamentar sistem yalnızca kısır bir oyun, ulusun gerçeklerine yabancı bir laf kalabalığıdır; partiler çoğulculuğu salt bölünmeye ve boş tartışmalara neden olmaktadır; siyasal yöneticilerin halk tarafından seçilmesi zararlı bir düşür.” (Michel, 2017, s. 8).

İtalya'da, Faşist Parti için asıl önemli olan halkın oyunu alabilmek değil, düzenli ve disiplinli bir örgüt oluşturarak iktidarı zorla kazanmaktır (Con, 2008). Bu amaçla, 1922 yılında Mussolini ve yandaşları “Roma Yürüyüşü”nü planlamışlardır. Bunun sonucunda İtalya kralı, Mussolini'yi hükümete başkanlık etmesi için Roma'ya davet etmiştir. Böylelikle Mussolini başbakanlık koltuğuna oturarak yürütmenin başına geçmiştir.

Mussolini'nin başbakan olmasından sonra yapılan tüm seçimlerde devletin gücü Faşist Parti'nin lehine kullanılmıştır. Bu kapsamda, seçim kanunu değiştirilerek Faşist Parti'nin oy oranı artırılmıştır. 1921 seçimlerinde oyların % 0.4'ini alarak meclisteki 535 sandalyeden 37'sini

kazanan Faşist Parti, 1924 seçimlerinde oyların % 66.5'ini alarak 375 sandalye sahip olmuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015). 1924 seçimlerinin Faşist Parti adına bu denli başarılı geçmesini Guérin şu şekilde açıklamaktadır: “1924 seçimleri, tam bir şiddet ve hilekarlık ortamı içinde cereyan etti. Sonunda, yavaş yavaş maske düştü ve diktatörlüğün yüzü belirdi.” (Guérin, 2014, s. 143).

Mussolini, 1925 seçimlerinde de benzer yöntemleri kullanarak hatta ölümler ve ülkeyi terk edenler adına da oy kullandırarak Faşist Parti'nin oyunu artırmış ve meclisteki sandalye sayısını 400'e çıkarmıştır (Meydan, 2018).

1926 yılında Faşist Parti olağanüstü kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlara dayanılarak muhalefet susturulmuş ve muhalif milletvekilleri çeşitli gerekçelerle hapse atılmıştır. Ayrıca, Faşist parti dışındaki diğer partiler yasa kapsamı dışında tutularak kapatılmış ve Faşist Parti ülkenin tek partisi haline getirilmiştir (Con, 2008; Karaca, 2018b). Bu faaliyetlerin doğal bir sonucu olarak İtalya halkının oy hakkı ellerinden alınmış ve seçim işlerine son verilmiştir (Meydan, 2018).

1929 yılına gelindiğinde İtalya'da “Temsilciler Meclisi” lağvedilmiş ve yerine, seçilmemiş Faşist Parti üyesi 400 vekilden oluşan bir parlamento getirilmiştir. Böylelikle İtalya'da anayasal düzen tamamen rafa kaldırılmıştır (Dündar, 2019).

Hitler Almanya'sında, seçim taktik ve stratejileri, Mussolini İtalya'sı ile benzer bir doğrultuda ilerlemiştir. 6 Kasım 1932 seçimlerinde Hitler, Reichstag'da bulunan 584 sandalyenin 196'sını almış (Focke, 2010; Informationen des Bundeswahlleiters, 2022) ve 30 Ocak 1933'te şansölye olarak atanmıştır. Bu dönemde oluşturulan kabine, tamamen Nazilerden oluşmamıştır. Naziler, hükümet içinde azınlıkta kalmıştır. Naziler için azınlıkta kalmak bu aşamada önemli değildir, asıl önemli olan bu aşamadan sonra yapılacak seçimin Nazi iktidarı altında yapılacak olmasıdır. Nitekim, Goebbels, bu durumu şu ifadeleriyle teyit etmiştir: “Artık savaşmak kolay çünkü devletin bütün kaynaklarından yararlanacağız. Radyo ve basın elimizde. Bir propaganda şaheseri yaratacağız. Ve bu defa parasızlık da çekilmeyecek.” (Ağaoğlu, 2019, s. 87,88). Bu doğrultuda Hitler şansölye olduktan sonra çeşitli bahanelerle seçimin yenilenmesini talep etmiş ve 5 Mart 1933 tarihinde yeni seçimin yapılması kararlaştırılmıştır.

Naziler, 5 Mart seçimlerinde istedikleri sonucu almak için öncelikle kendilerini güçlü ve haklı kılacak, muhalefeti ise suçlu ve zararlı gösterecek bir takım somut argümana ihtiyaç duymuştur. Bu argüman ise, (kimi görüşlere göre Nazilerin planladığı) 27 Şubat 1933 tarihli “Reichstag Yangını”yla beraber elde edilmiştir. Bu yangının sorumlusu olarak bir komünistin yakalanması sonucunda tüm Komünist Parti hedefe oturtulmuştur. Hitler, bu yangını bahane ederek ülke güvenliğinin tehdit ve tehlike altında olduğu iddia etmiş ve 28 Şubat 1933'te Cumhurbaşkanı Hindenburg'a, gerçekte “kişi hak ve özgürlüklerini” kapsayan anayasanın ilgili maddelerini yok eden, “halkın ve devletin korunması” için bir kararname imzalatmıştır (Meydan, 2018). Böylelikle Naziler suçlamalarını, tüm muhalefet partilerini ve muhalifleri kapsayacak şekilde genişletme fırsatını elde etmiştir. Bunun sonucunda, yaklaşık dört bin komünist, liberal ya da sosyal demokrat siyaset insanı tutuklanmıştır. Reichstag üyesi olan çok sayıda kişi de bu tutuklamalar içinde yer almıştır. Ayrıca bütün siyasi miting ve toplantılar yasaklanmış, liberal ve sosyal demokrat dergi ve gazeteler kapatılmıştır. Bu şartlar altında, Nazi Partisi ve Milliyetçi Parti dışında kalan diğer tüm partilerin seçim kampanyası yürütmesine izin verilmemiştir (Ağaoğlu, 2019).

5 Mart seçimleri sonucunda Naziler, Reichstag'ın 647 sandalyesinden 288'ini almıştır (Deutscher Bundestag, t.y.). Ancak bu seçim sonucunda da Naziler, istediklerini elde edememiş ve tek başına çoğunluğu sağlayamamıştır. Bunun üzerine Hitler, Reichstag'daki diğer partilere baskı

ve müzakere karışımı bir ortamda, “Yetki Kanunu”nu oylatmıştır. Çünkü bu oylama sırasında meclis binası paramiliter Nazi yandaşları tarafından sarılmıştır (Scriba, 2015). Böylelikle 24 Mart 1933 tarihinde “Yetki Kanunu” çıkartılmıştır.

Hitler, “Yetki Kanunu”na dayanarak kanunlar yayınlamıştır. Bu kanunlar vasıtasıyla Naziler, var olan siyasi partilere, yasal ve rutin faaliyetlerini noktalamaları hususunda baskılar yapmıştır. 14 Temmuz’da ise Nazi Partisini Almanya’nın tek partisi olarak ilan eden bir yasa çıkarılmıştır. Buna göre; “Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi Almanya’nın tek siyasi partisidir. Başka herhangi bir partinin örgütünü sürdürmeye ya da yeni bir parti kurmaya teşebbüs edenler üç yıl ağır hapis ya da eğer suç başka kanunlara göre daha büyük bir cezayı gerektirmiyorsa, altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılırlar.” (Ağaoğlu, 2019, s. 98).

12 Kasım 1933 seçimlerine gelindiğinde Hitler, yapılan baskılar ve geçersiz sayılan oylar sayesinde Reichstag’daki tüm sandalyeleri alarak tek partili sisteme geçmiştir (Omeland, t.y.).

3.4.Faşizmin Uygulandığı Ülkelere Örnekler

Faşizmin tanımlanması sorununa ek olarak esas itibariyle bu sorundan kaynaklanan bir başka tartışma konusu daha vardır. Bu husus ise hangi ülkelerin faşist bir rejim olarak nitelenebileceği ya da nitelenemeyeceği konusunu kapsamaktadır. Faşizme ilişkin yapılan her farklı tanımlama çalışması, faşist yönetimlerin sayısını da değiştirmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere faşizmin en uç örnekleri olan Mussolini İtalya’sı ile Hitler Almanya’sını aynı kefeye koymanın yanlış olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Kaldı ki faşist rejimleri sıralayan bazı görüşler tamamen nesnellliğini yitirmiş, sadece karalama amaçlı olabilmektedir. Bundan dolayı faşist ülkeleri ve bunların ortak özelliklerini belirlemek daima tartışma konusu olmuştur.

Ayrıca, günümüzde pejoratif anlam kazanan faşizm kavramından yola çıkıldığında birçok demokratik olarak kabul edilen ülkenin faşist rejim olarak nitelenmekten kurtulamayacağı açıktır. Ancak bu pejoratif faşizm kavramının da kendi içinde haklı yanları bulunmaktadır. Örneğin iki dünya savaşı arası dönemde yaşanan korkunç olaylar göz önünde bulundurulduğunda, bu tarihten daha önceki dönemlerde de benzer hatta daha kötü durumlarla (kölelik sistemi, emperyalist faaliyetler, sömürgecilik, savaşlar, soykırımlar, katliamlar vb.) karşılaşılmalıdır. Bunun dışında, iki dünya savaşında kendi çıkarlarına göre hareket ederek, faşist olarak niteleyecekleri devletlerle çıkar ilişkisi bozulana kadar iyi geçinen ve Hiroşima ve Nagazaki’ye atom bombası atan müttefik devletlerinin, faşistlik bağlamında nasıl değerlendirileceği de yine tartışma konusudur. Tüm bunlara ek olarak çevre bilincinin gelişmesine paralel olarak türeyen “ekofaşizm” kavramı bulunmaktadır. Bu kavram ise faşizmi çok daha farklı bir biçimde ele almaktadır.

Yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı tez konumuzun aşırı genişleyip amacından sapmaması ve bağlamından kopmaması için faşist rejimlerin en uç örnekleri olarak kabul edilen, İtalya (Faşizm) ve Almanya (Nazizm) örnekleri alt başlıklarda ele alınacaktır.

3.4.1. İtalya (Faşizm) Mussolini Rejimi (1922-1943)

İtalyan halkının faşizmi desteklemesinin ve iktidara taşınmasının tarihsel bir arka planı bulunmaktadır. Rönesans döneminde birçok devleti içinde barındıran İtalya’da çoğu insan, birliğin sağlanmasının, tek bir liderin öncülüğüyle mümkün olabileceğine inanmaktaydı (Dündar, 2019). Bu düşüncede olan kişilerden biri de Machiavelli’dir.

Machiavelli, birleşmiş bir İtalya için güçlü ve daimî bir siyasi iktidar arzusu içindedir. Bu sayede ancak sağlam temellere oturtulmuş bir İtalya devletinin kurulacağına ve korunacağına inanmaktadır. Bu iktidar, gerektiğinde devletin (kendi iktidarının) bekası için her yolu denemelidir (Kesgin, 2015).

Machiavelli'nin bu görüşleri, faşist mantalitenin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir. Çünkü faşizm de güçlü bir liderin önderliğinde kurulacak totaliter rejim vasıtasıyla tüm ulusu bir araya getirme arzusu taşımaktadır (Dündar, 2019).

Klasik anlamda faşizm, birliğini sağlayan ancak bir türlü arzulanan istikrarı elde edemeyen İtalya'da doğmuştur (Baştürk, 2013; Michel, 2017). İtalya'da, 25 yıl varlığını sürdüren faşizm, 22 yıl iktidarda kalmıştır (Özgür Ceylan, 2019). Bu süreç, 1919'da Mussolini ve arkadaşları tarafından "fasci di combattimento (savaş demetleri)" hareketinin kurulmasıyla başlamıştır (Baştürk, 2013; Con, 2008).

Bu hareketin temeli, I. Dünya Savaşı öncesine dayanmaktadır. 1914 yılında İtalya'da, savaşa girip girmeme konusu çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu dönemde Mussolini, "İtalyan Sosyalist Parti (İSP)"nin bir üyesi olarak, partinin yayın organı olan "Avanti" gazetesinde yazılar yazmaktaydı. Mussolini, İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi gerektiğini savunmuş ve bunu mensup olduğu partiye danışmadan Avanti gazetesinde yazmıştır (Con, 2008). Bu olaydan sonra Mussolini, partisiyle fikir ayrılığına düşmesi sonucu İSP'den ihraç edilmiş ve Avanti gazetesiyile ilişkisi kesilmiştir (Erdem & Erdem, 2016).

Avanti'den ayrılan Mussolini, savaş yanlısı görüşlerini Milano'da kurduğu "Il Popolo d'Italia (İtalya Halkı)" gazetesinde yazmaya başlamıştır (Con, 2008).

Bu dönemde, İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi gerektiğini savunan Mussolini destekçisi gençlere "interventista (savaş yanlısı)" adı verilmiştir (İltaş, 2019; Kozak, 2009). Bu oluşumun yoğun propagandası sonucunda oluşturulan kamuoyunun etkisiyle İtalya, savaştaki yerini almıştır. Invertismo adındaki bu hareket, "fasci di combattimento"nun kaynağında yer almaktadır (Con, 2008).

I. Dünya Savaşı'nın, İtalya'ya ağır bir bedeli olmuştur. Her ne kadar galip devletler arasında bulunsa da savaşın bitmesiyle halk, sefalete sürüklenmiş ve istenilen sonuçlar alınamamıştır. Bundan dolayı halk huzursuzluk içine girmiştir (Dündar, 2019).

Bu aşamadan sonra Mussolini, fasci di combattimento'ya işsizleri, Sosyalist Parti'yi desteklemeyen işçileri, eski askerleri ve öğrencileri katmaya başlamıştır (Con, 2008). Çok kısa bir zaman zarfında güçlenen faşist hareketin üye sayısı, 1919 yılında 17 bin iken 1921 yılına gelindiğinde 310 bine yükselmiştir.

Ayrıca, fasci di combattimento'nun içinde, hareketin şiddet ve baskı unsuru olarak "Squadristi/Camicie Nere (Kara Gömlekliler)" adında bir vurucu güç oluşturulmuştur. Bu gruplar, şiddet eylemleriyle halk ve sosyalist birliklerini ve kooperatifleri dağıtmıştır (Erdem & Erdem, 2016).

Böylece, milli birliğini sağlayan ama sorunlarına kalıcı çözümler üretemeyen ve istikrara kavuşamayan İtalya, 1922 yılında istikrarı vadeden faşizme yönelmiştir (Baştürk, 2013).

Toplumun faşizme destek verme nedenleri arasındaki en büyük payı I. Dünya Savaşı ve sonuçları almaktadır. Savaşın, politik, askeri, ekonomik ve toplumsal maliyetleri İtalya'da, kurulamamış düzen ve istikrarın tümünden bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle İtalya, her ne

kadar savaşı kazanan grupta yer alsa da savaştan “yenik galip” olarak ayrılmıştır (Erdem & Erdem, 2016).

Savaş, İtalyan dış politikası açısından başarısızlıkla sonuçlanmış ve büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015). İtalya’nın hak iddia ettiği Dalmaçya ve Fiume sahil bölgeleri Yugoslavya’ya, Valona ise Arnavutluk’a verilmiştir (Con, 2008). İtalya’ya büyük avantaj sağlayacak olan Londra (1915) ve St. Jean de Maurienne (1917) anlaşmaları imzalanmasına rağmen yürürlüğe konmamıştır (Erdem & Erdem, 2016). Böylece İtalya kendisine vaat edilen topraklardan ve sömürgelerden beklediği payı elde edememiştir. Bu sonuçlar, İtalya hakkında yabancı karşıtı milliyetçi duyguların oluşmasına neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrası dış politikada yaşanan başarısızlıklar nedeniyle savaşın maliyeti İtalya’yı güç durumda bırakmıştır. Ülkede, ekonomik hayat sarsılmıştır. Savaş esnasında ciddi yatırımlarda bulunan sanayicilerin, savaş sonrası dönemde piyasada talebin azalmasına bağlı olarak kâr marjları düşmüş, birçoğu zarar ederek iflas noktasına gelmiştir. İtalya halkı ise işsizlik ve geçim sıkıntısının etkisiyle maddi ve manevi bir karamsarlık içine girmiştir (Çelikçi & Kakışım, 2015).

Bu gelişmelere bağlı olarak İtalya’da, toplumsal hareketlilik artmış ve pek çok düşünce akımı doğmuştur. Yaşam kalitesinden memnun olmayan yığınlar tepkilerini, eylemlerle, grevlerle ve işgallerle ortaya koymaya başlamıştır (Meydan, 2018). Özellikle Bolşevik Devrimi’nin etkisiyle işçiler, kazanımlarını artırma mücadelesi içine girmiştir. Bu doğrultuda işçi sınıfı, çalıştıkları fabrikalara hem mali hem de idari açıdan ortak olmak istemiştir. İşçi sınıfının ve buna ek olarak köylü gruplarının devrimci hareketleri, sermaye sınıfını ve büyük toprak sahiplerini endişelendirmiştir (Baştürk, 2013). 1921 yılında İtalyan Komünist Partisi’nin kurulmasıyla bu endişe daha da büyümüştür (Meydan, 2018).

Ayrıca, I. Dünya Savaşı’nda İtalya’nın dört bir yanına dağılmış 500 bin asker kaçağı ve savaş sonrası terhis edilen askerler ayrı bir problemin kaynağını oluşturmaktaydı. Çünkü bunların birçoğu işsiz ve mevcut durumdan rahatsızdı (Con, 2008).

Sonuç olarak, 1919 ve 1922 yılları arasında dört hükümet değiştiren İtalya’da otorite zayıflamış ve istikrar kaybolmuştur (Çelikçi & Kakışım, 2015). Savaşın oluşturduğu anarşi ve düzensizlik, kitleleri daha otoriter iktidar alternatiflerine yönlendirmiştir. Bu alternatiflerden en rağbet göreni ise Mussolini liderliğindeki faşist hareket olmuştur (Con, 2008). Böylece, İtalya’da faşizm, İtalyan halkının, ülkenin düştüğü ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki kötü gidişattan kurtulma kaygısından; sermaye sınıfının ve büyük toprak sahiplerinin, özellikle devrimci sosyalist hareketleri yok etmeye yönelik bir arayışından yola çıkarak gelişmiştir (Baştürk, 2013).

Buradan hareketle, faşizmin destek bulmasında sosyalist hareketlerin büyük bir pay sahibi olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü sosyalist hareketler, sürekli ve her durumda greve gitme kararları alarak toplumu ve ekonomiyi zor durumda bırakmış ve halkta bir bıkkınlık durumu meydana getirmiştir. Bu esnada faşist hareketler, bir yandan sosyalist hareketler gibi oluşumlarla mücadeleye girişmiş öte yandan da grev zamanlarında fedakârca çalışmışlardır. Faşist hareketlerin bu gibi eylemleri toplumu bir adım daha faşizme yaklaştırmış ve ülkenin kötü gidişatının çözümünün faşizmde olduğu inancının meydana gelmesine neden olmuştur. Böylece faşist hareketler, hükümetin yapamadığı icraatları yapar konuma gelmiştir (Dündar, 2019).

Bu aşamadan sonra Mussolini, iktidara yürüme planları yapmıştır. Bunun ilk aşaması da 1919 yılında oluşturulan Fascio di Combattimento’nun partileştirilmesi olmuştur. 1921 yılında Roma Kongresi’nde bütün faşist hareketler bir araya getirilmiş ve Mussolini önderliğinde “Partito

Nazionale Fascista (Ulusal Faşist Parti-PNF)” kurulmuştur (Baştürk, 2013; Çelikçi & Kakışım, 2015).

PNF, propagandalarında Roma İmparatorluğu’nun parlak dönemlerine atıf yapmıştır. Ayrıca, ülkenin içinde bulunduğu zorlu koşullardan istifade ederek halkın milliyetçi duygularını manipüle etmiş ve “ulus” kavramını canlandırmıştır. İnsanlar (özellikle sağcı ve milliyetçi gruplar) bu yollarla motive edilmiş ve PNF çatısı altında hızla birleşmiştir (Çelikçi & Kakışım, 2015; Özgür Ceylan, 2019).

1921 seçimlerinden sonra PNF, askerler, aydınlar ve halk tarafından daha çok destek alan bir parti olmuştur. Bu dönemde artan komünist ve sosyalist akımlar Vatikan’ı ve Kral’ı endişelendirirken, ülkenin anarşik ve kaotik durumu halkı faşizmin disiplinli yapısına sevk etmiştir. Bunun sonucunda hem egemen güçler hem de halk, komünizme ve sosyalizme karşı faşizmi desteklemişlerdir (Con, 2008; Karaca, 2018b). Ayrıca bu dönemden itibaren faşist hareket, kentlerdeki gücünü yavaş yavaş kırsalda da göstermeye başlamıştır (Erdem & Erdem, 2016).

1922 yılının ikinci yarısına gelindiğinde PNF, devletle kıyaslanabilecek bir güçte olan siyasi bir teşkilatlanma haline gelmiştir. İşçi toplulukları, milliyetçi sendikalar vasıtasıyla PNF’ye çekilmiştir. Çocuklar, gençler ve yetişkinlere özel organizasyonlar düzenlenmiş ve buna uygun eğitim verilmiştir (Dündar, 2019). Bu dönemde faşist hareketin paramiliter grupları devamlı olarak devletin kolluk kuvvetlerine destek vermeye çalışmış, hatta bazen onların yerine geçmiştir. Ancak kimi zaman da devletle karşı karşıya geldiği durumlar da olmuştur. Ülke adeta iki başlı bir yönetimin altındaydı. Ülkenin birçok probleminde faşist paramiliter gruplar, devlet gücünü ve otoritesini gölgede bırakmıştı (Con, 2008).

İtalya’da, 1922 yılı da I. Dünya Savaşı sonrası yıllarda olduğu gibi sosyoekonomik açıdan sıkıntılı geçmiştir. Bankalar batmış ve şirketler iflas etmiştir. Hükümet bu gibi durumlar karşısında çaresiz kalmış ve devlet hazinesi boşalmıştı. Ağustos ayında işçilerin genel grev yapmasından dolayı kötü durumdaki ekonomi felce uğramış ve İtalya’da hayat durma noktasına gelmiştir (Con, 2008; Çelikçi & Kakışım, 2015).

Bu kaos ortamını bastırmak için Facta hükümeti sıkıyönetim kararı almıştır. Ancak bu kararı, Kral III. Victor Emmanuel onaylamamıştır. Böylelikle Mussolini’nin iktidarı ele geçirmek için başlatacağı Roma yürüyüşünün önünde bir engel kalmamıştır (Erdem & Erdem, 2016).

Faşist Parti, ülkedeki kaosu bitirme, düzeni tesis etme, güçlü ve istikrarlı bir devlet inşa etme hedefleriyle kiliseden, ordudan, orta sınıftan ve sermaye sınıfından destek alarak Roma yürüyüşünü başlatacak güce kavuşmuştur (Baştürk, 2013).

27 Ekim 1922 tarihinde “Faşist Seferberliği” ilan edilmiş ve “kesin mücadele saatinin geldiğini” ilan eden bir bildiri yayınlanmıştır (Con, 2008). Buna bağlı olarak Faşist Partiye mensup Kara Gömlekliler, Napoli’den Roma’ya yürüyerek bir hükümet darbesi yapmaya hazırlanmıştır (Çelikçi & Kakışım, 2015; Michel, 2017). Bu arada Facta hükümeti istifa etmiştir. Tüm bu gelişmelerin ışığında Kral III. Victor Emmanuel’in iktidarı Mussolini’ye vermek dışında başka bir seçeneği kalmamıştır. Kral, Mussolini’yi, hükümeti kurması için Roma’ya davet etmiş ve 30 Ekim 1922’de Mussolini, İtalya tarihinin en genç başbakanı olarak göreve başlamıştır. Mussolini, kurulan bu yeni hükümette, sadece başbakan olarak görev yapmamış, bunun yanında içişleri ve dışişleri bakanlığı görevlerini de üstlenmiştir (Dündar, 2019).

İktidara gelen Faşist Parti’nin ilk icraatı, olabilecek en kısa süre zarfında, demokratik müesseseleri ve muhalefeti yok ederek, Faşist Parti ile devletin bütünleşmesini sağlamak olmuştur

(Con, 2008). Bu kapsamda, ülke yönetimindeki faşist yapılanma dışındaki kişiler tasfiye edilmiştir. Kitle iletişim organları denetim altına alınarak, sansür ve çok ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Mussolini'nin kanun teklifleri üzerindeki yetkileri genişletilmiş ve hiçbir kanun onun onayını almadan çıkarılamayacak bir yasama düzeni kurulmuştur. İtalya bu dönemde kararnamelerle yönetilen bir ülke olmuştur (Michel, 2017). Ayrıca, korporatif temsil esasına dayanan bir siyasal düzen inşa edilmeye çalışılmıştır.

Faşist Parti tüm bu faaliyetlerini gerçekleştirmek ve hedeflerine ulaşmak için halkın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda, propaganda araçlarından etkin bir şekilde istifade edilmiş; sergilerden, afişlerden ve özellikle de radyodan yararlanılmıştır (Özgür Ceylan, 2019).

Ayrıca Mussolini, halkın teveccühünü ve takdirini kazanacak birtakım işlere de imza atmıştır. Bu kapsamda, tarım ve sanayinin, devletçi politikalarla canlandırılması ve işsizliğin azaltılması sağlanmıştır. Bu gibi faaliyetler, Mussolini'ye ve Faşist Parti'ye olan sempatinin artmasına neden olmuştur. Bu sayede Mussolini, kendi şahsında bir lider kültü oluşturmayı başarmıştır. Mussolini bu aşamada halk tarafından devletin babası, ulusun önderi ve ordunun komutanı olarak kabul edilmiştir (Özgür Ceylan, 2019). Mussolini'ye, sadece onun kullanacağı "Il Duce (lider)" unvanı verilmiştir. Böylece Mussolini, İtalya'nın tartışılmaz ve kararlarına itiraz edilmez karizmatik lideri olmuştur (Karaca, 2018b).

Mussolini önderliğinde yeniden şekillenen ülkede, tarihsel milliyetçilik ön planda tutulmuştur. Halkı motive etmek için ihtişamlı Roma İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılacağı söylemleri geliştirilmiştir. Ayrıca dış düşmanlar ve iç hainler imgesi kurgulanarak bir birlik ruhu yakalanmaya çalışılmıştır. Semboller, mitler, sloganlar, ritüeller, marşlar ve mitingler vasıtasıyla halk konsolide edilmeye çalışılmıştır. Böylece inanç ve duygulara hitap eden, eyleme dayanan, pragmatist, konjonktüre göre hareket eden, iç tutarlılığı zayıf ancak kitleleri mobilize eden bir faşist anlayış oluşturulmuştur (Özgür Ceylan, 2019).

Mussolini, İtalya'yı Roma İmparatorluğu'nun eski görkemine ulaştırmak, I. Dünya Savaşı sonrasında elde edilemeyen ya da verilmeyen kazanımları telafi etmek, ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek ve otoritesini sağlamlaştırmak için dış politikada saldırgan bir tutum sergilemiştir. Bu doğrultuda Mussolini, Libya (1932) ve Habeşistan'ı (1936) işgal etmiştir (Karaca, 2018b).

Mussolini, yaptığı bu işgaller nedeniyle Milletler Cemiyeti'nden tepki almıştır (Michel, 2017). İtalya, uluslararası arenada yalnız kalmamak için 25 Ekim 1936'da Almanya ile iş birliği anlaşması imzalamıştır. Söz konusu iş birliği 1 Kasım 1936 tarihinde "Roma-Berlin Mihver İttifakı"na dönüşmüştür (Holokost Ansiklopedisi, t.y.).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra revizyonistler grubunda yer alan İtalya'nın yapmış olduğu eylemler ve işgaller hem statükocu devletlerle hem de Milletler Cemiyeti'yle arasının açılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda İtalya 11 Aralık 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır (Dilek, 2013).

1939 yılına gelindiğinde İtalya, Arnavutluk'a saldırmış ve işgal etmiştir (Cinemre, 2017). 10 Haziran 1940'ta ise Almanya'nın yanında II. Dünya Savaşı'na katılmıştır (Holokost Ansiklopedisi, t.y.).

ABD'nin II. Dünya Savaşı'na dahil olmasından sonra savaş, İtalya için gittikçe daha kötü bir hal almıştır. Yüzbinlerce İtalyan askeri kuzey Afrika'da esir düşmüş, Sicilya ve Habeşistan kaybedilmiştir (Dündar, 2019).

Müttefiklerin İtalya sınırına güneyden çıkarma yapması üzerine Mussolini, 25 Temmuz 1943 tarihinde Kral III. Victor Emmanuel tarafından görevden alınmış ve yeni bir hükümet kurulmuştur (Çelikçi & Kakişım, 2015; Holokost Ansiklopedisi, t.y.).

Görevden alınan Mussolini, hapse atılmış ancak Naziler tarafından 13 Eylül 1943 tarihinde bulunduğu yerden kaçırılarak kuzey İtalya'ya götürülmüştür. 26 Nisan 1945'te İsviçre'ye kaçmaya çalışan Mussolini, komünistlerce yakalanıp öldürülmüştür. Mussolini'nin cesedi, Milano'da bir meydanda baş aşağı asılarak teşhir edilmiştir (Ağaoğlu, 2019; Cinemre, 2017; Çelik, 2019). Mussolini'nin ölümüyle, İtalya'daki klasik faşizm dönemi sona ermiştir (Dündar, 2019).

İtalya'da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet yönetim sistemi kurulmuştur. Yeni anayasa ile faşizmin siyaseten yeniden doğmaması için bir takım tedbirler alınmıştır (Özgür Ceylan, 2019).

3.4.2. Almanya (Nazizm) Hitler Rejimi (1933-1945)

Nazizm, Almanya'da 1920'li yılların başlarında "Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), Nazi Partisi)" tarafından meydana getirilmiştir (Çakı, 2019). Almanya'daki ekonomik ve siyasi sıkıntılar NSDAP'ı iktidara taşımıştır. 12 yıl boyunca ülkeyi yöneten NSDAP, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasında büyük bir rol oynamıştır (Con, 2008).

NSDAP, 1918 yılında kurulan "Alman İşçi Partisi (Deutsche Arbeiterpartei (DAP))"nin isim değiştirmesiyle oluşturulmuştur (Çakı, 2018; Özgür Ceylan, 2019). Adolf Hitler'in siyasi hayatı, 1919 yılında DAP'a girmesiyle başlamıştır. Hitler, kısa sürede partide ön plana çıkarak, DAP'ın başına geçmiştir (Con, 2008). Partiyi yeniden dizayn eden Hitler, 1920 yılında DAP'ı, NSDAP'a dönüştürmüştür (Çetinkaya, 2019). Aynı yıl içinde, parti organizasyonlarında disiplini ve güvenliği sağlamak amacıyla çoğunluğu eski askerlerden oluşan paramiliter bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün üyeleri başlarda NSDAP'ın "Jimnastik ve Spor Kolu" olarak faaliyetlerini yürütmüştür (Ağaoğlu, 2019).

1921 yılına gelindiğinde ise söz konusu paramiliter örgüt, SA adı altında yeniden örgütlenmiştir. SA'lar, muhalif unsurları bastırmak ve yok etmekle görevlendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde, NSDAP'ın mutlak ve tek hakimi olmayı başaran Hitler, partinin ilk kurucularının neredeyse tamamını tasfiye ederek, partiyi kendi şahsıyla bütünleştirmiştir (Ağaoğlu, 2019).

1923 yılında ise zor kullanarak Bavyera eyaletinin yönetimini ele geçirebileceğine ve bunun için uygun zeminin oluştuğuna inanan Hitler, tarihe "Birahane Darbesi" olarak geçen başarısız bir darbe yapmıştır. Bu olay hem NSDAP'ın oylarının belli ölçüde erimesine hem de Hitler'in hapse girmesine neden olmuştur. (Çakı, 2018). Hitler dokuz ay hapis yattıktan sonra kefaletle serbest kalmıştır. Bu süreçte Hitler, tanınırlığını artırmayı ve bir takım siyasi kazanımlar elde etmeyi başarmıştır (Ağaoğlu, 2019).

Hitler, 1925 yılında kendi kişisel güvenliği için, SA'ların dışında SS adında bir müfreze oluşturmuştur (Michel, 2017). Bu birlik, özel eğitimlerden geçen, profesyonel olarak yetiştirilmiş kişilerden oluşturulmuştur.

1929 yılına kadar NSDAP, her yolu denemesine rağmen ciddi bir seçmen desteğini elde edememiştir. Ancak 1929 yılında meydana gelen ekonomik bunalımdan (Büyük Buhran) sonra bu gidişat değişmiş ve Alman halkının desteğini belirgin bir şekilde almaya başlamıştır. Bu durum, seçim istatistiklerine de yansımış; 1928 seçimlerinde %2,8'lik bir oy oranına sahip olan NSDAP,

1930 seçimlerine gelindiğinde bu oy oranını %18,3'e çıkarmayı başarmıştır (Con, 2008). Ayrıca, 1929 yılında 400 bin olan parti üye sayısı, 1933 yılında 1 milyon 300 bin mertebesine çıkmıştır (Baştürk, 2013; Michel, 2017). Alman halkının gittikçe artan bu desteği sayesinde NSDAP, yapılan seçimlerde birinci parti olarak çıkmaya başlamıştır. Ancak bu sonuçlar bile NSDAP'ın tek başına hükümet kurmasına yetmemiştir.

1933 yılına kadar geçen süre zarfında Almanya'da hükümet kurma yetkisi verilen partilerin, kendilerinden beklenen istikrarı sağlayamaması nedeniyle Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Hitler'i başbakanlığa atayarak ona hükümet kurma yetkisini vermiştir. Böylelikle NSDAP iktidara gelmiş ve devlet imkanlarını elde etmiştir (Con, 2008).

Almanya'da NSDAP'ın iktidara gelmesini sağlayan etmenler incelendiğinde, genel olarak iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki I. Dünya Savaşı'nın sonuçları, ikincisi ise 1929 ekonomik bunalımıdır.

Almanya I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmıştır. Bu savaş Almanya'da dış pazarın daralmasına ve ekonominin çökmesine neden olmuştur (Baştürk, 2013). Özellikle, Almanya'nın İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Versay Antlaşması'nın hükümleri, Almanya'ya çok ağır şartlar dayatmış, prestij kaybına ve aşağılanma hissinin doğmasına neden olmuştur (Bekcan, 2013). Bu bağlamda savaş, Almanya'nın sömürgelerini, hammadde kaynaklarını ve birçok topraklarını kaybetmesine, ordusunun dağılmasına, silahlarının alınmasına ve yüklü savaş tazminatı ödemesine yol açmıştır (Çakır, 2012). Ayrıca, Almanya'daki orta sınıfı ekonomik olarak büyük bir bunalıma sokmuş ve proletarya sınıfına düşmesine neden olarak neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Sınıflar arasındaki farkın ve memnuniyetsizliğin artması, halk üzerinde siyasetin daha kolay yapılmasına kapı aralamıştır (Con, 2008).

I. Dünya Savaşı ve sonuçları Almanya'da milliyetçi duyguların kabarmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Alman ruhunun, dilinin, ırkının ve tarihinin tekliğini ve üstünlüğünü savunan "Volkisch Hareketi"nin canlanmasına kaynaklık etmiştir (Baştürk, 2013).

Hitler, 1920 yılında NSDAP'ı kurarken I. Dünya Savaşı'nın Almanya'da oluşturduğu ortamı göz önünde bulundurarak 25 maddelik bir parti programı açıklamıştır (Ağaoğlu, 2019). Bu maddelerden bazıları özetle şu şekildedir:

- Alman ırkçılığı: Nazilerin ırk anlayışının temelinde Darwin'in "Evrin Teorisi" bulunmaktadır. Bu teoriyi kendilerine göre yorumlayan Naziler, Alman ırkının diğer ırklardan daha üstün olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre, ari ırka sahip olan Almanların ancak Alman vatandaşı olabileceği belirtilmiştir (Con, 2008; Çakı, 2018).
- Yerli ve milli Alman basının kurulması: Özellikle Yahudi kişi ve unsurlardan arındırılmış bir Alman basınının kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Con, 2008).
- Eğitim sisteminin değiştirilmesi: Devletin ön planda tutulduğu bir eğitim anlayışına yer verilmiştir (Con, 2008).
- Dini inançların sınırlandırılması: Devletin varlığına ve Alman ırkının menfaatine zarar verilmediği sürece dini inançlar özgür olacaktır (Con, 2008).
- Versay ve Saint-Germain Antlaşmalarının iptal edilmesi: Almanya'nın bu savaş antlaşmalarına göre kaybettiği sömürgeler ve topraklar geri verilmelidir. Ayrıca, Almanya, söz konusu antlaşmaların dayattığı yükümlülüklerden kurtarılmalıdır (Con, 2008).

- Alman soyundan gelen halkların tek çatı altında toplanması: Naziler, Alman ulusunun dar bir alanda ve dağınık bir halde bulunduğunu savunmuşlardır. Bu husus ile alakalı olarak iki politika geliştirmişlerdir. Bunlardan ilki Alman topraklarını genişletilmesiyle alakalı olan “Lebensraum (Hayat Sahası)” politikasıdır (Çakı, 2018). İkincisi ise ırk birliği temeline dayanan “Volksgemeinschaft” politikasıdır (Özgür Ceylan, 2019). Bu politikalara göre, arı Alman ırkının muhafazası ve güçlü bir Alman devletinin kurulması için tüm Alman milleti birleştirilmeli ve artan Alman nüfusunun beslenme, istihdam ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yeni topraklar ve sömürgeler elde edilmelidir (Con, 2008).

NSDAP’ın açıkladığı parti programı, Alman halkında belirli bir heyecan uyandırsa da partinin istediği destek tam olarak elde edilememiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri de I. Dünya Savaşı ve sonuçlarının neden olduğu ağır ekonomik maliyetlerin, 1924 ve 1929 yılları arasında ABD’den alınan yardımlarla kısmen hafifletilmesidir. Ancak bu durum, 1929 yılında ABD’de meydana gelen ekonomik bunalım neticesinde değişmiştir (Baştürk, 2013).

1929 ekonomik bunalımı kısa süre içinde bütün kapitalist ülkelere yayılmıştır. Bu ülkeler arasında yer alan Almanya da bu krizden etkilenmiştir. İhracat sert bir şekilde düşmüş, fabrikalar çalışmaz hale gelmiş, kimi bankalar batmış, birçok küçük ve orta ölçekli işletmeler iflas etmiştir. Piyasada talep azlığı yaşanmıştır (Ağaoğlu, 2019). Ayrıca, köylüler borç batağına girmiş, borcunu ödeyemeyen köylüler ise topraklarını elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra burjuva sınıfı da işçilerle alakalı herhangi bir sıkıntının çıkmaması için küçük tavizler vererek durumu idare etmeye çalışmıştır (Çakır, 2012).

1929 yılından sonra Almanya’daki ekonomik tablo giderek daha kötü bir hal almıştır. 1929’da 1,5 milyon işsiz sayısı 1932 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 6 milyona çıkmıştır. Reel ücretler 1928 yılına oranla üçte bir düşmüştür (Çakır, 2012). Üretim, 1929 yılına kıyasla önce %50 daha sonra %30 azalmıştır (Michel, 2017). Paranın değeri düşmüş, enflasyon artmış ve ekonomi çökmüştür (Meydan, 2018).

Bu koşullar altında burjuvazi, hem sermaye birikimini canlandırmak hem de işçi sınıfına verdiği tavizleri geri almak ve onların üzerinde baskı oluşturmak için çözümü, işçi sınıfı karşıtı örgütlerde, çetelerde ve milis gruplarda aramıştır (Çakır, 2012).

Gelinen noktada, Almanya bir yandan açlık tehlikesiyle diğer yandan ise komünizm akımıyla yüz yüze kalmıştır (Meydan, 2018). Alman halkı, bu kaos ortamından kurtulmak için otoriter ve güçlü bir lider arayışına girmiştir. Bu arayış kitlelerin Hitler ve NSDAP etrafında birleşmesine neden olmuştur (Çakı, 2018; Özgür Ceylan, 2019). Böylece NSDAP hem büyük burjuvazinin finansal desteğini kazanmış hem de üye sayısını bariz bir şekilde artırmıştır. Sonuç itibarıyla NSDAP, 1933 yılında iktidara gelmeyi başarmıştır (Çakır, 2012).

Hitler, kurduğu ilk hükümette bulunan 11 bakanlıktan yalnızca üç bakanlığa kendi partisinden birilerini atayabilmiştir. Hitler, 27 Şubat 1933 tarihinde çıkan Reichstag yangınına bahane göstererek 28 Şubat 1933’te “Halkı ve Devleti Koruma Kararnamesi”ni yayınlamıştır. Bu kararname ile anayasal özgürlükler kısıtlanmış ve hükümete geniş yetkiler verilmiştir (Con, 2008).

23 Mart 1933 tarihine gelindiğinde Hitler, meclisten “Yetki Yasası”nı çıkarmıştır. Bu kanunla kabineye, meclise ait yetkiler devredilmiştir. Böylelikle parlamenter demokrasi sona ermiş ve diktatörlük dönemi başlamıştır (Con, 2008).

Hitler diktatörlüğündeki Almanya, 14 Ekim 1933 tarihinde “Silahsızlanma Konferansı”ndan, 21 Ekim 1933 tarihinde ise “Milletler Cemiyeti”nden çekilme kararı almıştır (Polat, 2020). Bu kararlar, 12 Kasım 1933 tarihinde Almanya’da yapılan referandumla halkın ezici çoğunluğunun desteği ile kabul görmüştür (Mengeş, 2020).

2 Ağustos 1934 tarihinden Almanya Cumhurbaşkanı General Hindenburg hayatını kaybetmiştir. Bu ölümün ardından çok kısa bir süre içinde yayınlanan resmi bir bildiriyle başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamı birleştirilmiştir. 19 Ağustos 1934 tarihinde, bu hususla ilgili olarak yapılan plebisit sonucunda, oy kullanan halkın %90’ı Hitler’in “Führer”liğini kabul etmiştir (Ağaoğlu, 2019). Bu dönemden sonra Alman halkı sıklıkla “Ein Volk, ein Reich, ein Führer (tek devlet, tek ulus ve tek führer)” sloganını kullanmıştır (Çameli, 2021).

1934 yılının sonuna doğru Hitler, Versay Antlaşması çerçevesinde 100 bin olarak sınırlandırılan Alman silahlı güçlerinin sayısını 300 bine çıkarmak için emir vermiştir. 16 Mart 1935’te ise zorunlu askerlik tekrar getirilmiştir (Ağaoğlu, 2019).

7 Mart 1936 tarihinde Alman güçleri, uluslararası antlaşmalarla askerden arındırılmış Ren havzasını işgal etmiştir. Avusturya halkının Alman ırkından olduğu bahanesi ile Mart 1938’de Avusturya ilhak edilmiştir. Eylül 1938 tarihinde ise Çekoslovakya sınırları içerisinde bulunan büyük Alman azınlık gerekçe gösterilerek bu azınlığın bulunduğu topraklar, Almanya topraklarına dahil edilmiştir (Ağaoğlu, 2019).

Alman ordularının 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya’ya girmesi sonucunda II. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bu savaşın sonunda Alman güçleri ağır bir yenilgiye uğramıştır. Adolf Hitler’in 30 Nisan 1945 tarihinde Berlin’de intihar etmesiyle Almanya’daki klasik faşist dönem son bulmuştur. Bu gelişmelerin ardından Almanya, 7 Mayıs 1945 tarihinde müttefik devletlere kayıtsız şartsız teslim olmuştur (Özgür Ceylan, 2019; Özsel, 2015).

4. TARİHSEL SÜREÇ VE BENZER YANSIMALAR ÜZERİNDEN KAPİTALİZM VE FAŞİZM İLİŞKİSİ

Faşizm, İtalya’da Mussolini’nin önderliğinde, belli bir görüşü savunan hareketin belirli bir aşamadan geçerek oluşturduğu partinin iktidara gelerek yaptığı icraatlar ve faaliyetler kapsamında şekillenmiştir. Faşizme, Mussolini İtalya’sı dışında başka bir ülkenin dahil edilmesi (her ne kadar benzer yanları olsa da örneğin Hitler Almanya’sı), bu kavramın genişlemesine neden olacaktır. Kaldı ki bariz farklar da bulunmaktadır. Bundan dolayı faşizmi, tek ya da birkaç özelliğiyle ele almak ve buna göre sınırlandırmak, onu belirli bir çerçeveye sığdırmaya çalışmak hata olmakla birlikte büyük resmi görmemize engel olmaktadır. Bu doğrultuda faşizmde tıpkı kapitalizm gibi sosyal, siyasal, ekonomik vb. birçok yönü bulunmaktadır.

Faşizmi en genel çerçevede şu şekilde tanımlayabiliriz: Faşizm, emperyal ve sömürgeci kaygılar taşıyan, amaca ulaşmak için insan ve doğa katliamını mubah gören ve bunları milliyetçilik, ulusal çıkar adı altında, şeytanlaştırılmış ülke içi hainler ve dış güçler argümanları aracılığıyla, aslında kendi ve onu finanse eden elit zümre hesabına çalışan, insanların duyguları, emekleri hatta hayatları üzerinden çıkar sağlayan farklı zamanda farklı yerde ve farklı kişiler vasıtasıyla farklı görünümde, farklı adlarda ve farklı şiddet düzeyleriyle var olan ve var olabilecek bir kavramdır. Bu tamından hareketle İki Dünya Savaşı arasında görülen özellikle insan ve doğa katliamının bir benzerini kapitalizmin emperyal, sömürgeci ve kolonyal aşamalarında da görmekteyiz. Ayrıca hem kapitalizmin hem de faşizmin kendi içlerinde çelişkiler barındırdığını ifade edebiliriz. Bu çelişkilerden biri de ister kapitalizmde olsun isterse faşizmde olsun birileri yarar sağlarken, diğerlerinin zarar görmesidir.

Harvey, kapitalizmi, “yaratıcı yıkım etkinliği” üzerinden şu şekilde ifade etmiştir: “Rekabet ve tekel, yoğunlaşma ve ayrışma, merkezileşme ve ademi merkezileşme, sabitlik ve devinim, dinamizm ve atalet arasındaki gerilimlerin tümü, zaman ve mekân içindeki sonsuz sermaye birikimi süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Sonsuz sermaye birikimi ve bitmek tükenmek bilmez kâr arayışının egemen olduğu kapitalist sistemin genişlemeci mantığı yaratmaktadır bu gerilimleri. Tüm bunların sonucunda kapitalizm, sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştıracak coğrafi mekanlar arar, zamanın bir noktasında bu mekânı tamamen yok etmek zorunda kalır ve yine zamanın başka bir kesitinde sonsuz sermaye birikimi açlığını doyuracak tamamıyla farklı başka bir coğrafi mekân yaratır. İşte bu, sermaye birikiminin, yaratıcı yıkım (creative destruction) etkinliğinin tarihidir” (Harvey, 2004, s. 85,86).

Kapitalizm, sermaye birikimi açlığına bağlı olarak, krizler yaşamaktadır. Ancak söz konusu krizler, sonsuz açlık nedeniyle hiçbir zaman bitmemekte hatta kaynakların giderek kıtlaşmasından dolayı ileri bir tarihte daha da yıkıcı bir kriz sürecinin zeminini hazırlamaktadır (Çağlı, 2012). Söz konusu bu tarihi süreç içinde faşizm de bulunmaktadır. Cinemre (2017, s. 27), bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Faşizm tarihteki bir anomali değil, kapitalizm sorunu var olduğu sürece, kendisi de açık ya da örtük olarak onunla beraber var olmaya devam edecek bir sorundur.”

Neocleous faşizmi, “Avrupa tarihindeki bir parantez olmak şöyle dursun, Avrupa’nın düşünsel, kültürel ve politik tarihi içerisindeki felsefi-politik mücadelelerin bir ürünüdür ve [...] aynı zamanda bu tarihin bir oluşturucusudur” şeklinde tanımlarken (Neocleous, 2018, s. 10); Mann’a göre “faşizm, modernitenin ayrılmaz bir parçasıdır” (Iordachi, 2019a, s. 305). Gramsci’ye göre ise “faşizm, kapitalist şiddetin illegal yönüdür; devletin restorasyonu bu şiddetin

legalizasyonudur” (Gramsci, 1990:361; Gramsci,1998:132, akt. Erdem, 2015, s. 301); bu doğrultuda “faşizm, kapitalizmin gelişiminde doğal bir evredir” (Macciocchi, 2000:16, akt. Oyan Altuntaş, 2012, s. 36).

Faşistler, Karl Marx’ın kapitalist üretim biçiminin tarih öncesi evresi şeklinde tanımladığı ilk birikimin tipik özelliği olan ve tarihi boyunca kan ve ateşten beslenen, zor kullanmaya dayalı “mülksüzleştirme”nin bir biçiminin uygulayıcısıdır (Cinemre, 2017, s. 39). İlk birikimin tarihi ise kapitalist üretim biçiminin tam anlamıyla gelişmesinin, şartlarının kanunlar aracılığıyla veya zor kullanarak mülksüzleştirmeyle, korumacılıkla, kamu finansmanının kullanımı vasıtasıyla ve sömürgeleştirmeyle meydana getirilmesinin tarihidir (Cinemre, 2017).

Faşizm, kapitalizmin derin krizlere girdiği dönemlerde (Ağaoğlu, 2019), kapitalist düzenin kendini koruma refleksinden dolayı ortaya çıkan, egemen sermayenin siyasi bir tepkisi, en iyi hatta bazı durumlarda tek muhtemel çözüm yoludur (Amin, 2014, 2016). Troçki’ye (1993) göre faşizm, “kapitalist tepkiden başka bir şey değildir.” Buna göre Avrupa’da meydana gelen faşizm, Avrupa kapitalizminin gösterdiği savunma refleksinin bir sonucudur (Bahçe, 2010, s. 24).

Avrupa’da faşizmin yükselişi, ekolojik yıkımı da beraberinde getirecek olan kapitalist kriz ve emperyal güçler arasındaki rekabetin artması sonucunda gerçekleşmiştir (Benlisoy, 2021b). Hobsbawm, faşizmin doğduğu bu dönemi “felâket çağı” olarak adlandırmaktadır (Hobsbawm, 1996, s. 19). Bu dönemdeki ekonomik ve toplumsal sorunlara, “demokratik” sınırlar çerçevesinde çözümler bulamayan burjuvazinin, söz konusu sorunları aşmak amacıyla başvurduğu en insanlık dışı ve en barbarca yöntemleri içinde barındıran faşizm, devrimci işçi ve emek örgütlenmelerine karşı topyekûn bir taarruzu ifade etmektedir (Çakır, 2012).

Kapitalist krizi aşmaya ve bu krizin olumsuz etkilerini telafi ederek kârlarını kurtarmaya çalışan kapitalist büyük sermayedarlar, devlet desteğini tam istedikleri şekilde almak için onları destekleyen otoriter bir devlet yönetimine ihtiyaç duymuşlardır (Guérin, 2014).

Faşizmin iktidara gelmesi, büyük sermayenin finansal öncülüğünde, iktidar blokunun, faşist parti aracılığıyla yeniden dizayn edilmesine karşılık gelmektedir. Yürütmenin başında bulunan faşist iktidar bloku, kendisini paraca desteklemiş sermayedarlara karşı büyük bir minnet duygusuyla hareket etmesi sonucunda zaman içinde neredeyse tamamen büyük sermayenin etkisi altında kalarak, onun bir parçasıymış gibi hareket etmeye başlar. Geline nokta, siyasal iktidar sadece büyük sermayenin ideolojik, siyasal ve iktisadi egemenliğinin bir ifadesi olur. Bunun doğal bir sonucu olarak, kapitalist büyük sermayedarlar, devlet müdahalesinin sınırını, kapsamını, süresini ve niteliğini belirleyerek, bu argümanı kendi lehine olabilecek şekilde kullanırlar (Cinemre, 2017; Guérin, 2014).

Faşist iktidarın fonksiyonu, tekelci sermayenin egemenliğini kurmak ve organize etmektir (Con, 2008). Bundan dolayı faşist devletin ekonomik müdahalelerinin amaçları arasında “kamu çıkarı” bulunmamaktadır. Faşist devlet için öncelikli olan büyük sermayenin çıkarlarını gözetmek ve ihtiyaç duyması halinde de yardımına koşturmasıdır. Bu yardımı ise; zararların “sosyalize” edilmesi, vergi muafiyetleri, kanuni düzenlemelerin yapılması, büyük kamu siparişlerinin verilmesi gibi yöntemleri kullanarak gerçekleştirmektedir (Cinemre, 2017; Guérin, 2014).

Kapitalizm ve faşizm arasındaki ilişkinin varlığını savunan görüşlerin başında, Marksist düşünce bulunmaktadır. Söz konusu ilişkiyi ifade ederken, her ne kadar kimi yorum farklılıkları bulunsun da, genel olarak Marksist düşünürlere göre faşizm, “kapitalist ekonominin bir başka yüzü (belki de gerçek yüzü)” olarak kabul edilmektedir (Özsel, 2015). Bu durum ile ilgili olarak

Horkheimer, şu ifadeleri kullanmıştır: “Her kim ki kapitalizm hakkında konuşmak istemez, o zaman faşizm hakkında sessiz kalmalıdır” (akt. Yücel, 2017). Yani, faşizm ile alakalı yapılacak her bir değerlendirmenin içerisinde, kaçınılmaz bir şekilde kapitalist unsurlar yer alacağı anlaşılmaktadır (Yeşilbağ, t.y.).

Bu bölümde, tarihsel süreç üzerinden, teorik ve pratik yönleriyle kapitalizm ve faşizm ilişkisine yer verilecektir.

4.1.Kapitalizmin İdeolojilere Etkileri

İdeoloji terimi, ilk kez Destutt de Tracy tarafından “düşünceler bilimi” manasında kullanılmıştır. İdeoloji, yaygın olarak; “siyasi bir inanç sistemi, eyleme yönelik siyasi düşünceler bütünü, yönetici sınıfın düşünceleri, belli bir sosyal sınıf ya da grubun dünya görüşü, sömürülen ya da siyasi baskı altında bulunan insanlar arasında yayılan düşünceler, bir siyasi rejimi meşrulaştırmak için resmi olarak ayrıcalık verilmiş düşünceler kümesi, her türden hakikati kendi tekelinde bulundurduğunu iddia eden siyasi öğreti ya da inançlar bütünü” anlamlarında kullanılmaktadır (Can, 2009, s. 3).

İnsan ve içinde bulunduğu yapılar incelendiğinde, bu yapıların insanlar vasıtasıyla nasıl ve ne şekilde biçimlendiğini keşfetme fırsatını elde etmiş oluruz. Bunu gerçekleştirdiğimiz ölçüde, birçok ideolojinin kapitalizmle olan ilişkisini görme imkanına kavuşuruz. Buradan hareketle ideolojilerin, kapitalizm tarafından nasıl kullanıldığını, ona nasıl hizmet ettiğini, bunun aksine hareket eden ideolojilerin kapitalizm tarafından nasıl değiştirildiğini ya da ortadan kaldırılarak yok edildiğini veya marjinalleştirildiğini tespit edebiliriz. Buna binaen tarihsel süreç içinde değişim geçiren kapitalizm, aynı zamanda ideolojileri de sınırlı ya da yoğun olmak üzere farklı şekillerde etkileyerek dönüşmesini sağlamıştır. Böylece ideolojiler, onların ortaya çıkmasını sağlayan teorik altyapının çizdiği rotadan ayrılarak, aksine bir tablo çizer duruma gelirler (Bağce, 2018).

Kapitalist sistemde ideoloji, üretim araçlarının kontrolünü elinde tutan veya onları tekelinde bulunduran sınıf tarafından belirlenmektedir. Bu sınıf ideolojiyi, kendi ekonomik menfaat ve çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Bu nedenden dolayı üretim araçlarını elinde bulundurmayan veya bulunduramayan sınıflar, egemen sınıfın ortaya koyduğu ideolojiye bağlı kalmak zorundadır (Aydoğan, 2020).

Kapitalizmin ve ideolojiler üzerindeki etkisini farklı bir şekilde ele alan Deleuze ve Guattari, tam tersi durumu yani ideolojilerin kapitalizm üzerindeki etkisizliğini şu şekilde ifade etmektedir: Kapitalist sistemde ideolojinin bir anlamı bulunmamaktadır. Kapitalist sistemde gücün organizasyonu temel problemi oluşturmaktadır. Gücün organizasyonu da ekonomideki arzu akışıdır. Kapitalizm, ekonomideki arzuyu kabul ederken, ideolojideki arzuyu reddetmektedir. Çünkü “kapitalizmde ideoloji, bir yanılsamadan” ibarettir (Yardımcıoğlu & Kaplan, 2018, s. 81,82).

Kapitalizmin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler onu, salt ekonomik bir kavram olmaktan çıkarmıştır. Bu manada kapitalizm, ekonominin yanında sosyal, siyasal ve kültürel yönleri bulunan, hayatın her alanına etki eden ideolojiler üstü bir kavramdır.

Kapitalizm, ideolojileri zamanla kendi eksenine çekerek farklılaştırmaktadır. Ancak kapitalizmin faşizm ile olan ilişkisini ideolojik bağlamda ele almak birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların temel nedeni ise faşizmin ideoloji olup olmadığıyla

ilgilidir. Faşizmin ideolojik yönü tartışma konusu olduğu için kapitalizmin faşizm ile olan ilişkisi tarihsel süreç bağlamında ele alınmıştır.

4.2.Tarihsel Süreç Bağlamında Kapitalizm ve Faşizm İlişkisi

Kapitalizm, yapısındaki istikrarsızlık yaratan ve birbirleriyle çelişen unsurları nedeniyle tarihsel süreç içinde krizler doğurmaktadır (Aydın, 2003). Söz konusu krizler, kapitalist sistemin kalıtsal bir özelliğini oluşturmaktadır. Yani kapitalizmin yaşadığı her kriz, kendinden önceki halledilmemiş krizlerin sonucu; sonradan yaşanılacak krizlerin de nedenidir (Tutan, 2010).

Kapitalist sistemin krizler nedeniyle geçirdiği, uzun dalgalar biçiminde yaşadığı büyük bunalım evreleri, kapitalist sistemde; yapısal dönüşümlere, ekonomik milliyetçiliğe (Emiroğlu, 2007) ve emperyalistleşme gayreti ve rekabetinde muazzam çapta bir artışa sebep olmuştur (Çağlı, 2012). Bunun sonucunda ülkeler arasında, nüfuz alanlarının ve sömürgelerin dağılımında dengesizlikler meydana gelmiştir. Kapitalist düzen içindeki söz konusu dengesizlikler, savaşlara neden olmakta ve savaşılarak giderilmektedir. Çünkü dünya üzerindeki toprak paylaşımı tamamlanmış, savaşımadan elde edilebilecek bir toprak kalmamıştır (Atılğan, 2007).

Kapitalizmin yaşadığı krizler incelendiğinde, bunlardan iki tanesi iki dünya savaşına neden olmuştur. Bu krizlerden ilki, 1875 ile 1896 yılları arasını kapsayan, Avrupa’da meydana gelen, etkileri I. Dünya Savaşı’na kadar süren “Uzun Depresyon”dur (Emiroğlu, 2007). Bu kriz kapitalizmin geçirdiği ilk ciddi krizdir. İkinci kriz ise daha önceki bölümlerde de değinilen, “Büyük Depresyon”, “Büyük Buhran” ya da “Büyük Bunalım” olarak adlandırılan, 1929 ile 1935 yılları arasını içeren ve II. Dünya Savaşı’nın çıkmasının zeminini oluşturan krizdir (Eğilmez, 2012).

Kapitalizmin geçirdiği ilk kriz ve sonrasında cereyan eden emperyalist mücadeleler ve milliyetçi akımlar, I. Dünya Savaşı’na; bu da 1920’lerde Avrupa’da faşizmin yükselişe geçmesine ve sonraki yıllarda iktidara gelmesine neden olmuştur (Meriç, 2019). İkinci kriz ise yeniden milliyetçiliği körüklemiş ve faşizmin daha sağlam temellere oturmasını ve yayılmasını sağlayarak, yeni emperyal mücadelelerin önünü açmıştır. Bunun sonucunda da II. Dünya Savaşı meydana gelmiştir.

Sonuç olarak kapitalizm, geçirdiği iki ciddi krizi, insan ve doğa katliamına neden olan, emperyalist mücadele ve paylaşım savaşıyla ancak atlatabilmiştir (Çağlı, 2012). Bu kapsamda Biermann ve Klönne (2007, s. 4), “kapitalizmin tarihini sermayenin suç tarihi” olarak değerlendirmiştir.

Bu bölümde, kapitalizm ve faşizm ilişkisine dair somut örneklerle, demokratik olarak değerlendirilen kapitalist ülkelerin ulusal çıkarı altında faşizme olan desteklerine ve faşizme destek veren, faşist olsun ya da olmasın büyük sermayedarların her durumda nasıl korunup kollandığına ve İki Dünya Savaşı öncesi ve sonrası kapitalist faaliyetlerdeki faşist uygulamalara değinilmiştir.

4.2.1. İki Dünya Savaşı Öncesi Dönem

İki Dünya Savaşı öncesi dönemdeki kapitalizm ve faşizm ilişkisini anlayabilmek için kapitalistler açısından emperyal ve sömürgeci faaliyetlerin önemini bilmek gerekmektedir. Bu kapsamda, 1895 yılında gazeteci Stead’ın, yakın arkadaşı aslen İngiltereli olan Güney Afrikalı iş adamı ve siyasetçi Cecil Rhones’ten emperyalizmle alakalı aktardığı şu ifadeleri incelemekte yarar

vardır (Die Neue Zeit, 1898:304, akt. Lenin, 2009, s. 89): “Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti), işsizlerin yaptığı bir toplantıda bulundum. Ateşli söylevler dinledim orda. Bunların hepsi tek bir çığlıktan ibaretti: ekmek! ekmek! Dönüşte, bütün sahneyi yeniden yaşıyor ve emperyalizmin önemini bir kez daha kavırıyordum. Benim en büyük düşüncem, toplumsal soruna bir çözüm getirmek: Birleşik Krallığın 40 milyon nüfusunu kanlı bir iç savaştan kurtarmak için, bizler, sömürge politikacıları, fazla nüfusu yerleştirebileceğimiz, fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar kazanabileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız. Her zaman söylerim, imparatorluk bir mide sorunudur. İç savaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız.”

Kapitalizmin faşizmin doğmasına zemin hazırlayan ya da kapitalizmdeki faşist yansımaları görebileceğimiz uygulamalar, kapitalizmin doğup büyümesine neden olan coğrafi keşiflere, emperyalist ve sömürgeci faaliyetlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda, Amerika'nın keşfi ve sonrasında yaşanan süreç incelendiğinde, faşizan uygulamaların varlığını görmekteyiz.

Amerika'nın keşfiyle birlikte, kıtanın fethedilme süreci başlamış ve bunun sonucunda Meksika'da Aztek İmparatorluğu ile Peru'da İnka İmparatorlukları yıkılmıştır. Servet kazanmak amacıyla kıtayı sömürmeye amaçlayan kapitalist Avrupa ülkeleri bu kapsamda çok sayıda Amerikan yerlisine işkence uygulamış ve öldürmüştür. Amerika'yı işgal etmekle yetinmeyen söz konusu sömürgeci devletler, oradaki yerel halkı köle olmaya zorlamıştır. Yerli halk, dayatılan ağır çalışma şartlarına ve köleleştirme faaliyetlerine tepki olarak, toplu şekilde intihar etme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, kıtaya Avrupalılarca getirilen, yerel halkın bağışıklığının olmadığı hastalıklar da başka bir şekilde toplu ölümlere neden olmuştur (Kurtgözü, 1999).

Amerika'daki köleleştirilebilen yerli halk istenilen emek gücünü karşılamayınca, bu sefer başka bir sömürülen kıtadan yani Afrika'dan Amerika'ya köle transferine gidilmiştir. Bu transfer sürecinde kötü şartlar nedeniyle birçok Afrikalı insan hayatını kaybetmiştir. Yine de hayatta kalmayı başaran Afrikalı köleler, yok edilen Amerika yerlilerinin yerine yerleştirilerek çalıştırılmıştır (Kurtgözü, 1999).

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, köle ticareti büyük bir artış göstermiştir. Bu dönemde, Afrika ile Avrupa arasındaki baskın ticaret ilişkisi köleler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu ilişkiler nedeniyle köle ticareti bir sektör haline gelmiş, köle avı ise Afrika devletlerinde en kârlı iş haline gelmiştir. Satın alınan köleler, kötü koşullar altında ağır işlerde çalıştırılıyor, damgalama ve işkencelerle cezalandırılıyor ve işe yaramadıkları hissine kapılan sahipleri tarafından öldürülüyorlardı. Bu durumu, bir köle satıcısı şu şekilde ifade etmiştir: “İtiraf etmek gerek, köleleri aşırı çalıştırma konusunda kumar oynuyor ve eğer terlerinden sağladığımız bedel satın alma fiyatlarını karşılıyor ise onları yorgunluktan öldürmekten çekinmiyorduk” (Rinchon, 1929:97,98, akt. Kurtgözü, 1999, s. 27).

Amerika kıtasında kölelere karşı kötü muamele 1833'te; kölelik ise ancak 1888'de kaldırılabilmiştir (Kurtgözü, 1999).

Emperyalizm ve sömürgecilik faaliyetlerinde, sadece sömürüleceklerle karşı mücadele edilmemiş; diğer sömürge devletlere de karşı mücadele edilmiştir. Sömürgeci devletlerin kendi aralarındaki mücadele çoğunlukla şiddetle, çatışmayla ve savaşlarla sonuçlanmıştır: “17. ve 18. yüzyıl savaşlarında, hanedan yarışmaları yanında, ekonomik nedenlerin gittikçe artan bir yeri vardır: İspanya'ya karşı Hollanda'nın (Birleşik Eyaletler) açtığı savaşta, 17. yüzyılın İngiltere-Hollanda ve Fransa-Hollanda savaşlarında, İspanya Veraset Savaşı'nda, Yedi Yıl Savaşı'nda,

Avrupa'daki dengeler açısından bir problem oluşturmaktaydı. Almanya'nın güçsüzleşmesi hem Fransa ve Rusya'nın güçlenmesi hem de dışlanan Almanya'nın Rusya'ya yakınlaşması anlamına gelecekti ki bu durum, İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Bu kapsamda, 1924 yılında Almanya ekonomisinin yeniden toparlanması ve Versay Antlaşması'ndan kaynaklanan tamirat borçlarının tekrar düzenlenmesi için “Daves Planı” devreye sokulmuştur. Bu plana göre Almanya, sanayi ve askeri potansiyelini yeniden kurmak için ABD'den yardım alacaktı. Bu doğrultuda Almanya'ya, büyük ölçekte kredi, sanayi sermayesi, finansal destek ve ileri düzey teknoloji sağlanmıştır (Bekcan, 2013).

Almanya'da I. Dünya Savaşı sonrası ekonomik durumun dış destekler vasıtasıyla idare edilmesi nedeniyle Hitler'in iktidara gelmesi ancak 1929 ekonomik krizinden sonra gerçekleşmiştir. Fakat İtalya için bu durum farklı cereyan etmiştir. İtalya'ya verilen sözlerin tutulmaması onu, I. Dünya Savaşı'nın galipler safında yenik bir duruma düşürmüştür. Savaş, İtalya'yı ekonomik anlamda zor durumda bırakmış ve bunun sonucunda milliyetçi duyguların da etkisiyle Mussolini'nin Faşist Partisi 1922 yılında iktidara gelmiştir.

1929 Ekonomik Krizi, kapitalizmin temellerinden sarsılmasına neden olmuştur. Bu dönemde, özellikle İtalya ve Almanya başta olmak üzere devletlerin, otarşi politikalarını yürürlüğe koyması ve gümrük duvarlarını yükseltmesi gibi ekonomik tedbirleri almasından dolayı dünya ticaret hacmi daralmıştır. Bunun sonucunda, iktisadi bakımdan kendi kendine yetmeye çalışan devletler ile ham ve mamul madde ihtiyacı için pazar arayışında olan büyük devletlerin politikaları çatışmıştır. İktisadi hedeflere ulaşmak ve ekonomik açıdan başarılı olabilmek için kimi ülkelerde, demokratik inanç ve unsurlar zayıflarken, aşırı devletçilik ve aşkın milliyetçilik gibi akımlar kuvvetlenmiştir. Söz konusu aşırılıklar, İtalya'da Mussolini hükümetini güçlendirirken, Almanya'da ise Hitler'i iktidara taşımıştır (Dilek, 2013).

Almanya'da iktidara gelen Hitler, Versay Antlaşması'nın hükümlerini yok sayarak, askerlik hizmetlerini ve silahlanmayı yeniden başlatmıştır. Böylelikle ülkenin askeri gücünün aşırı artmasını sağlamıştır. Bu durumdan en çok faydalananlar ise Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi için partiyi finanse eden Hugenberg, Krupp, Schacht, Thyssen gibi Almanya'nın kapitalist büyük sermayedarlarıdır (Kurtgözü, 1999).

Genel bir çerçevede bakıldığında, Avrupa'da faşist hareketlerin doğması, gelişmesi ve iktidara gelmesi kapitalist kaygıların bir sonucudur. Faşist rejimlerin dışındaki diğer kapitalist ülkelerin, uluslararası dengeleri ve çıkarlarını düşünerek hareket etmesi sonucunda faşist rejimler (özellikle Hitler Almanya'sı), cesaret kazanarak daha da saldırgan bir tavır sergilemiştir. Buna rağmen faşizmi, “kızıl tehlike” olarak adlandırdıkları Bolşevizm akımına karşı tercih etmiş, desteklemiş ve kendi çıkarları tehlikeye girene kadar da faşist rejimlere karşı müsamahakâr bir tutum sergilemişlerdir. Faşist rejimlerle söz konusu diğer kapitalist ülkelerin çıkarları çatışınca faşizm, “kötü”, “Hristiyanlık düşmanı”, “ahlak dışı”, “lanetlenmesi gereken” bir kimliğe büründürülmüş, aforoz edilmiş ve durdurulması konusunda hemfikir olunmuştur (Amin, 2014; Guérin, 2014). Çıkarları tehdit altındaki kapitalist ülkelerin, tehdit unsuru faşist rejimleri durdurması da ancak II. Dünya Savaşı ile mümkün olmuştur. Bunu gerçekleştirirken de “kızıl tehlike” olarak gördükleri SSCB ile aynı safta savaşmışlardır.

Bu bölümde vurgulanan nokta ne kapitalist ülkeler için ne de kapitalist büyük sermaye için faşizm çok önemli değildir. Yeter ki onların çıkarları doğrultusunda hizmet etsin, yeter ki onlarla çıkar çatışmasına girip onların kazanımlarına zarar vermesin.

Bu bölümün alt başlıklarında, İtalya ve Almanya özelinde büyük kapitalist sermayedarlar ile faşist iktidarların ilişkisi ele alınmıştır.

4.2.2.1. İtalya

I. Dünya Savaşı'nın İtalya'ya ekonomik maliyeti çok ağır olmuştur. Gittikçe artan dış ticaret açığı ve durdurulamayan enflasyon mevcut durumu daha da kötü bir noktaya taşımıştır. Savaş sonrası ekonomik durumun toparlanacağı umudundan hareketle, işçi ve köylülerden savaşa destek vermeleri istenmiştir. Bu da savaş sonrası için, işçilere iş ve ücret artışı, köylülere ise toprak vaadiyle yapılmıştır (Sander, 2013). Hem bu durumu göz önünde bulunduran hem de Bolşevizm akımından işçi ve köylülerin etkilenmemesini amaçlayan büyük sermayedarlar ve toprak sahipleri, çalışanlarına birtakım tavizler vermişlerdir. Ancak savaş sonrası tablo, beklenenin aksine bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bunun sonucunda İtalya'da, kargaşa ve huzursuzluk ortamı meydana gelmiştir (Dündar, 2019).

Ekonomik tablonun gittikçe daha kötü bir hal alması sonucunda, kendi kârlarını korumak isteyen ve bu amaçla verdikleri tavizleri fazlasıyla geri almaya çalışan büyük sermayedarlar ve toprak sahipleri ile verilen sözlerin tutulmasını isteyen ve buna yönelik daha fazla taviz ve imkân isteyen işçi ve köylüler karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde, grev, yağmalama, toprak ve fabrika işgallerine karşı mücadele eden faşist hareketler, bu özelliklerinden dolayı büyük sermayedarlar ve toprak sahipleri tarafından finanse edilerek desteklenmiştir (Dündar, 2019; Guérin, 2014). Ayrıca, küçük burjuvazi sınıfı ise söz konusu kargaşa ortamından, komünistleri ve sosyalistleri mesul tutmuş ve Mussolini'yi bir kurtarıcı olarak görmüştür (Erdem & Erdem, 2016). Bu süreçlerin sonunda, hem finansal açıdan büyük sermayedarlar ve toprak sahiplerinin hem de küçük burjuvazi ve diğer kitlelerin desteğini alan Mussolini önderliğindeki Faşist Parti, 1922 yılında iktidara gelmiştir. İktidara gelen Faşist Parti'nin gelirinin yarısı onu destekleyen büyük sanayicilerden ve bankalardan gelmekteydi (Bahçe, 2010).

Faşist Parti iktidarında Mussolini hem kapitalist sermayedar sınıfın hem de hükümetin yetki alanlarını büyüterek, daha önceki dönemlerde de var olan ve çıkar birliğine dayanan ilişkilerini daha da sağlamlaştırmıştır (Con, 2008; Dündar, 2019).

Mussolini, 18 Mart 1923 tarihinde Roma'da gerçekleştirilen "Ticaret Odaları Uluslararası Kongresin"nde özel teşebbüs ile alakalı düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: "Yeni İtalyan hükümetinin iktisat politikası basittir. Devletin, özellikle yetersiz olduğu tekелci doğadaki sanayi işlevlerinden feragat etmesi gerektiğini değerlendiriyorum. İnsanları savaş sonrası krizden hızla kurtarmayı amaçlayan bir hükümetin özel girişimin serbest hareketine izin vermesi gerektiğini, sosyalist demagogların hoşnut olacağı ama sonunda, deneyimin gösterdiği gibi tamamen tahripkâr olacak müdahaleci ya da kısıtlayıcı herhangi bir yasamadan vazgeçmesi gerektiğini düşünüyorum" (Quaranta, 1923:274, akt. Cinemre, 2017, s. 38). Bu doğrultuda, 1927 tarihinde çıkarılan "İş Yasası"nın dokuzuncu maddesi şöyle yazmaktadır: "İktisadi üretime devlet müdahalesi yalnızca özel inisiyatif eksiğe ya da yetersizse gerçekleşir ya da Devlet'in siyasal çıkarları söz konusuysa" (akt. Cinemre, 2017, s. 39).

Faşist iktidar, ekonomiye müdahale ettiğinde, bunu her defasında kapitalist büyük sermayenin taleplerine ve çıkarlarına uygun bir biçimde gerçekleştirir. Bu müdahale gerek parti içinden gerekse farklı kliklerden tepki alacağı düşünüldüğünde yani aleni bir şekilde yapmanın

mümkün olmadığı bir durumda, faşist iktidarın, genel olarak başvurduğu üç yöntem bulunmaktadır. İlk olarak, kapitalist büyük sermayenin çıkarlarıyla çatışan bir kanun çıkarılır; ancak çeşitli bürokratik yollarla bu kanunun etrafından dolaşılır. İkincisi, daha sonraki zamanlarda kapitalist büyük sermayenin yararına yapılacak büyük işler için faşist propagandalarda kullanmak amacıyla büyük sermayeden, bir takım küçük tavizlerin alınmasıdır. Yani danışıklı dövüş. Son başvuru olan yöntem ise faşist rejimlerin temel karakteristiğini oluşturmaktadır; verilen ödünlerin bedelinin emekçiler üzerinden geri alınarak, bu bedelin onlara ödettirilmesi (Cinemre, 2017). Bu doğrultuda, Faşist Parti iktidarı döneminde kapitalist büyük sermaye lehine yapılan birtakım uygulamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Faşist sendikalar dışındaki (özellikle muhalif) sendikalar kapatılmış ve grevler yasaklanmıştır (Michel, 2017). Faşist sendikalar aracılığıyla emekçilerden toplanan aidatlarla partide çeşitli kademelerde bulunan küçük burjuvanın iâşesi sağlanmıştır (Cinemre, 2017).
- Devlet bünyesine alınan ve büyük kârlar elde edilen tekeller ve belediye işletmeleri özelleştirilmiştir. Sigorta sektörü, telefon işletmeciliği, kibrit tekeli bunlardan bazılarıdır (Con, 2008; Guérin, 2014).
- I. Dünya Savaşı'nda haksız kazanç elde edenler affedilmiş; kira ve fiyat denetimi durdurulmuş (Michel, 2017); sermaye, miras, yönetici ve işletmeci vergileri kaldırılmıştır (Con, 2008).
- 1929 Ekonomik Krizi'nden etkilenen, özellikle 1929 ile 1931 yılları arasında iflas etmekte olan şirketler, bilhassa ticaret bankaları kamulaştırılarak batmaktan kurtarılmıştır (Con, 2008). Bunu gerçekleştirmek için "IRI (Istituto per la Ricostruzione Industriale, Endüstriyel Yeniden Yapılandırma Enstitüsü)" adında bir teşekkül meydana getirilmiştir. IRI, "faşist müdahaleci devletin tekelci kapitalizmdeki temel işlevlerinden birinin örgütsel ifadesidir, kâr özel kalırken, zararın kamusallaştırılmasıdır" (Cinemre, 2017, s. 367). IRI ile bankalar kurtarılmış ve kapitalist büyük sermayedarların menfaatleri korunarak, kayıplar millileştirilmiştir. Zamanla IRI'nın kapsamı ve yetki alanı genişletilmiş, demir-çelik, gemi inşa, silah ve mühimmat gibi sanayi dallarını da içine alması sağlanmıştır. IRI'nın kapsamına aldığı işletmelerin yatırımları, kamu kaynakları ile finanse edilirken, söz konusu yatırım riskleri ve zararları devlet ile paylaşılmıştır. Bunun sonucunda sektörlerin birleşmesi ve tekelleşmesi sağlanmıştır (Michel, 2017).
- Kapitalist büyük sermayedarların kârlarının katlanabilmesi için milyarlarca lîret, üretken olmayan ve baştan batık devasa bayındırlık işlerine harcanmıştır (Guérin, 2014).

4.2.2.2. Almanya

Nazi Partisi iktidarındaki Almanya'da, tıpkı Faşist Parti iktidarındaki İtalya'da olduğu gibi en çok fayda sağlayan kesimler, kapitalist büyük sermayedarlar ve büyük toprak sahipleridir (Con, 2008).

Naziler de kendilerinden önceki hükümetlerde olduğu gibi, Doğu Prusya'daki junkerlere (derebeylerine, toprak ağalarına) dokunmamışlardır. Hatta bu tarz yerlere, düşük ücretli ya da ücretsiz işgücü imkânı sağlanmıştır (Ağaoğlu, 2019).

Naziler iktidara geldikten sonra oluşturulan yeni hükümetin ilk icraatlarından biri de “son yıllarda girişilen bütün devletleştirme denemelerine son verileceği”ni duyurmak olmuştur. Bu kapsamda, 1929 Ekonomik Krizi nedeniyle batan ve bundan dolayı kamulaştırılan bankalar, kârlı devlet ve belediye işletmeleri, gemi inşa ve deniz işletmeciliği kuruluşları vb. teşekküller özel sektöre devredilmiştir (Guérin, 2014). Ayrıca iflasa sürüklenen ya da batmak üzere olan özel işletmelere sağlanan sübvansiyonlar artırılmıştır (Ağaoğlu, 2019).

1932 yılında devlet, Gelsenkirchen şirketini iflastan kurtarmak için “125 milyon marklık” pay senedi satın almıştır. Bu satın alma işleminin sonucunda devlet, “Birleşmiş Çelikhaneler” tröstünü denetleme olanağına da sahip olmuştur. Devlet, bir takım bürokratik işlemlerin ardından söz konusu alandaki denetleme yetkisini, o dönemdeki ağır sanayinin büyük sermayedarlarına (Kirdorf, Thyssen vb.) bırakmıştır. 1936 yılına gelindiğinde ise devlet, aldığı pay senetlerinin tamamını Birleşmiş Çelikhaneler’e iade etmiştir (Guérin, 2014).

Hitler, iktidarı tamamen kontrolü altına aldıktan sonra işverenlerin aleyhine faaliyetlerde bulunan veya bulunmak isteyen (iş yerlerine ve fabrikalara el koyma gibi) bir takım aşırı Nazi taraftarlarını partiden ihraç etmiştir (Ağaoğlu, 2019).

Naziler, bazı iktisat politikaları vasıtasıyla, artı değerın kapitalist büyük sermayeye transfer edilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda, 1933 yılında “Mefo” olarak adlandırılmış paravan bir şirket aracılığıyla kamu kaynakları, kapitalist büyük sermayeye aktarılmıştır. Mefo, Siemens ve Krupp gibi büyük çaplı şirketlere, sonradan Alman Bankalarında tahsil edilecek olan senetler yoluyla silah ihaleleri karşılığında ödemeler yapmıştır. Böylece, hem kapitalist büyük sermayeye para kazandırılmış hem de Versay Antlaşması’nın dayattığı silahlanma kısıtlamalarının etrafından dolaşmıştır (Cinemre, 2017).

Hitler, kapitalist büyük sermayenin daha çok servet elde etmesi için, ilki 1 Mayıs 1933, ikincisi 21 Mart 1934 olmak üzere “çalışma savaşı” ilan etmiştir. Bu kapsamda, verimsiz devasa bayındırlık işlerine milyonlarca mark tutarında fonlar ayrılmıştır (Guérin, 2014).

Naziler ile kapitalist büyük sermayenin çıkar ittifakının bir başka göstergesi de Nazilerin iktidara gelmesinin hemen ardından çıkardığı “zorunlu kartelleşme yasaları”dır. 15 Temmuz 1933 tarihinde çıkarılan iki kartelleşme yasası, bu alanda yapılan en önemli yasalardır. Bu yasalarla birlikte iktisat bakanına, kartelleri dağıtma, kartel dışındakileri ya da kartel fiyat politikasına riayet etmeyen kartel üyelerini boykot etme, katılmanın mecburi olduğu kartelleri oluşturma, kartele katılacakları belirleme, fabrikaların kapasitelerini düzenleme ya da engelleme yetkileri verilmiştir. 1937 yılında ise “40 bin dolar”dan az sermayeye sahip şirketlerin kurulmasını engelleyen bir yasa çıkarılmıştır (Ağaoğlu, 2019). II. Dünya Savaşı ile birlikte siyasi otorite ve kartellerin, iç içe geçme eğilimleri artmıştır. Ayrıca, savaşın etkisiyle sermayede yoğunlaşma ve merkezileşme meyilleri daha da şiddetlenmiştir. Bu esnada kartellerin sayısı azaltılarak, büyüklükleri artırılmıştır. Kartellerin olmadığı sanayi dallarında karteller meydana getirilmiştir (Cinemre, 2017).

Cinemre (2017), “Faşizm, Devlet ve Sınıflar” adlı eserinde, Nazi Almanyası’ndaki sermayenin eğilimleri ile alakalı şu veriler yer almaktadır: “Sermaye büyüklüğü 5 milyon Mark’tan az olan anonim şirket sayısı 1931 yılında 9667’yken 1941’de 4639’a ve 1942’de 4527’ye düşmüştür. Sermayesi 5 milyon Mark’tan büyük olan 779 anonim şirketin 1941’de sahip olduğu

toplam sermaye yaklaşık olarak 20,2 milyar Mark'tır ve 1942'de bunların toplam sermaye büyüklüğü yaklaşık olarak 24,2 milyar Mark olmuştur. Anonim şirketlerin toplam sermayesi 1942 yılında 29,05 milyar Mark büyüklüğündedir, yani 5 milyon Mark'tan büyük sermayeli 779 anonim şirket toplam sermayenin %83,3'ünü kontrol etmektedir. Sermaye büyüklüğü 50 milyon Mark'tan büyük olan 107 şirketsse tüm sermayenin yaklaşık yarısına sahiptir.”

Nazilerin, kapitalist büyük sermaye ile iş birliği yaptığı diğer bir husus ise ücretsiz iş gücünün temin edilmesidir. Bu da toplama kamplarındaki insanlar üzerinden sağlanmaktaydı. Bu insanlık dışı sömürü biçimi, söz konusu dönemdeki kapitalist yok ediciliğin en kaba biçimini oluşturmaktaydı. Ayrıca bu durumdan sadece büyük kapitalist sermayedarlar değil, toplama kamplarında görev yapan SS'ler de orada mahkûm edilen insanları, kendilerine ait iş yerlerinde, özellikle de taş ocaklarında kullanarak, onların ücretsiz iş gücünden istifade etmişlerdir. Bu durumun temel işleyiş mantığını şu şekilde ifade edebiliriz; Kamplardaki insanların ücretsiz emek gücünden öyle bir artı değer elde edilmelidir ki, bu hem onların SS'lerce bakım masraflarını gidersin, hem de sömürgeci büyük (IG Farben, Krupp, Messerschmidt, Siemens vb.) ya da küçük tüm kapitalist firmaların hatta zanaat işletmelerinin, mümkün olan maksimum kârları kazanmasını sağlasın (Kurtgözü, 1999). Bu doğrultuda, söz konusu esaret altındaki insanlardan yararlanmak isteyen kapitalist büyük sermayedarlar, toplama kamplarının yanına ya da yakınına büyük fabrikalar kurmuşlardır. Bu sermayedarlar arasında silah üretiminde rol alan Krupp ve kimya tekeli elinden bulunduran IG Farben başta yer almıştır (Ağaoğlu, 2019).

Köle işçiler bir taraftan fabrikaların inşasında yer alırken diğer taraftan da fabrikanın üretim aşamalarında kullanılmıştır. Savaş gereçlerinin üretildiği fabrikalar, bu yerlerin başında gelmektedir. Bunun dışında, petrol, sentetik kömür, kauçuk ve petrol gibi kimyevi üretim fabrikalarında ve daha birçok sektörde çalıştırılmışlardır (Ağaoğlu, 2019).

Kapitalist büyük sermayedarlar ile Hitler'in ilişkisini, “Nürnberg savaş suçları mahkemesinde” yargılanan Nazi iktidarının İktisat Bakanı ve Alman Bankası Başkanı Walther Funk'un vermiş olduğu ifadeler ortaya koymuştur. Bu kapsamda Funk; kendisini Nazilere katılmaya sanayici dostlarının, bilhassa “Ruhr maden işletmelerinin” büyük patronlarının zorladığını ifade etmiştir. Çelik tröstü başkanı Thyssen ile madencilik sektörünün en önemli isimlerinden Kirdorf, Ruhr bölgesi madenciliğinin başta gelen kapitalist büyük sermayedarlarıdır. Kirdorf, sendika düşmanlığı ile tanınmış ve 1924 ile 1930 yılları arasında Nazi Partisi'ni yüklü miktarda paralarla finanse etmiş birisidir. Thyssen ise 1924 yılında şu ifadeleri kullanmıştır: “Bizde demokrasinin hiçbir varlık nedeni yoktur!” (akt. Ağaoğlu, 2019, s. 62,64).

Funk'un mahkemede vermiş olduğu bir diğer ifade ise, Hitler'e yardım eden iş insanlarının kimler olduğunu kapsamaktadır: “Kimya karteli IG Farben, potasyum sanayicileri, büyük deniz yolları işletmesi Cuno, merkezi Almanya linyit sanayi, Conti lastik fabrikaları, Köln Bankası'nın başlarından Kurt von Schroeder, Deutsche Bank, Commerz und Privat Bank, Dresdener Bank (hepsi Almanya'nın en büyük banka tröstleri), Almanya'nın en büyük sigorta şirketi Allianz, vb.” (akt. Ağaoğlu, 2019, s. 64).

Ayrıca, SS'lerin başı Himmler'e bağlı, Güney Alman iş insanları arasında, “Ekonomi Dostları Kulübü” olarak adlandırılmış bir dernek kurulmuştur. Bu dernek daha sonraları “SS Liderinin Dostları” adını almıştır. Söz konusu dernek Nazi iktidarı süresince işgal edilen yerlerdeki SS'lere mali destekte bulunarak onların giderlerini karşılamıştır (Ağaoğlu, 2019, s. 65,66).

4.2.3. İki Dünya Savaşı Sonrası Dönem

İtalya ve Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla klasik faşist dönem sona ermiştir. Bu aşamadan sonra devletler, faşizmi ve faşist partileri ya anayasal bir suç olarak kabul etmiş (Almanya) ya da siyaseten dışlayarak onları tecrit etmeye çalışmışlardır (Çöpoğlu, 2017).

Amin (2014), bu durum ile alakalı olarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Nazilerin ve Mussolini İtalya'sının çöküşü açıkça Batı Avrupa'daki (perde'nin batısı) sağcı politik güçleri kendilerini faşizmin müttefiki olmuş ya da faşizme suç ortaklığı yapmış olanlardan ayırmaya zorladı. Fakat faşist hareketler gerçekten yok olmadan, yalnızca geri plana çekilmeye ve perde arkasına saklanmaya zorlandı. [...] İtalya'da faşizm sessizliğe büründü, fakat Hristiyan Demokrat ve Katolik Kilisesi saflarında mevcut kaldı.”

İspanya'da Franco, klasik faşizm devrinin kapanmasıyla birlikte totaliter yönetim anlayışını, otoriter bir görünüme büründürmüştür. Bu değişimin altında yatan gerçek ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik Devletlerle daha iyi ilişkiler kurarak onlara, Mussolini ve Hitler gibi olmadığını ispatlama gayretidir (Özgür Ceylan, 2019). Franco'nun bu girişimlerinin başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 1980 yılında Avrupa Komitesi tarafından yürürlüğe konulan “uzlaştırma anlaşması” ile Franco'nun suçlarını hatırlatıcı her şey yasaklanmıştır (Amin, 2014).

Faşizmin destekçisi ve finansörü olan kapitalist büyük sermayedarlar ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra ya küçük cezalarla kurtulmuş ya da hiç ceza almamışlardır. Birçoğu eski işlerine kaldıkları yerden devam ederken, bazıları ise daha iyi koşullarda işlerini yürütme imkânı elde etmiştir:

- Alman tekelleri ile Naziler arasındaki bağlantıyı tertip ederek, Hitler'in iktidara gelmesinde emeği olan, Nazi iktidarının hem içte hem de dışta birtakım sorumluluklarını paylaşan Schacht ve von Papen gibi ekonomi uzmanları ve siyaset adamları küçük soruşturmalarla adeta temize çıkmışlardır (Ağaoğlu, 2019, s. 173).
- Hugo Ferdinand Boss, terzilikle uğraşan bir SS idi. 1931 yılından itibaren Nazilerin üniformalarının üreticisi olarak, II. Dünya Savaşı'nda büyük kâr elde etmiştir. Savaş sonrasında ise dünyaca bilinen bir marka olmuştur (Ağaoğlu, 2019, s. 171).
- 2011 yılında, BMW'nin en büyük hissedarlarından olan Quandt Ailesi, köle işçi imkanlarından yararlandıklarını kabul ederek özür dilemiştir (Ağaoğlu, 2019, s. 171).
- Auschwitz'in de içinde bulunduğu birçok Nazi rejimine ait yapının finansmanını Deutsche Bank'ın sağladığına ilişkin bilgiler ancak 1999 yılında ortaya çıkarılmıştır (Ağaoğlu, 2019, s. 171).
- IG Farben ile Amerikan şirketlerinden özellikle General Motors, Du Pont, Standard Oil gibi işletmelerin savaş öncesi başlayan ortaklık ilişkileri savaş esnasında da devam etmiştir. Amerikan ve Alman işletmelerinin yapmış oldukları bu tarz ortaklıklar “savaşı kim kaybederse kaybetsin şirketlerin kaybetmemesi ve kârlarını arttırmaları üzerine” kurulmuştur (Ağaoğlu, 2019, s. 169).
- Savaş sonrasında, Auschwitz kampında bulunan esaret altındaki kölelerden, ücretsiz işçi olarak istifade etmek için kampın yanında veya yakınında fabrika kuran iş insanlarının neredeyse hiçbirine bir şey olmamıştır. Çünkü bu iş insanları, Batılı müttefiklerinin özel çaba ve gayretleriyle ceza almaktan kurtulmuşlardır. Sonraki dönemlerde ise “Alman mucizesini” meydana getirmek için eski işlerinin başına

geçmişlerdir. Bu kişilerden biri de Krupp von Bohlen'dir. Krupp hakkında Nürnberg'de açılan kovuşturma sonucunda, "akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesiyle" yargılanması yapılmamıştır. Onun bütün mesuliyetlerini paylaşan oğlu Alfred, 1948 yılında başka bir mahkeme tarafından yargılanarak 12 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak 1951 yılında "Amerikan işgal kuvvetleri komutanı" tarafından affedilerek serbest kalmıştır. Ayrıca, mahkeme her ne kadar Krupp'un mal varlıklarına el konulmasını kararlaştırmış olsa da bu karar da uygulanmamıştır. Krupp, 1967 yılına kadar yine aynı işlerinin başında kalmış; özellikle NATO'ya, NATO müttefikleri ülkelere ve Alman ordusuna tank satmıştır (Ağaoğlu, 2019, ss. 170-173).

Görüldüğü üzere kapitalist anlayışta, kimin ne olduğu ne yaptığı önemli değildir. Kapitalizmin ideolojisi yoktur sadece çıkarları söz konusudur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş dönemine girilmiştir. SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süre zarfında silah teknolojisi ve silahlanma yarışı olabildiğince hız kazanmıştır. Bunun yanında doğa katliamlarını da unutmamak gerekir.

Her yeni süreç içinde, emperyal, sömürgeci ve kapitalist anlayış ve unsurlar, başkalaşarak farklı bir görünüme bürünmektedir. Geline son noktada, menfaat ve çıkar işleri görünümüne aksine gizli bir şekilde yapılmaktadır. Bu kapsamda, arka kapı diplomasisi, vekalet savaşları, ahbap çavuş ilişkisi, algı yönetimi ve PR (halkla ilişkiler) çalışmaları sık başvurulan yöntemlerdendir.

4.3.Kapitalizm ve Faşizmin Benzer Yansımaları

Kapitalist sistemin iç dinamikleri incelendiğinde karşımıza kapitalizmi meydana getiren bir takım sabit ve değişken unsurlar çıkmaktadır. Sabit unsurlar kapitalizmin her aşamasında yer alırken, hiçbir dış faktörden etkilenmeden kapitalist süreci etkilemektedir. Değişken unsurlar ise yere, kişiye, zamana ve olaya göre kapitalizmin şekillenmesini sağlamaktadır. Sabit unsurlar statikliği, değişken unsurlar ise dinamikliği oluşturmaktadır. Kapitalist süreçte, bariz bir kırılma noktası olmadıkça sabit unsurların tamamı bulunurken, değişken unsurların tamamının bulunma zorunluluğu yoktur ve son kullanma tarihleri mevcuttur. Buna göre kapitalizmin sabit unsurlarını para ve güç arzusu, açgözlülük, hırs ve kibir gibi unsurlar oluştururken; değişken unsurlarını teknoloji, inovasyon ve moda gibi unsurlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda, kapitalist sistemde insani ya da insancıl sabitlerin yeri bulunmamaktadır (Öztürk, 2013).

Braudel, kapitalizmi şu şekilde ifade etmiştir: "Kapitalist başarının temeli paraya dayanmaktadır. Fakat para, yatırım kapasitesinden çok daha başka bir şeydir. Para, toplumsal itibar sağlamakta, bunun arkasından da bir dizi güvence, ayrıcalık, suç ortağı ve himaye gelmektedir. Para, işler veya ortaya çıkan fırsatlar arasından seçim yapabilmek – ve aynı anda hem bir cazibeyi hem de bir ayrıcalığı seçebilmek – dar bir akımın içine zorla katılabilmek, taklit edilen avantajları savunmak, kayıpları telafi etmek, rakipleri defetmek, çok yavaş ama umut veren geri dönüşleri beklemek ve hatta hükümdarın teşvik ve yardımlarını elde etmek olanakları arasında seçim yapabilmek demektir. Nihayet para, daha fazla para sahibi olma özgürlüğüdür, çünkü yalnızca zenginlere borç verilmektedir" (Braudel, 2004a:340, akt. Öztürk, 2013, s. 157).

Günümüz dünyasına hâkim olan sistem kapitalizmdir. Tokalak (2017), günümüz kapitalist sisteminin eskiye nazaran çarpıtma ve aldatma işini daha da profesyonel bir biçimde sürdürdüğünü belirterek, bu sistemin; aldatmaya, sömürüye ve soyguna dayanan düzenini, demokrasi kılıfı altında meşrulaştırdığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda, kapitalist sistemde ülkeler, hiyerarşik mevkillerine

ve jeopolitik konumlarına göre birbirleriyle rekabet edip üstünlük mücadelesine girerken, piyasa mekanizması, kapitalizmin kendine has yarattığı sömürge, savaş, cinsiyetçi ve etnik ayrımcılık, göçmen karşıtlığı ve aşırı milliyetçilik gibi olgulara dayanarak çalışmaktadır (Erbaş & Sallan Gül, 2001).

Bayrakdar (2019), “Kapitalizm Krizlerinin Karl Polanyi Penceresinden Analizi” adlı çalışmasında kapitalizm ile alakalı olarak şu bilgilere yer vermiştir: Serbest piyasanın önündeki engelleri kaldırıp onun genişlemesini sağlamak için girişilen amansız kapitalist mücadele; dünyanın her yerinde milyarlarca insanın geçimini sağladığı kaynaklarını ya tahrip ya da yok olmasına neden olmuş; aile yapısına zarar vermiş; dayanışma, güven, vicdan, birlik ve beraberlik duygularını körelterek toplumsal bağları köreltmış, doğaya çoğu zaman geri dönüşü olmayacak zararlar vermiştir.

Kapitalizmde bir işin etik ya da ahlaki olması ya da verdiği zararlar önemli değildir. Kapitalizmde önemli olan kapitalist kişilerin yapacakları işten sağladığı fayda ve kazançtır. Bu durum ile alakalı olarak, 1840 yılında İngiltere’de işçi eylemlerinde aktif rol alan Thomas Dunning adındaki İngiliz ayakkabı işçisi şu sözleri sarf etmiştir: “Sermaye kârın ya da kârın küçük bir kısmının elde edilememesi korkusunu taşıyor. Söz konusu kâr ile sermaye cüretkâr oluyor. %10 kâr kesin ve her yerde kullanılabilir; %20 ile canlı hale geliyor. %50 kâr ile pozitif seçeneklere sahip; %100 kâr için tüm insani yasaları ayakları altına alıyor; %300 kâr içinse kendisini dar ağacına götürme pahasına riske edemeyeceği, ya da işleyemeyeceği hiçbir suç yoktur” (akt. Biermann & Klönne, 2007).

Toparlamak gerekirse, yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı ister kapitalist olsun ister faşist isterse de başka bir şey, belirli bir tutum ve düşünce ekseninde hareket eden insanların neredeyse tamamı, kutsal olduğunu kabul ettikleri ya da kendilerinin kutsallaştırdıkları bir gaye istikametinde hareket ettikleri inancını taşımaktadırlar. Bundan dolayı tarihi süreç içinde gerçekleşen her dehşet verici olay, iyi bir maksat uğruna yapıldığı söylenir ya da yapılmış görünür. Genellikle en iyisi, en samimisi ve en faydalısı; sonuç itibarıyla en kötüsü ve en korkuncu çıkmaktadır. Başka insanlara ya da başka coğrafyalara barış, demokrasi, mutluluk ve huzur götürme vaadiyle hareket edenlerin, günün sonunda, onları sömürdüğü ve köleleştirdiği ortaya çıkmakta, insan ve doğa katliamlarına neden olduğu görülmektedir (Can, 2009).

Sonuç olarak kapitalizm ve faşizmin benzer yansımalarından bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz; insan ve doğa katliamları, sosyokültürel yapının bozulması, aşırı milliyetçilik, sömürü düzenin oluşturulması, silahlanma yarışı, sosyal Darwinizm, ahbap çavuş ilişkisi, eşitsizlik ve adaletsizlik.

5. SONUÇ

Kapitalizm, sürekliliği ve tutarlılığı olan, ahlaki bir değerler ve ilkeler sistemi değildir. Sabit, standart ve durağan bir yapısı yoktur. Ayrıca, kapsamı sadece ekonomik unsurları içermez. Kapitalizm, konjonktüre göre değişebilen ve dönüşebilen; bu süreç içinde de hayatın her alanına etki eden ve ideolojileri kendine göre farklılaştırabilen hatta gerektiğinde yok edip yerine yenisini koyabilecek bir yapıdır. Kapitalizm biçimsizdir; her zamana, her yere, her kişiye göre şekil alan sonrasında ise şekil veren dinamik bir özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı var olduğu andan itibaren sürekli olarak genişlemiş ve yeryüzüne kök salmayı başarmıştır. Tarihsel süreç içinde kendi kendini beslemiş, geliştirmiş ve büyümüştür. Önündeki engelleri dönüştürerek, yıkarak ya da yok ederek ilerlemeye, gelişmeye ve büyümeye devam etmiştir (Bağcı, 2018). Geniş bir çerçeveden bakıldığında kapitalizmin aslen, insanoğlunun bencilliğinden ve açgözlülüğünden doğduğunu, fırsatçılığa ve çıkarıcılığa dayandığını, her döneme ve herkese hitap ettiğini söyleyebiliriz.

Faşizm, kapitalizmin gerek iç gerekse dış; gerek doğrudan gerekse dolaylı etkenlerle, gerek normal gerekse anormal koşullar altında meydana getirdiği bir olgudur. Burada şu tespiti yapmak yerinde olacaktır: Ne faşizm ne de kapitalizm birbirlerinin yerine geçebilecek, birbirlerine denk kavramlar değildir; fakat bu durum, birbirlerinden bağımsız olduğunu ya da hiçbir bağlantılarının, benzer ve ortak yönlerinin olmadığı anlamına gelmez. Buna göre faşizm, kapitalist sürecin bir döneminde meydana gelmiş, kapitalist krizlerin ve kaygıların sonucunda doğmuş bir kavramdır.

Bora (2000), faşizmi, kapitalizm ile ilişkilendirerek şu şekilde ifade etmektedir: “Faşizmi iki dünya savaşı arası krize özgü olmuş-bitmiş bir olgu olarak tarihin uzak raflarına kaldırmaya dönük bir yorum, hemen her yerde yaygın ve egemendir. Bu egemen-statükocu görüş, kapitalizmdeki faşizm köklerini görmez: Faşizmin kapitalist sistemin iktisadi-toplumsal ve politik buhranına bir çözüm seçeneği olarak işlev görebilmiş olduğunu, faşist hareketin saiklerinin, ‘güdülerinin’, kapitalist toplumun metalaştırıcı/yabancılaştırıcı süreçlerinin ve rasyonalitesinin insani-beşerî ilişkilere kazandırdığı karakterden neşet ettiğini düşünmez.”

Faşizm, tıpkı kapitalizm gibi dün, bugün vardır ve yarın da olacaktır. Çünkü bu iki kavramın varlık sebebi insanın kendisidir ve insanlık var olduğu sürece bu iki kavram da var olacaktır. Kapitalizm günümüzde varlığını açık bir şekilde gösterirken, faşizm ise daha çok arka planda işlemekte, tarih sahnesine ve gün yüzüne çıkmak için doğru zamanını beklemektedir. Ancak önceki bölümlerde değinilen “sıradan (gündelik) faşizm”i ya da “ekofaşizm” kavramlarını göz önüne alırsak faşizm, günlük yaşantımızın içinde, yaşamımızın bir parçası haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda faşizmi, günümüz kapitalizminin çelişkilerinde, yaratıcı yıkım özelliğinde ve negatif dışsallıklarında aramak yerinde olacaktır.

21. yüzyıl karşımıza kapitalizm ile alakalı birçok kördüğüm çıkarmaktadır. Teknoloji ve yeni buluşlar, bir yandan daha önce görülmemiş düzeylerde bir konfor imkânı sunarken öte yandan yarattığı eşitsizlikler, yok ettiği değerler ve meslekler insanlığı adeta tehdit etmektedir (Küçük, 2020).

Sonuç olarak kapitalizm her zaman kendi sınırlarını aşması gereken, aç gözlü ve bencil bir sistemdir. Bunu gerçekleştirmediği zaman krizlere girer ve emperyal mücadelelere girer. Ürettiği her birim ürünün satın alınması için kendisine bağlı, özgürlüğünü tüketerek elde eden bireylerden oluşan bir tüketim toplumu yaratır. Tüketim artık her şeydir ve insanların yaşamı buna bağlıdır.

Sonuçta insan kendini tüketir hatta gelecek nesillerin hakkını da tüketir. Bu doğrultuda kapitalizm, sonuçları itibariyle; tüketim toplumunu oluşturarak kaynakların israfına, insan ve doğanın sömürülmesine, fırsat eşitsizliğine, gelir adaletsizliğine (Boz, 2018; Çelik & Küçük, 2020), krizlere, çatışma ve savaşlara neden olmaktadır (Ulutaş, 2018). Bundan dolayı üretim ve tüketim ilişkilerinin tüm dünya insanlarını kapsayacak bir şekilde tekrar düzenlenmesi, silahlanma yarışının ve doğa tahribatının engellenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu konularla alakalı insanların bilinçlendirilmesi icap etmektedir. Ayrıca, gelecek kuşaklara mal, mülk ve zenginlik bırakmadan önce ahlaklı ve erdemli bir dünya topluluğu düşüncesini aktarmak gerekmektedir. Aksi halde 21. yüzyıl imkanlarıyla kendini donatmış, tüm gerçekliğiyle karşımıza çıkacak yeni bir faşist hareketle karşılaşmak her daim mümkün olacaktır. Bunun bir örneğini iklim aktivisti Jonathan Neale (2021, s. 291), iklim değişikliği üzerinden şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ekolojik bir serbest düşüş dünyasında eşitsizliği muhafaza etmek görülmemiş ölçüde gaddarlığı gerektirecek. Yeni egemenlerimiz yeni ırkçılıkların ateşini harlayacak. Bize duvarın öte tarafında yaşayan aç ve evsiz sürülerin neden dışarıda bırakılmaları gerektiğini açıklayacaklar. Üzülerek de olsa neden onları vurmamız ya da boğulmaya terk etmemiz gerektiğini anlatacaklar. Duvarın ya da kanalın öte yanındaki mülteci kampları için neden maalesef yiyecek kalmadığını açıklayacaklar. Duvarın öte yanında olan, ama duvarın beri yanındaki bizlere benzeyen insanların neden düşmanımız olduğunu açıklayacaklar. Neden savaşa gitmemiz gerektiğini izah edecekler. Bu sesleri duymak kolay, çünkü daha şimdiden her yandalar.”

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, T. (2019). *Almanya’da Faşizm Bir Kapitalist Cennet*. h2o Kitap Yayıncılık. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/almanyada-fasizm-bir-kapitalist-cennet/498226.html>
- Akalın, K. H. (2014). Avrupa İktisat Düşüncesi Tarihinde Kalvinizmin Önemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(8), 1-30.
- Akbaş, Z., Babahanoğlu, V., & Çaylı, Ş. (2016). Kapitalist Küreselleşmenin Ortadoğu’da Sosyo-Ekonomik ve Politik Alana Etkileri: İstikrar ve Kalkınma için Fırsat mı Tehdit mi? *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 86-108.
- Akçoraoğlu, A. (2019). ‘Yeni Kapitalizm’ Teorileri, Dijital Devrim ve Türkiye Kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi*, 43(3), 525-575.
- Akın, F. (2020). Kapitalizmin Ekonomik Krizleri. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 219-240.
- Aktuğ, S. H. (2019). *Yeni Kapitalizm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Alışveriş Merkezlerinde Yaşanılan Kimlik Erozyonunun Analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akyıldırım, E. (2020). “Tüketim Toplumu” Kavramının Pozitivist, Eleştirel, Yorumsamacı Yaklaşımlarla İrdelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 118-127. <https://doi.org/10.31455/asya.617128>
- Alkan, Y. (2014). *Kapitalist Öncesi ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Allen, N., & Cortés, M. (2021, Ocak 17). *Enzo Traverso ile Faşizmin Yeni Çehreleri—Post-Faşizm Sarkacı* (Y. Atılgan, Çev.). 1+1 Express. <https://birartibir.org/post-fasizm-sarkaci/>
- Alu, A. (2019). Küreselleşme ve Sağlık. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Amin, S. (2014, Eylül 18). *Çağdaş Kapitalizmde Faşizmin Dönüşü* (S. Özçelik, Çev.). Ayrıntı Dergi. <https://ayrintidergi.com.tr/cagdas-kapitalizmde-fasizmin-donusu/>
- Amin, S. (2016, Mayıs 9). *Kapitalizmde Faşizmin Dönüşü* (S. Öztürk, Çev.). BirGün. <https://www.birgun.net/haber/kapitalizmde-fasizmin-donusu-111673>
- Appleby, J. O. (2012). *Amansız Devrim: Kapitalizm Tarihi* (A. C. Akkoyunlu, Çev.). Alfa Yayınları.
- Ateş, C. (2011). *Faşizm ve Medya: Haber Metinlerinde Faşizan Söylem* [Yüksek Lisans Tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Atılgan, S. (2007). Küreselleşme Aldatmacası. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(12), 37-44.
- Avcı, Y., & Ateş, D. (2019). Marks’ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizminde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 555-583. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.453827>
- Ayaşlı, Y. (2019, Aralık 1). *Faşizmin Türleri ve Varyantları*. Sendika.Org. <https://sendika.org/2019/12/fasizmin-turleri-ve-varyantlari-570749/>
- Aydemir, C., & Kaya, M. (2007). Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 260-282.
- Aydın, M. K. (2003). Kapitalizm ve Kriz. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 1-10.
- Aydın, M. K. (2012). Kapitalizm Neden ‘Vazgeçilmez’dir? *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 21-38.
- Aydoğan, A. D. (2020). Kapitalizm Kadını Özgürleştirdi mi? Köleleştirdi mi? Sorusu Bağlamında “Nefesim Kesilene Kadar” Filminin İncelenmesi. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 3(2), 72-91. <https://doi.org/10.33464/mediaj.826545>
- Aytaç, Ö., & İlhan, S. (2008). Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlaki Kriz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 182-210.
- Aytekin, İ. (2013). Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 123-134.
- Bağce, E. (2018). Kapitalizm ve İdeolojilerin Adalet Karnesine Dair Notlar. *Yetkin Düşünce Dergisi*, 2, 119-130.

- Bahçe, S. (2010). *Faşist Cordon Sanitarie ve Avrupa Karanlığı*. Ankara Üniversitesi SBF GETA Tartışma Metinleri. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/31278379/sayi109_bace-libre.pdf?392366038=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DFasist+Cordon_Sanitaire_ve_Avrupa_Karanl.pdf&Expires=1654313842&Signature=XEabRndODffZHPNbe~bqOo2i3ono9PnCFwIyGSrNAP-NbbzUxqlYuPSiadY2xIYaHjuO92DmbaDFL4lrKH2ZVa0kUIpZzIBNU5YuBWCOXzKmDRYsL8IYUzAqXg56-402-c1tvET0FnPUBCM~o-9rMJUUqVb3IeQtcXANZ4FlCPgqW8s3cqW7wOxvZVRFoQapYrFtH4Sn58we74qjGlsKv3Y1hs902ypRG1dcTBGjii0SL80sYkFwxam2V5hAuLhyh8KskdqG8B6wgJxhPc~fsdKUMIXuaS4g1oRhAqa12ZVDyO5TxMrWDRnJAKAozF1vurska9m4oxM~v9ReEH5tw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
- Baştürk, B. (2013). *İtalya ve Almanya Örnekleri Bağlamında Faşizmde Kadın İmgesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Batmaz, T. (2019). Küreselleşme–Bölgeselleşme Sürecinin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 281-300. <https://doi.org/10.30794/pausbed.534950>
- Bayrakdar, S. (2019). Kapitalizm Krizlerinin Karl Polanyi Penceresinden Analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11), 331-352.
- Bayraktar, N. (2020, Şubat 22). *Kapitalizm Nedir? Tarihi, İlkeleri, Kapitalist Sistem Ne Demek?* paratic. <https://paratic.com/kapitalizm/>
- Bekcan, U. (2013). Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917 - 1925. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(04), 73-102. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002296
- Benlisoy, F. (2021a, Ağustos 4). *İklim Krizinin Siyasal Etkileri—Ekofaşizmin Ayak Sesleri*. 1+1 Express. <https://birartibir.org/ekofasizmin-ayak-sesleri/>
- Benlisoy, F. (2021b, Eylül 25). *Tarih Tekerrür Ederse Nasıl Eder? - Bonapartist “Zombi Faşizm”*. 1+1 Express. <https://birartibir.org/bonapartist-zombi-fasizm/>
- Biermann, W., & Klönne, A. (2007). *Kapitalizmin Suç Tarihi* (B. Özçelik, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Bilgili, Y. (2014). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları Ders Notları: (Makro İktisadın Teorik Esasları)* (11. bs.). İkinci Sayfa.
- Bora, T. (2000). Faşizmin Halleri. *Birikim Dergisi*, 133, 21-34.
- Boz, Ç. (2018). Sürdürülebilir Kalkınmanın Bir Öncülü Olarak Keynes’in “İyi Yaşam” Felsefesi ve Kapitalizm Eleştirisi. *Yıldız Social Science Review*, 4(2), 187-200.
- Bölükbaşı, M. (2012). *Faşist Estetik: Leni Riefenstahl Filmleri Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Britt, L. (2003). Facism Anyone? *Free Inquiry Magazine*, 22(2). <https://secularhumanism.org/2003/03/facism-anyone/>
- Britt, L. (2007). *Özde Faşizmin 14 Temel Özelliği* (BİA Haber Merkezi, Çev.). Bianet - Bağımsız İletişim Ağı. <http://www.bianet.org/bianet/toplum/95463-ozde-fasizmin-14-temel-ozelligi>
- Büyükgaz, U. (2020). İktisat Literatüründe Girişimcilik Teorileri. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.46482/ebyuiibfdergi.664021>
- Can, N. (2009). Şiddetin İdeolojik Yüzü ya da Faşizmin Korunan Baltası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 1-10.
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirmesi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 43, 359-386.
- Cinemre, C. (t.y.). *Faşizmin Sınıf Tabanı Olarak Küçük Burjuvazi*. Geliş tarihi 25 Ocak 2022, gönderen http://kongrekaraburun.org/wp-content/uploads/2015/08/images_2017_TamMetinler_A11_CihanCinemra.pdf
- Cinemre, C. (2017). *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*. Belge Yayınları.

- Con, E. (2008). “*Alman ve İtalyan Modelleri Bağlamında Faşist Devlet Sistemi (1922-1945)* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. <http://193.255.140.18/Tez/0071205/METIN.pdf>
- Çağlı, E. (2012, Mart 9). *Kapitalizm Çıkmazda*. Sınıf Mücadelesinde Marksist Tutum. https://marksist.net/elif_cagli/kapitalizm_cikmazda.htm
- Çakı, C. (2018). Nazi Almanyası Döneminde Basılan Posta Pullarının Propaganda Amaçlı Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1568-1595. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.421540>
- Çakı, C. (2019). Antisemistist Mitlerin İnşasında Nazi Propagandasının Rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 203-219.
- Çakı, C., & Gülada, M. O. (2018). Nazizm İdeolojisinde Alman Kadınları: “Ns-Frauen-Warte” Propaganda Dergisi Üzerine İnceleme. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2(2), 89-105.
- Çakır, G. (2012, Temmuz 30). *Faşizmi Bugün Konuşmak*. sendika.org. <https://sendika.org/2012/07/fasizmi-bugun-konusmak-gencer-cakir-69930/>
- Çameli, T. (2021, Ocak 3). *Gencay Şaylan’la “Yarın Endişesi” Üzerine—Sistem Krizi, Neo-Faşizm ve İhtimaller*. 1+1 Express. <https://birartibir.org/sistem-krizi-neo-fasizm-ve-ihтимaller/>
- Çelik, A. (2019). “*Benito Mussolini ve Faşizm*” Adlı Eserin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çelik, A., & Küçük, A. (2020). Tüketim Toplununun Çevre Sorunlarına Etkileri. *Econharran - Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(5), 1-22.
- Çelik, K., & Kirel, S. (2019). Kapitalist Sistemin Muhafızları Olarak Hollywood Süper Kahramanları: Süpermen Örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 34, 1-25. <https://doi.org/10.17829/turcom.516750>
- Çelik, M., & Dağ, M. (2017). Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 50-70.
- Çelikçi, A. S., & Kakışım, C. (2015). İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 83-99.
- Çerez, O. (2018, Eylül 8). *Liberalizm ve Faşizmin Tarihsel Gelişimleri ve Günümüz Dünya Siyasetine Etkileri*. Akademik Kaynak. <https://www.akademikkaynak.com/liberalizm-ve-fasizmin-tarihsel-gelisimleri-ve-gunumuz-dunya-siyasetine-etkileri.html>
- Çetinkaya, G. (2019). İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Nazilerin İktidara Gelişi ve Türk-Alman İlişkileri. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 87-97.
- Çöpoğlu, M. O. (2017). Avrupa’da Yükselen Popülist Aşırı Sağ Partiler: Özgürlükler ve Uluslar Avrupası (ENF) Grubu Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 1-17. <https://doi.org/10.20860/ijoses.331142>
- Değirmencioğlu, S. M. (2016, Ekim 16). *Gündelik Faşizm*. Evrensel. <https://www.evrensel.net/yazi/77704/gundelik-fasizm>
- Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001815
- Demir, M. (2018). Küresel Finans Kapital Çağında Devrim Arayışları: John Holloway’in Öfke Günleri Kitabı Üzerine. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 143-168. <https://doi.org/10.20519/divan.448304>
- Demirçelik, M. (2011). *Kapitalist Mülkiyet Anlayışının Oluşum Süreci ve Türkiye’de Kapitalist Sistemin Gelişimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Demirel, İ. (2019). Siyaset, İktidar/Güç İstenci ve Kapitalist Sınıf Ağında Medya. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 519-534. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.604522>

- Demirezen, İ. (2010). Medeniyetler, Kapitalist Dünya Sistemi ve Dini Hareketler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 25-36.
- Demirkaya, İ. (2019). *Dijitalleşen Kapitalizm, Tüketim Kültürü ve Değişen Tüketim Davranışlarının Yeniden İnşası: Y Kuşağının İnternet Üzerindeki Tüketim Davranışlarının İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Deutscher Bundestag. (t.y.). *Reichstagswahlergebnisse und Mandate in der Weimarer Republik*. <https://www.bundestag.de/resource/blob/190456/f8d637d1039a06a614cff0264f8b5d10/reichstagswahlergebnisse-data.pdf>
- Dilek, M. S. (2013). Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(37), 145-169.
- Dimitrov, G. (1989). *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (A. Özer & S. Cılızoğlu, Çev.; 7. bs). Ekim Yayınları.
- Dinler, Z. (2010). *İktisada Giriş* (16. bs.). Ekin Yayınevi.
- Doğan, S. (2017, Aralık 13). *Faşist Hareketler, Kitle Siyaseti ve Kadınlar*. Başlangıç. <https://baslangicdergi.org/fasizm-kadinlar/>
- Dündar, D. (2019). *Makyavel'in Düşüncelerinin Mussolini'ye Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Eğilmez, M. (2012, Mart 24). *Kapitalizm ve Üç Büyük Krizi*. Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/03/kapitalizm-ve-uc-buyuk-kriz.html>
- Eğilmez, M. (2016, Nisan 17). *Kapitalizm*. Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2016/04/kapitalizm.html>
- Eğilmez, M. (2018a, Ocak 7). *Proletarya, Prekarya ve Ötesi*. Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2018/01/proletarya-prekarya-ve-otesi.html>
- Eğilmez, M. (2018b, Ağustos 8). *Aristokrasi, Burjuvazi, İşçi Sınıfı ve Küçük Burjuvalar*. Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2018/08/aristokrasi-burjuvazi-isci-snf-ve-kucuk.html>
- Emiroğlu, H. (2007). İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör-Devlet Davranışlarının Çözümlemesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 64-89. <https://doi.org/10.11616/AbantSbe.207>
- Erbaş, H., & Sallan Gül, S. (2001). Kapitalizm ve Kültür:Popüler Kültürün Küreselleşmesi ve Piyasalaşması. *Mülkiye Dergisi*, 25(229), 207-228.
- Erdem, D. F. (2015). Antonio Gramsci'nin Kuramında Faşizm Çözümlemeleri. *Gazi Akademik Bakış*, 9(17), 295-314.
- Erdem, D. F., & Erdem, Ç. (2016). İtalya'da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci'nin Faşizm Karşısı Strateji ve Taktikleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 103-127.
- Ertekin, K. G. (2010). Küreselleşme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 7, 27-30.
- Ertuna, Ö. (2010). Yeni Bir Kapitalizme Doğru. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 6-18.
- Eser, B., & Yüksel, H. (2012). Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyaseti Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 181-200. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2014.8.16.82>
- Focke, K. (2010). *Wahlen und Abstimmungen in der Stadt Ludwigshafen am Rhein zwischen 1919 und 1932* [Doctoral Dissertation, Universität Mannheim]. <https://madoc.bib.uni-mannheim.de/2870/>
- Fülberth, G. (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (S. Usta, Çev.; 2. bs.). Yordam Kitap.
- Ganiev, J. (2014). Küreselleşme, Finansal Piyasalar ve Kriz. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 117-129.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegın Konumu. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 98-116.

- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizme Teorik Yaklaşımlar: Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14, 237-256.
- Goebbels, J. (2016). *Gerçek Yüziyle Komünizm ve Teori ve Pratikte Bolşevizm* (Z. Köroğlu, Çev.). Bilge Karınca Yayınları.
- Gökalp, B. (2019). Otoriterizmin Yüzleri: Popülizm ve Faşizm. *Moment Dergi*, 6(1), 260-266. <https://doi.org/10.17572/mj2019.1.260266>
- Gönenç, B. (2004). *Kapitalizm ve Din* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Guérin, D. (2014). *Faşizm ve Büyük Sermaye* (B. Tanör, Çev.). Habitus Kitap.
- Gülada, M. O., Gazi, M. A., & Çakı, C. (2019). Nazi Propagandasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: “Das Deutsche Mädel” Dergisi Üzerine İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1079-1100. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.515202>
- Günay, E. (2015). *İktisadi Düşüncenin Evrimi ve Kapitalizmin Piyasa Tarihi* [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Güngör, E. (2019, Temmuz 24). *Chomsky: Faşizm Günümüzdeki Aşırı Sağı Tanımlamak İçin Doğru Kavram Olmayabilir*. Independent Türkçe. <https://www.independentturkish.com/node/54476>
- Hacıfeyzioğlu, A. U. (2018). Marx'ta Kapitalist Devlet Bağlamında Yönetenler ve Yabancılaşma Sorunu. *FLSF - Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 375-390.
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm* (H. Güldü, Çev.). Everest Yayınları.
- Heywood, A. (2019). *Siyasi İdeolojiler* (L. Köker, Çev.; 12. bs). BB101 Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıllıklar Çağı* (Y. Alogan, Çev.; C. 1-670). Sarmal Yayınevi.
- Holokost Ansiklopedisi. (t.y.). *II. Dünya Savaşı: Zaman Çizelgesi*. United States Holocaust Memorial Museum. Geliş tarihi 22 Nisan 2022, gönderen <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/world-war-ii-key-dates>
- İltaş, T. (2019). *Ekonomik Krizlerin Politik Sonuçları: Aşırı Sağın Yükselişi* [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/221423/yokAcikBilim_10266578.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Informationen des Bundeswahlleiters. (2022). *Ergebnisse früherer Bundestagswahlen*. Der Bundeswahlleiter. https://www.bundeswahlleiter.de/dam/jcr/397735e3-0585-46f6-a0b5-2c60c5_b83de6/btw_ab49_gesamt.pdf
- Iordachi, C. (2019a). “Faşistler—Michael Mann”. İçinde İ. Ilgar (Çev.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (2. bs., ss. 301-347). İletişim Yayınları.
- Iordachi, C. (2019b). “Faşizmin Beş Aşaması—Robert O. Paxton”. İçinde İ. Ilgar (Çev.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (2. bs., ss. 267-300). İletişim Yayınları.
- Iordachi, C. (2019c). “Faşizm—Zeev Sternhell”. İçinde İ. Ilgar (Çev.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (2. bs., ss. 95-104). İletişim Yayınları.
- Iordachi, C. (2019d). “Kapsayıcı Faşizmin Doğası—Faşist Minimum ve Faşist Kalıp—Roger Eatwell”. İçinde İ. Ilgar (Çev.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (2. bs., ss. 221-263). İletişim Yayınları.
- İrge, N. F. (2005). Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 59-88.
- İyem, C. (2015). Makyavelist İKY: Endüstri İlişkilerinden Uzaklaşmak. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, 1-8.
- Kabaş, T. (2016). Kapitalizm ve Ahlakın Türkiye Açısından Kısa Bir Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 133-147.

- Kar, B. B. (2019). Finansallaşma ve Gelir Eşitsizliği: Farklı Kapitalizm Türleri için Mukayeseli Bir Analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(56), 422-440.
- Kara, H. (2016). Makyavelist Değerlerin Yönetici Olmak İsteyen Öğrenciler Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 125-139. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.20162922026>
- Karaca, M. (2018a). Waffen SS Propaganda Faaliyetleri. *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 2(2), 100-118.
- Karaca, M. (2018b). İtalyan Propagandasında Kült Lider Olgusu: “Il Duce” Benito Mussolini. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1203-1220. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.442905>
- Karahasan, H. (2018). Anti-Kapitalist Hareketler, Küreselleşme ve Sosyal Medya Üzerine Kuramsal Bir Deneme. *Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi*, 1(1), 32-52.
- Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve Makyevelizm. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 5(1), 105-139. <https://doi.org/10.18491/bijop.23380>
- Kılıç, K. (2018). *Faşizm, Milliyetçilik, Devletin Sosyal Adalet Rolü*. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/58245936/FASIZM__MILLIYETCILIK__DEVLETIN_SOSYAL_ADALET_ROLU.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DFASIZM__MILLIYETCILIK_DEVLETI_N__SOSYAL_ADA.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20200101%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20200101T135042Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=be9e4a9469524f1ca1149df2a235c87c5d9959a79b3d7ab7929ecd4ff0791929
- Kılıç, N. (2014). *Yeni Kapitalizm ve İnsan: Tüketim Toplumunda Yaşam Pratikleri* [Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. <http://dspace.yildiz.edu.tr/xmlui/handle/1/615>
- Kılıç, S., & Güler Aydın, D. (2014). İktisadi ve Toplumsal Dönüşüm ve Yenilikçi Girişimci. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 143-158.
- Kitapçı, İ. (2019). Joseph Schumpeter’in Girişimcilik ve İnovasyon Anlayışı: Yaratıcı Yıkım Kavramı ve Geçmişten Günümüze Yansımaları. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 54-74.
- Kocaoğlu, M. (2019). Serbest Piyasa, Birey ve Sosyal İlişkiler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-15. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.409318>
- Kolektif. (1992). *3. Enternasyonal’de Faşizm Üzerine Tartışmalar Belgeler-2* (İ. Yarkın, Çev.). Dönüşüm Yayınları. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/3-enternasyonalde-fasizm-uzerine-tartismalar-belgeler2/129738.html>
- Kozak, H. (2009). *Klaus Mann ve Ariane Mnouchkine’in “Mefisto” Oyunundaki ‘Hendrik Höfgen’ Karakterinin Faşist Rejim Karşısındaki Yöneliminin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Köksal Aksu, E. A. (2010). *Kapitalizm Ahlakı* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kurtgözü, K. (1999). *Kapitalizmin Kara Kitabı*. Evrensel Basım Yayın.
- Küçük, Ö. (2020). Kapitalizm ve Tüketim Temelinde Yükselen Tüketici Hakları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1763-1777. <https://doi.org/10.18506/anemon.766277>
- Kündeyi, F. Z. (2009). *Ülgener’de Din ve Kapitalizm* [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Lenin, V. İ. (2009). *Emperyalizm—Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (C. Süreya, Çev.; 12. bs.). Sol Yayınları.
- Macit, M. H. (2013). Faşizmin Resmi Düşünürü: Giovanni Gentile. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 55-64.
- Mann, M. (2004). *Fascists*. Cambridge University Press.
- Mengeş, Y. (2020). Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” Projesi ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXVI(102), 137-200. <https://doi.org/10.33419/aamd.815918>

- Meriç, İ. (2019, Nisan 8). *Kapitalizmin Çıkmazında Körüklenen Faşizm*. Sınıf Mücadelesinde Marksist Tutum. <https://marksist.net/node/6637>
- Meydan, S. (2018, Mart 26). *Faşizm böyle geldi*. <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/fasizm-boyle-geldi-2309766/>
- Michel, H. (2017). *Faşizmler* (F. Üstel, Çev.; 2. bs.). İletişim Yayınları.
- Milli Gazete. (2006, Mart 8). *Uluslararası Sermayenin Tapınağı: Briey-Thionville Havzası*. Milli Gazete. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1073704/uluslararasi-sermayenin-tapinagi-briey-thionville-havzasi>
- Nanni, L. (2020, Aralık 21). *Tarihçi Enzo Traverso ile Post-Faşizm Üzerine—21. Yüzyıl Faşizmi Başka Bir Faşizm* (A. Tayla, Çev.). 1+1 Express. <https://birartibir.org/21-yuzyil-fasizmi-baska-bir-fasizm/>
- Neale, J. (2021). *Fight the Fire: Green New Deals and Global Climate Jobs*. Resistance Books.
- Neocleous, M. (2018). *Faşizm* (D. B. Kılınç, Çev.; 3. bs.). NotaBene Yayınları. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/fasizm/352639.html>
- Omland, F. (t.y.). *Wahlen 1933 bis 1938*. Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Geliş tarihi 08 Temmuz 2022, gönderen <https://geschichte-s-h.de/sh-von-a-bis-z/w/wahlen-1933-bis-1938/>
- Orhan, S. (2020). Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 795-840. <https://doi.org/10.33629/auhfd.721387>
- Oyan Altuntaş, E. (2012). Kapitalizmin Doğal Bir Evresi Olarak Totaliter-Polis Devletin Yükselişi ve ABD Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(35), 35-60.
- Örs, H. B. (2014). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla; Modern Siyasal İdeolojiler* (7. bs.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öz, S. (2013). Kapitalizmin Ruhu Problemi: Werner Sombart. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(29), 142-169.
- Özel, H. A. (2011). İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 91-98.
- Özgür Ceylan, G. (2019). *20. Yüzyılda Halkları Kitleleştirmenin Cazibesi: Faşist Rejim Örnekleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Özkaya, M. H. (2009). IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 102-117. <https://doi.org/10.12780/UUSB52>
- Özkırmı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Sarmal Yayınevi.
- Özkul, G. (2007). Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 343-366.
- Özmkas, U., & Yıldırım, K. (2016). Faşist İdeolojinin Materyalist Örüntüleri: Sınıf, Sermaye ve Savaş. *Praksis*, 40, 67-83.
- Özsel, D. (2015). *Modernist Bir Siyasal Tarz Olarak Faşizm Roger Griffin'in Faşizm Analizi*. Academia. https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/37506172/Modernist_bir_Siyasal_Tarz_Olarak_Fa_izm-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1643391154&Signature=NzL_W0MrinP_MmSNH3~JCgWd_fK8VW6nuet9WNgI~a8-b4mCFzc3UKsGM6ge_cb4DbuXzK_d8orEfhbSvie_cwuPFIxmIKOmsT3pI3e2oQOHIGgYAWStMWwP2C-9PmPTG6Swnae8-Yo1G2IRn0NfPi6dUfDf-0BuwEgg_cwk8bjMIou9jzQ73nWVekGRE0n3h4vE1cW8xMO~ff-xVD5xQIQmLkgJxQ0hHalvZnLvJXE0JwusHI4GEeFEP-k4v9fHlqqcuatfHLsubjFOdDEqEjPkiSTW7hSe5cw2mdUs-Y5Gqt_rzHwp2-1SaHcwXOk~OcjJR-uiDj4aTdBnhbvL6QMaUXv-w__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
- Özsoy, S. (2014). Kitleçekimi ve Görünmeyen El Üzerine Bir Değerlendirme. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22, 75-90. <https://doi.org/10.20981/kuufefd.24634>

- Öztürk, E. (2020). Kapitalizmde Rıza Aracı Olarak Tüketim: 'Good Bye Lenin!' Filminin Gramsci'nin Hegemonya Kavramı Bağlamında Analizi. *Intermedia International E-journal*, 7(12), 183-190.
- Öztürk, M. (2013). Kapitalizmin Arzu Üzerinden Üretimi ya da Arzunun Nesneleş(tiril)mesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 151-180.
- Parlak, İ., & Öztürk, E. (2018). Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri. *Mülkiye Dergisi*, 42(4), 565-592.
- Paxton, R. O. (2020). *Faşizmin Anatomisi* (H. Atay & H. D. Atay, Çev.; 2. bs.). İletişim Yayınları.
- Polat, D. Ş. (2020). Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 1950-1967. <https://doi.org/10.17755/esosder.677815>
- Poulantzas, N. (1980). *Faşizm ve Diktatörlük* (A. İnsel, Çev.). Birikim Yayınları.
- Rand, A. (1962). *Introducing Objectivism*. ARI Campus. <https://courses.aynrand.org/works/introducing-objectivism/>
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih 1918-1994* (22. bs.). İmge Kitabevi.
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction* (2. ed.). Palgrave Macmillan.
- Scriba, A. (2015, Haziran 22). *Das "Ermächtigungsgesetz" von 1933*. Lebendiges Museum Online (LEMO). <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/etablierung/ermaechtigungsgesetz/>
- Sombart, W. (2013). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine* (N. Aça, Çev.; 2. bs.). Pharmakon Yayınları.
- Sombart, W. (2017). *Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Şahin, Ç. (2009). Çevresel Kapitalizm ve Kriz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 139-159.
- Şahin, Ç. (2017). Sosyal Darwinizm, Nazizm ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 565-584.
- Şişman, Ö. L. (2021). *Rand'ın Bencilliğinde Tamamlayıcı Sistem Olarak Kapitalizm* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Takay, B., & Aydın, D. (2013). Kapitalizmin Şövalyeleri ve Sanayi Kaptanları Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 153-165. <https://doi.org/10.17065/huniibf.103648>
- Tasca, A. (2013, Temmuz 7). *Faşizm ve Kapitalizm: Faşizmin Oluşumu ve Gelişiminin Genel Şartları* (R. Serozan, Çev.). Cafrande.org. <https://www.cafrande.org/fasizm-ve-kapitalizm-fasizmin-olusum-ve-gelisiminin-genel-sartlari-angelo-tasca/>
- Tekeli, Ş. (2011). Faşizm ve Kadınlar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4).
- Thomas, W. (2010, Haziran 15). *What is the Objectivist Position in Morality (Ethics)?* [The Atlas Society]. <https://www.atlassociety.org/post/what-is-the-objectivist-position-in-morality-ethics>
- Tobin, J. (2004). Finansal Küreselleşme (Ş. Cicioğlu, Çev.). *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 135-141.
- Togliatti, P. (1989). *Faşizm Üzerine Dersler* (Ş. Yalçın & Y. Demirekler, Çev.; 3. bs.). Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Tokalak, İ. (2017). *Kapitalizmin Soygun Düzeni—Dünyayı Soyanlar ve Metodları* (3. bs.). Ataç Yayınları. <https://1000kitap.com/kitap/kapitalizmin-soygun-duzeni--63362>
- Trotsky, T. (1993). *Faşizm: Nedir ve Nasıl Mücadele Edilir?* <https://www.marxists.org/archive/trotsky/works/1944/1944-fas.htm#p6>
- Turgut, Ö. B. (2016, Ocak 9). *Dünden Bugüne 'Faşizm'*. Medium. <https://medium.com/turkce/d%C3%BCnden-bug%C3%BCne-fa%C5%9Fizm-b10a1edb4207>
- Tutan, M. U. (2010). KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNDE ÜRETİM İLE TÜKETİM DENGESİZLİĞİNE TARİHSEL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR. *Ege Akademik Bakış*, 10(3), 773-790.

- Tutar, C. (2019). Burjuvazinin ve Kapitalist Zihniyetin Temelleri. *Etkileşim*, 4, 314-319. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2019.4.77>
- Ulutaş, M. (2018). *Fosil Kapitalizmi ve Uygarlık Krizi*. <https://enerji.mmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/FOS%C4%B0L-KAP%C4%B0TAL%C4%B0ZM%C4%B0-VE-UYGARLIK-KR%C4%B0Z%C4%B0-MAH%C4%B0R-ULUTA%C5%9E-%C4%B0ZM%C4%B0R-B%C3%96LGES%C4%B0-ENERJ%C4%B0-FORUMU.pdf>
- Wallerstein, I. M. (2006). *Tarihsel Kapitalizm* (N. Alpay, Çev.; 4. bs.). Metis Yayınları.
- Yamaç, K. (2011). Makyavel Ne Demek İstemişti? *İktisat ve Toplum Dergisi*, 9, 68-72.
- Yardımcıoğlu, M., & Kaplan, M. (2018). Kapitalizm ve Şizofreni: Deleuze ve Guattari. *G.Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 2(2), 77-87.
- Yeşilbağ, M. (t.y.). *Faşizmin Güncelliği*. Academia. Geliş tarihi 25 Ocak 2022, gönderen https://www.academia.edu/25829274/Fa%C5%9Fizmin_G%C3%BCncelli%C4%9Fi
- Yıldırım, F. (2018). Dünyada Adından Söz Ettiren İktisadi Sistemler ve Kısa Değerlendirmesi. *Journal of International Scientific Researches*, 3(2), 881-895. <https://doi.org/10.21733/ibad.471648>
- Yıldırım, N. (1997). Küreselleşme. *Öneri Dergisi*, 1(6), 171-175. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.727051>
- Yıldız, H. (2015). Çağdaş Totalitarizm Platon'a Dayandırılabilir mi? *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/65329>
- Yücel, Y. (2017, Haziran 1). *Kapitalizmin Enkazı, Neofaşizmin Yükselişi*. Ayrıntı Dergi. <https://ayrintidergi.com.tr/kapitalizmin-enkazi-neofasizmin-yukselisi/>